

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága

(1080 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető valamennyi postán,

a kézbesítőknél, e-mailen (hirnaplo@posta.hu),

faxon (303-3440)

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

További információ: 06-80-444-444

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Növekvő hiány

Néhány vonás Nagy László arcéléhez

A szovjet hódoltság korában, amikor az én ifjúságom is lezajlott, egyedülálló jelenségként tekintettünk rá. De nem csak mi, akkori fiatalok, hanem a falhoz állított népi irodalom szellemi vezérei közül is többen. Veres Péter és Németh László egyenesen az általuk képviselt irodalomfelfogás, életszemlélet megváltóját látták benne. A Veres Péterrel való találkozásra így emlékezik vissza: „Egy szép nap a kollégium elé tolakodott a nagy fekete autó, és elvitt a miniszter úrhoz. A testőrkatonák melle között belépve megláttam Veres Pétert. (...) Szép tüzesek a verseim, dicsért, és intett, ne legyek soha eklektikus. (...) Talán meghatottak a jó tanácsok. Jobban kellett a tekintete és a bizalma. Már akkor gyűjtogatták a szőnyeget alatta. Úgy az óta se nézett rám senki.”

Akik bíztak benne, azoknak nem kellett csalódnuk. Rászolgált minden bizalomra.

„Hiszek a szóban – jelentette ki elszántan, amikor sokan nem hittek a szóban, sokan rontották hitelét hazugsággal. – Kötelességem figyelni a szóra. Bánnom a szóval: odaadás és felelősség. Hiszem azt is, elvezet a pecsétek mögé, ahol éppen rám várnak a titkok. Vezet ahhoz, ami még nem létezik a világban. Vezet a szakadékok mentén, szüntelen a halál ajkain.”

„A költő hiszi, hogy hatalma van – mondta. – Ez eredendő vonás. Történelmünk elején a varázsló költő is volt. Hatalma volt a közösségen, sőt hitte, erőt vesz a természetben.” Azonban ezt az ősi szerepet azonnal el is hártja magától, de nem teljes egészében. „Személy szerint nem törekszem hatalomra. Ilyen hatalmam, ha volna is, elveszteném. Verseimben hatalom van.”

Ez a kijelentés részben elhatárolódás a kor közéleti költészetének kívánalmaitól, de a népiség politikai szerepvállalásaitól is, ugyanakkor kiállítás a megszólalás igaza és esztétikai tisztasága mellett.

Vállalta „a nehéz örökséget, amit elődeink hagytak ránk”. Ez részben a sajátja volt: „Átkozott és babonás, konzervált, őskori szokások közé születtem a Bakonyalján. Ott nevelődtem mesék és balladák közt, a bájolóok parancsoló ritmusában, a házra támadó regösésnek Niagarájában.”

Másrészt a közös nemzeti emlékezeté: „Hét éjszaka már csak a káprázatoknak élek. Kápolnavirágok, mennybe vitt lányok, befalazott nők meg bagolyasszonyok szorítanak. Most Fekete Ren Katák, Fehér Lászlók, Márton Szép Ilonák sorsa az enyém. Hét éjszaka már itt ülök álmatlan a dunai ködben. Lehőhérolt kezek úsznak rám, kósai rózsáktól fájdul a fejem.”

A halott fehér kanca fekete táltos csikáját, akiben már alig pislákol az élet, mi a meséből ismerjük, a költő gyermekkorra valóságból idézi fel. Lefekszik melléje, simogatja jobbról, simogatja balról, s a csikó más, új életre kel: „Ott ficáncolsz te a csillagok között, / onnan megrugdosod az én szívemet.”

Így lesz a gyanútlan kisgyermekből megrugdosott szívű költő, aki, miután szavakkal végleg belakná a kietlen világot, búcsút int neki.

„Megmossa anyám hajamat – utoljára mossa – nyárfahamuból készült lúgban, hogy majd ezüstben zengjen az én fejem is, mint bozontja az ezüstnyárfának. Kivasalja ingemet is utoljára, és búcsúzómm immár. Agyó, ti ősi legyekkel bundás legbelső részek, ti istálló- és konyhafalak. Megyek már az iskolák boltívein is túlra, országútnál is hosszabb kova-szágú útra... (...) Elejtem a verset. Majd jöjjenek el értem a harangok.”

Eljöttek, és már harminchétf éve nincs közöttünk, aki egyesíthetné az együvé tartozókat.

Oláh János

Szerkesztőbizottság: *Jókai Anna* (elnök),
Báger Gusztáv, *Horváth Antal*,
Kalász Márton, *Kő Pál*, *Nemes Attila*,
Salamon Konrád, *Szakály Sándor*, *Vasy Géza*

Főszerkesztő: Oláh János
E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Munkatársak:

Berta Zsolt
(Magyar Napló Könyvesbolt,
Budapest, VIII. ker. József krt. 70.,
Józsefvárosi Galéria)
Mobil: (70) 421-9580
magyarnaplo@magyarnaplo.hu

Bíró Gergely
(olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Csontos János (Nyitott Műhely)

Mórocz Gábor (Könyvszemle, tanulmány)
E-mail: moroczgabor@magyarnaplo.hu

Parragi Zoltán (ügyintéző)
E-mail: parragizoltan@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (szerkesztő)
E-mail: regeradam@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Szentmártoni Anikó
(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7030

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)
E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)
E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Borító: **Oláh Mátyás László**

A címlapon: **Vitéz Ferenc**
(Fotó: **Varga József**)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Oláh János: *Növekvő hiány. Néhány vonás Nagy László arcéleéhez* 1

SZEMHATÁR

Prágai Tamás: <i>Kórházkert; A részletek öröme; Meditáció</i>	3
Türjei Zoltán: <i>Váróterem; Poétikus Arc</i>	4
Szentmártoni János: „ <i>kömvésze a világosságnak</i> ” <i>Nagy László 90. születésnapjára</i>	5
Sárközy Péter: <i>Gondolatok Dante születésének 750.</i> <i>és Babits Mihály Isteni Színjáték-fordításának 102. évfordulóján</i>	7
Iancu Laura: <i>Hallgatásaim; Szélben</i>	15
Farkas Gábor: <i>A bánat liturgiája. A moldvai magyarság katolicizmusa</i>	16
Kulcsár Ferenc: <i>Ezeregyéjszaka</i>	19
Ferdinandy György: <i>Lábjegyzetek IX.</i>	21
<i>Magyar képzőművészek Genovában</i>	26
Szirtes Gábor: <i>Az „új Schöpflin” születése. Rajnai László pályakezdése</i>	27
Csontos Márta: <i>Keresztpontok; Cseppfolyós képzelet</i>	35
Jahoda Sándor: <i>Isten kegyeltjei</i>	36
Vitéz Ferenc: <i>A labirintusok emléke; Tanulmány a Múzsához</i>	39

NYITOTT MŰHELY

Csontos János: *Minden írás nyomozás*
Beszélgetés Vitéz Ferencsel ..... 40 |

VILÁGIRODALMI FIGYELŐ

Pusztay János: <i>Szép új (?) finnugor világ</i>	46
Nagy Katalin: <i>A magyar költők, írók, műfordítók és az uráli irodalmak –</i> <i>avagy rekvim a halmozottan hátrányos helyzetű irodalmakért</i>	48
<i>Finnugor költők versei</i>	55

KÖNYVSZEMLE

Diószegi Szabó Pál: <i>Társas [kor]társalanságban?</i> <i>Bozók Ferenc: Holt költők társalansága</i>	64
Mórocz Gábor: <i>Szubjektív indíttatás, „jó objektivitás”</i> <i>Bába Iván: Rendszerváltoztatás Magyarországon</i>	66

SZERZŐINK .....

68

Finnugor összeállításunkat a 2015. szeptember 3–7. között Badacsonyan zajló 13. finnugor írókongresszus alkalmából közöljük, amelynek fővédnöke L. Simon László államtitkár. A tanácskozást a Finnugor Népek Világkongresszusának Magyar Nemzeti Szervezete rendezi Rubovszky Éva elnök asszony irányításával, együttműködve a Magyar Írószövetséggel és a Nemzetek Háza égisze alatt működő Collegium Fenno-Ugricum Intézettel.

Számunkat olyan magyar képzőművészeti alkotásokkal illusztráltuk, amelyek a genovai Dózse-palotában 2015. július 12-én megnyílt *Le latitudini dell'arte* elnevezésű kortárs művészeti biennálén kerültek kiállításra.

PRÁGAI TAMÁS

Kórházkert

Napok múltán mind szűkebbnek bizonyult az udvar. A régi park emlékfái közt eleinte alig látszott határ, a régi vasbeton apránként bukkant elő, jelezni kezdte: eddig. Később

a séták a fedett kerti folyosón, az ácsolt szerkezet alatt, a kezelőépületek közt. Behatárolt idill. Ám a nyughatatlan szem-

lélet keresi: hol a pont, ahonnan a távlat katapultja idővel nekilódul? Amott egy vén

törzs tövén göcsös kereszt a gyökerek közt.

A részletek öröme

A levendula szinte rádőlt az útra, majd kibuggyan, vad színű, piros és sárga, sávozott növények, átláthatatlan terv szerint, az ismeretlen sziklakerti tájban szétszórt

tervtelenség. Követni próbálok kavicsal szegett kontúrjait: a látvány túlságosan negédes. Buja távlat, növényi nagyozolás:

és mégis attól rettegek, lenyűgöz. Meg kell figyelni minden részletet, hogy

legalább elengedni maradjon elég.

Meditáció

Minden a tartás és minden a légzés. Nincs más támasz, amikor egyenes a gerinc; a külvilág sötét ablaka bezárul. Magad maradtál. A bordakosár föl-le emelkedik, ez vagy: monoton

ritmus. Így maradni! De egyetlen apró tárgy fölemelkedik – bent vagy kint? –, nem magad idézted: kép, villanás, akár egy virág-

szírom. Tűnődik, hulljon-e a tér nélküli fényben. Vagy így, vagy úgy: mégis visszatérít

minden, amit nem terveztél, önmagadhoz.

Prágai Tamás József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész, szerkesztő, a Magyar Írószövetség választmányi tagja augusztus 7-én, életének 48. évében, súlyos betegség után elhunyt. Eredeti hangú költészete és szépprózája mellett szakmailag felkészült, alapos tanulmányai is jelentősek. Értő olvasóként írt recenzióival sok pályatársát szolgálta, segítette. Szerkesztőségünk megrendülten búcsúzik tőle.

TÜRJEI ZOLTÁN

Váróterem

Fehér ajtók tükrében sántikálás,
mankó, sóhajtás.
Ócska székeken gyereknyafogás,
tenyérbe helyezett fej, vég nélküli
táskában matatás, keresztrejtvény, mobilt nyomkodó ujjak
és falat meredten néző szemek.
Valaki létrával áthalad a folyosón,
majd egy másik, festékes vödörrel.
A díszlethez tartoznak.
Az állandó neszezésben,
ritkán nyíló ajtó mögül elhangzik egy-egy név.
Indul a következő óra.
A behívottak helyére újak jönnek.
A különbség észrevehetetlen.
Nem beszélnek. Néhányuknak
hang nélkül mozog a szája.
Diagnózisaikat szorongatják.
Csak, aki az ajtón kilép, annak más a ruhája.

Poétikus Arc

üres lap fölé hajol
recsegnek-ropognak a sorvégek
morfémák
gyűr, maszatol, fuldoklik
izmok feszülnek
jelzők súlya alatt
vérerek dagadnak

aztán csend
majd hirtelen felsír
és a vers
fölé hajol

SZENTMÁRTONI JÁNOS
„kőművese a világosságnak”

Nagy László 90. születésnapjára

Egy szülői ház a világteremtő erők bölcsője, és ennek a bölcsőnek a kisugárzása még akkor is érezhető, ha a ház lakója már nem lehet köztünk. És azért is, mert ez a ház menedéket és új esélyt nyújtott nekem akkor, amikor összegubancolódtam az életem. De legfőképp azért, mert az egyik legnagyobb magyar költőre emlékezhetek születésének 90. évfordulóján. Arra a költőre, aki már kamasz koromban megigézett és lenyűgözött a verseivel. Amikor őt olvastam, mintha a világ szerkezetét is jobban értettem, éreztem volna, és rendezetté vált, ami addig zűrzavaros volt. Nagy László harminchét éve halott. De emlékezni nem a halottakra szoktunk, hanem az élőkre. A bennünk élőkre. A máig eleven költőt idézzük, a születésére emlékezünk, a jelenvalóságára. Mert aki egyszer megszületett, az kitörölhetetlen nyomot hagy a világban. Főleg akkor, ha olyan készségek birtokában érkezett köztünk, amelyeknek segítségével megnyitotta az idő és a tér végesnek gondolt határait.

Nagy László költészete olyan mágikus erővel bír, amellyel egyszerre képes láttatni az ember homályba vesző múltját és nem kevésbé homályos jelenét. Egyszerre volt ősrégi tábor tüzek mellett a csillagokba révedő dalnok és zűrzavaros félmúltunk, jelenünk krónikása. „Versben bujdosó haramiának nevezte magát Nagy László – írja Gróh Gáspár –, a XX. századi magyar költészet varázslatos hangú kiválósága. Versben bujdosik ugyan minden költő, ám Nagy László olyan világban élt, amikor többszörösen erre kényszerült. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek az életéről formált elképzeléseit többszörösen összetörte a történelem. A háború, az újjáépítés és újjászületés álmait eltipró diktatúra, az ’56 forradalmát követő reménytelenség ellenére kellett megharcolnia az emberbe, a szépségbe és a tisztességbe vetett hitéért.” Ez a versben bujdosás határozza meg legmélyebben Nagy László költészetét, ez a megrendítő sorsközösség egy megalázott és megfélemlített társadalommal, amelyben élni kényszerült. Hamvas Béla írja *Poeta Sacer* című esszéjében, hogy a költő esetében

a „szent” szó egyszerre jelent átkozottat és tiszteletre méltót. A költő egyszerre áldott és átkozott, mert olyan tudás birtokában van, amely a többiek fölé emeli, ez a tudás azonban olyan teherré is válhat, amely könnyen összetöri hordozóját. Nagy László valódi poeta sacer volt, egy olyan minőség hordozója, amely szinte már kiveszett anyagiasságba fulladó világunkból. Ő még tudta és élte a valódi költő-szerpepet, amelyet egy művésztárs előtt adózó versében, az *Egry ragyogásában* magára is illeszthetően eképp írt le:

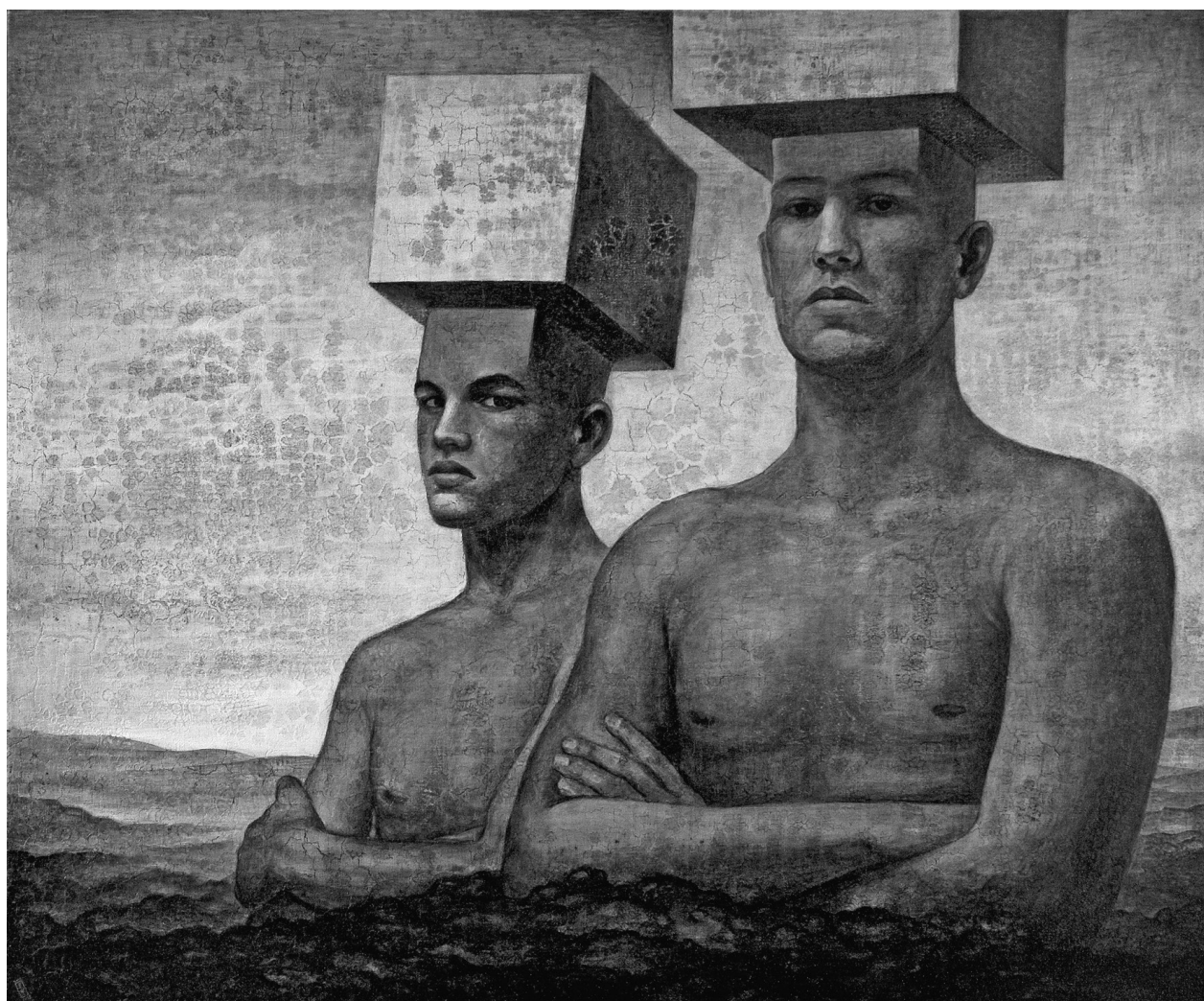
„zendül a tó és zeng a tenger
 föltámad a hullám, a villám
 reped a világ boltozata
 megölnék egymást az elemek
 alakok elvérzenének
 de ő feltartja kezét, csönd lesz
 patyolatot ád a sebekre
 rend lesz, de marad a fessesség
 a vize, az égé, a hegyeké
 homlokok tektóniája
 kőművese a világosságnak
 siratja az elherdált világot
 s fölépíti káprázatában”

Ez a részlet mindennél ékesebben bizonyítja, hogy Nagy László a XX. századi magyar költészet, de ezen túl az egyetemes világlíra egyik állócsillaga. Személyében egy olyan költő volt itt köztünk ötvenkét esztendőn át, aki sorsában, vállalásában a magyarság és az egész emberiség egyetemes történetét testesítette meg. Ahogy Jánosi Zoltán írja *Sebekre küldött patyolat* című kiváló esszéjében: „... a Nagy László-vershőst nemcsak a bajvivő, a küzdő magatartás jellemzi. Ez a hős nemcsak a bajnok, a vitéz, a dalia vonásaival telített, hanem egy jobb világ építője, teremtője is: *kőművese a világosságnak*. Harca eredményeképpen nem sebeket okoz, hanem, éppen ellenkező módon, a világ sebeit gyógyítja: *patyolatot ád a sebekre*.” Nagy László költészete mindmáig élni segít, és ennél magasabbra, ennél világlóbb csúcsokra költészet nem juthat. Kilencven éve született Nagy László, de az erők, amelyeket kivételes költői érzékenységével megzabolázott, a világ teremtésével egyidősek. Ami azt is jelenti, hogy Nagy László költészete a világ teremtésével egyidős, hiszen minden sorát, minden elemi erővel felvillanó költői képét ezekből a világgal egyidős erőkből meríti.

Elhangzott a Nagy László Emléknapon, Iszkázon, 2015. július 18-án

„Másik évszázadban, másik évezredben, másfajta világban élünk – írja Vasy Géza frissen újra kiadott Nagy László-monográfiájában –, de talán mégsem konzervativizmus, ha úgy gondolom, hogy Nagy László életművének értéke és érvényessége minden vita ellenére átjutott a túlsó partra. Nélküle szegényebb lenne nyolcszáz év magyar költészete.” Nemcsak a magyar költészet lenne szegényebb – tehetjük hozzá –, hanem mi magunk, egyes emberek, írók, olva-

sók, szülők, gyerekek lennénk sokkal szegényebbek, ha nem létezne ez a kivételes életmű. Nagy László és költészete biztos révbe ért a túlsó parton. Nekünk, a rá emlékezőknek és tisztelőinek pedig itt hagyta a túlsó part ígését. Hogy van egy biztos part a ködös és oly sokszor rémisztő látóhatár mögött. Erre az ígérethez még soha nem volt olyan égetően nagy szükség, mint ma. Higgyünk neki, ő mindig is tudta, hol a mi igazi otthonunk.

Szurcsik József: Két bajnok

SÁRKÖZY PÉTER

Gondolatok Dante születésének 750. és Babits Mihály *Isteni Színjáték*-fordításának 102. évfordulóján

I.

Ebben az évben világszerte megemlékeznek az európai irodalom első és talán azóta is legnagyobb alakja, Dante Alighieri születésének 750. évfordulójáról. Nálunk a történeti születésnap előtt egy nappal az Élet és Irodalom június 12-i számában az egyik legfelkészültebb anglicista-italianista költő-fordítónk, Nádasdy Ádám közölt egy egész oldalas tanulmányt az *Isteni Színjáték* általa most készített új fordításának műhelytitkairól *A rimelés veszélyei* címmel.

Babits Mihály ugyanígy tett 103 évvel ezelőtt, amikor *A Pokol* megjelenése előtt 1912-ben három éneket jelentetett meg a Nyugatban a már nyomdában lévő új fordításából, és ezek előtt egy nagy műhelytanulmányban indokolta, hogy miért vállalkozott Szász Károly első teljes fordítása után tíz esztendővel a nagy mű újrafordítására.¹ (Azért, mert meg akarta mutatni az egyre jobban a provincializmusba forduló magyar akadémiázus képviselőinek, hogy Dante mindenekelőtt költő volt, az új európai irodalom első modern lírai költője,² akit csak egy valóban eredeti költő fordíthat le egy másik nyelvre.)

Természetesen egy új költőnek és egy új fordítónak joga van arra vállalkozni, hogy újrafordítsa az Arany János által magyarra ültetett *Hamletet*, vagy akár arra, hogy kipróbálja, meg tudja-e oldani a „kör négyzsögesítését”, lefordítani a világ egyik legnagyobb költeményét, mint Babits tette 1908 és 1922 között az *Isteni Színjátékkal*. Az új fordítónak ahhoz is joga van, hogy a legzseniálisabb, „terza rimá”-ban írt művet szabadversben, „rímtelen drámai jambusokban” fordítsa, követve – a Babits műhelytanulmányában alaposan elemzett – angol nyelvű vagy a francia és né-

met fordítói gyakorlatot, amely az újabb fordításokat, így Allen Mandelbaumnak a múlt század nyolcvanas éveiben készült művét is jellemzi.

Mindehhez egy új fordítónak joga van. Ugyanakkor Nádasdy Ádám írását azzal zárja, hogy ő „úgy van” Babits rímes Dante-fordításával, „mint egy mai orvos régi elődeivel, akik az akkoriban használt gyógymódokat nagy szakértelemmel használták... Nem a jót csinálták rosszul, hanem a rosszat meglepően jól.” Szerinte Dante műve „nem lírai költemény, hanem a világnak és benne egy kornak igényes leírása”, amelyben „nem a líraiság a fontos.” Nádasdy Dante *Komédiáját* eposznak, „de főleg... tankönyvnek”, „Balsaja Italjanszkaja Enciklopédiának” tartja.³

Az új költőnek, fordítónak még az apagyilkosság-hoz (esetünkben a nagyapagyilkosság-hoz) is joga van, ezt maga Babits írja a fiatal költőkről szóló tanulmányában (*Könyvről könyvre*): „az irodalomban bevett szokás az apagyilkosság, akárcsak egynémely vad törzseknél: lélektan indokolja”.⁴ Az viszont vitathatatlan, hogy Babits Mihálynak a múlt század első két évtizedében készült *Isteni Színjáték*-fordítása a XX. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb költői szövegét jelenti, idegen nyelvű újrafogalmazását a világirodalom egyik legnagyobb költeményének. És szerintem az is egyértelmű, hogy Dante műve nem „tankönyv”, sem erkölcsstani vagy filozófiai munka (bár annak sem rossz),⁵ hanem mindenekelőtt költészet, a világirodalom egyik legnagyobb költői alkotása. Babits épp azért vállalkozott Szász Károly *Színjáték*-fordítása után 10 évvel a mű újrafordítására, mert miközben a XIX. századi magyar Dante-fordítók, beleértve a terza rimában fordító Szász Károlyt is, elsősorban a „tartalomra” és a filológiai pontosságra figyeltek, ő költői Dante-fordítással akarta megajándékozni nemzetét, hogy azért „olvassák [...], mert igen szép”.⁶

Ezt egyébként Olaszországban mindig is tudták, és máig tudja mindenki, mert máskülönben nem gyűlne össze meleg nyári estéken a firenzei Santa Croce templom előtti téren alkalmanként vagy húszezer ember, hogy meghallgassa, miként mondja el gyönyörű toszkán (firenzei) kiejtéssel Roberto Benigni (a mai olasz

1 BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, Nyugat, 1912/1., 659-670. Kötetben: B. M., *Esszék és tanulmányok*, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, I, 269-285, 811-814. (A további hivatkozások erre a kiadásra vonatkoznak.)

2 „Az *Isteni Színjáték* voltaképp lírai költemény... Dante saját lélekének belső történetét mondja.” = BABITS Mihály, *Dante és a mai olvasó* = B. M., *Arcképek és tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 368.

3 NÁDASDY Ádám, *A rimelés veszélyei*, Élet és Irodalom, 2015. június 12., 13.

4 BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Fiatalok* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 15.

5 Lásd a következő kötetet: KELEMEN János, *A filozófus Dante*, Bp., Atlantisz, 2002.

6 BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, i. m., 285.

színházi élet Sándor Györgye) a *Színjáték* egy-egy énekét, melyet az olasz televízió milliók számára közvetít napjainkban is a Rai I. esti műsorán.

II.

Babits fordításának jellegzetességeivel, a Dante-élmény Babits Mihály életművébe való beépülésével egy másik igen jelentős XX. századi magyar költő, fordító és irodalomtörténész, Rába György foglalkozott. Nem is egy alkalommal: először a Dante születésének 700. évfordulójára kiadott, Kardos Tibor által szerkesztett nemzetközi Dante-kötetben megjelent tanulmányában (*Két költő: Dante és Babits*), majd *A szép hűtlenek* címmel Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád versfordításairól írt kötetében és ezt követően a Babits Mihály költészetéről készült monográfiájában.⁷

Tanulmányaiban Rába György igen nagy filológiai pontossággal és költői beleérzéssel mutatja be Babits útját a Dante-fordításig, elemzi a fordítás célját és megformálódásának folyamatát az első stílustanulmányoktól a „szecessziós” *A Pokol*-fordítás (1912), majd *A Purgatórium* (1920) és *A Paradicsom* (1922) elkészültéig. Rába György szerint a három *cantica* Babits Mihály három egymástól különböző költői korszakának jellegzetes stílusjegyeit mutatja, miközben Dante költői-emberi példája szervesen beépült a magyar költő életművébe. Éppen ezért hangsúlyozza, hogy „nem szabad a «Divina Commedia» babitsi értelmezését egy alanyi költő önkényes olvasatának tekintenünk, – nemcsak azért, mert Babits kiválóan képzett dantista volt, hanem azért sem, mert ez a felfogás teljesen egybevágott a magyar századelő individualisztikus Dante-képével.”⁸

Dante műve Babits fordításában éppúgy a magyar költészet részévé vált, mint ahogy „magyar költészeté” vált Shakespeare *Lear királya* Vörösmarty, vagy *Hamletje* Arany János fordításában. Ennek ellenére a századforduló „hivatásos” olasz fordítójának számító Radó Antal 1913-as fanyalgásától a II. világháború után kezdődő Babits-ellenes kampány részeként született *Irodalmi babonák* című, Képes Géza által írott tanulmányig jelen van,⁹ sőt: máig érezhető egy hatá-

rozott elutasító fenntartás a hazai irodalmi vélekedésben Babits fordításával szemben, mert az állítólag nem elég szöveghű, mert túlságosan egyéniesített és „dekadens” (melyekhez Nádasdy most még azt is hozzáfűzi, hogy ráadásul még rímes is).¹⁰

Miközben a hetvenes években kiadott nagy (balsaja...) olasz *Enciclopedia Dantesca* magyar Dante-fordításokat bemutató szócikkeit író Kardos Tibor nem győzte hangoztatni, hogy „Babits fordítása mesterkétebb, díszítettebb, nem éri el az eredeti szöveg nyelvének erejét”,¹¹ ugyanott Theodor Elwert professzor Stefan George Dante-fordításáról írt szócikkében, bár elismeri, hogy George sokszor igen önkényesen bánt Dante szövegével, kiszemezte a neki tetsző, lírainak érzett részeket, melyeket saját ízlése szerint fordított, de mindezek ellenére George fordítását sokkal többre tartja a kor többi „szöveghű” teljes fordításánál, mert minden hibája ellenére visszaadja a nagy költő igazi hangját, és George Dante-fordítását a dantei költemény csodálatos és egyedülálló költői asszimilációjának nevezi egy nagy modern költő részéről.¹²

A fiatal Babits tudatosan kereste a maga számára azokat a költői példákat, amelyek fordításával, tanulmányozásával nemcsak csiszolhatta egyéni költői nyelvét, stílusát, de mindenekelett kialakíthatta saját költői világképét. Egy olyan igazi költői-erkölcsi modellre volt szüksége, melynek asszimilálásával megszabadulhatott minden mesterkéltégtől és az epigonizmus vádjától. Ilyen költői példát nyújtott számára az egyetemi tanulmányai végén megismert és egyre többet tanulmányozott Dante, akiben Lamartine nyomán felfedezi a „modern költőt”, ahogy a nagy olasz irodalomtörténész, Francesco De Sanctis mondta: Dante korunk költője („Dante è il poeta dei nostri tempi”).¹³

Hogy miért volt szüksége Babitsnak Dante átültetésére, azt maga a költő vallja be nagy öntudattal tanulmányában: „Az utolsó évben elcsüggedt bennem a költő. Az irodalom csüggesztette el. Most Dante

7 RÁBA György, *Két költő: Dante és Babits = Dante a középkor és a renaissance között*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., Akadémiai, 1966, 575–633.; R. Gy., *A szép hűtlenek. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai*, Bp., Akadémiai, 1969, 112–153, ill. R. Gy., *Babits Mihály költészete 1903–1920*, Bp., Szépirodalmi, 1981.

8 RÁBA György, *A szép hűtlenek*, i. m., 117–118.

9 RADÓ Antal, *Babits Dante fordításáról*, Egyetemes Philológiai Közönlöny, 1913, 112–115.; KÉPES Géza, *Irodalmi babonák*, Magyarok, 1949/2., 88–92.

10 Tanulmányában Babits kiemeli, hogy minden hibája ellenére már Szász Károly is tudta, hogy magyar nyelven „a rímtelen Dante nem Dante.” Vö.: BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, i. m., 273.

11 KARDOS Tibor, *Babits Mihály = Enciclopedia Dantesca*, Roma, Treccani, 1976, I, 492; ill. Uő, *La fortuna di Dante in Ungheria = Enciclopedia Dantesca*, i. m., V, 824–825.

12 Lásd: T. ELWERT, *Stefan George = Enciclopedia Dantesca II*, i. m., 121. Bővebben ld.: SÁRKÖZY Péter, *Babits Mihály Dante-fordításának korszerűsége = ALIGHIERI Dante, Isteni Színjáték*, Bp., Szent István Társulat, 2002, 594–596.

13 Vö.: B. CROCE, *La poesia di Dante*, Bari, Laterza, 1966, 193.

szikláiból várat építék lelkeim köré. Megutáltatták velem szegény hangszeremet. Amikor hát olyat kellett kimondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És e hárfának volt húrja hangomra rezonálni...¹⁴

Megítélésem szerint Babits Dante-fordítását úgy kell megközelítenünk, mint a kor többi nagy költőjének Dante-fordításait, átköltéseit. Babits Dante-interpretációja teljesen megfelelt a kor legmodernebb Dante-képének, melyet Longfellow, Stefan George fordításai és a Dante-tanulmányokat író Ezra Pound, T. S. Eliot, Paul Claudel vagy a századforduló nagy olasz költői, Giosuè Carducci, Giovanni Pascoli, Arturo Graf, Guido Gozzano, Gabriele D'Annunzio és a filozófus Benedetto Croce képviseltek. Mindannyiuknak az volt a meggyőződése, hogy Dante a világirodalom egyik legnagyobb „lírai költője”.

III.

Dante több mint fél évezredes magyarországi „fortunájá”-nak történetét Babits atyai jó barátja, a kiváló dantista Kaposi József írta meg *Dante Magyarországon* címmel 1911-ben kiadott munkájában, míg a XIX. századi magyar Dante-fordításokról – Péterfy Jenő 1886-os, Szász Károly új *Pokol*-fordítását ízeke szedő bírálatát követve – Szauder József írt mélyreható elemzést az 1966-os nemzetközi Dante-kötetben megjelent tanulmányában.¹⁵

Ezek tükrében megállapítható, hogy a XIX. századi Dante-fordítások igazi indítéka a nagy műben található óriási tudásanyag népszerűsítése volt, ahogyan a századvég tudományos életének egyik sajátos ágát képviselték az *Isteni Színjáték* pozitívista szellemiségű kommentárjai. Magyarországon e diskurzusban nemcsak a fordítók, hanem a Magyar Tudományos Akadémia, valamint a katolikus és református egyházak egymással vitatkozó képviselői is részt vettek.

Sajátos módon Dante nagy művének első igazi művészi interpretálói Magyarországon a képzőművészek voltak, akik hamar reagáltak a XIX. századi európai festészetet meghatározó, Ingres-től Dante Gabriel Rossettiig terjedő Dante-lázra. Than Mór és Zichy Mihály Dante-illusztrációi után Szoldatics Ferenc és György, Paczka Ferenc, Kacziány Ödön, Femes Beck Vilmos, Tichy Gyula művei képviselik a Dante-témát a szá-

zadforduló magyar művészetében. Dante lesz a központi alakja Körösfői Kriesch Aladár a budapesti Zeneakadémia előcsarnokába készített *A művészet forrása* (1907) című freskójának is, míg Gulácsy Lajos Itália-mámorban festett képeinek egyik visszatérő motívuma Dante és Beatrice, illetve Francesca és Paolo szerelmi találkozása.¹⁶ Itt érdemes még megemlíteni, hogy a Feszty-körkép mellett a millenniumi kiállítás egyik fő látványossága volt a városligeti fasor végén Márkus Géza építész, Molnár Árpád és Trill Károly színházi díszletfestők panoráma Dante-körképe a Pokolról, melyben természetes és mesterséges sziklák által szegélyezett folyosókon, a korabeli legmodernebb díszletfestői és elektrotechnikai eszközökkel 24 képben varázsolták a látogató elé a dan-tei pokol legborzongatóbb jeleneteit. Mindehhez külön magyarázó füzetet és Gárdonyi Géza népies ízü próza fordítását mellékeltek.¹⁷

Hasonlóképp ihlette meg Dante költészetének varázsa a XIX. század nagy zeneművészeit,¹⁸ Rossinit, Csajkovszkij, Rahmanyinovot és a Dante-szimfónia (1856) szerzőjét, Liszt Ferencet vagy ifjabb Ábrányi Emilt, aki operát komponált Paolo és Francesca szerelméről (1912).

Ebben a századfordulót átfogó Dante-kultuszban szinte természetes, hogy a pesti egyetemen a Négyesyszeminárium tudatosan költőnek készülő diákjai, Kosztolányi, Juhász Gyula és Babits Mihály levelezésében minduntalan felbukkan Dante alakja és az *Isteni Színjáték*.¹⁹ Az is megállapítható, hogy ez a Dante-élmény náluk is kezdettől fogva keveredett az Itálie-élménnyel, mindannyiuk közös vágya az itáliai út volt, az általuk szeretett és tisztelt Péterfy Jenő mon-

16 KESERŰ Katalin, „Nulla aereo” e „figura costante”. *Dante nell'arte figurativa della secessione ungherese = Venezia, Italia, Ungheria tra Decadentismo e Avanguardia*, (A VI. magyar-olasz művelődéstörténeti konferencia [Budapest, 1986] aktái), szerk. KOVÁCS Zsuzsa – SÁRKÖZY Péter, Bp., Akadémiai, 1990, 349–362.

17 KAPOSI József, *Dante Magyarországon*, Bp., 1911, 265–270.; GÁRDONYI Géza, *Dante, A pokol*, Budapest, 1996. Maga Babits vallotta meg 1940-ben Cs. Szabó Lászlónak adott rádióinterjújában, hogy egyik első találkozása Dantéval épp ez a Pokol-körkép volt, amikor édesapja felvitte Pestre, hogy megtekintsék a Millenniumi kiállítást. Vö.: BABITS M., „Itt a halk és komoly beszéd ideje” *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, szerk. TÉGLÁS János, Celdömök, 1997, 420–422.

18 Lásd még a következő kötetet: G. LOCELLA, *Dantes Francesca da Rimini in der Literatur, Bilder-Kunst und Musik*, Essling, 1913.

19 *Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése*, szerk. BELIA György, Bp., Akadémiai, 1959, 26., 44–45., 67., 108., 173–174., 183., 191., 201.

14 BABITS Mihály, *Dante fordítása. Műhelytanulmány*, i. m., 285.

15 SZAUDER József, *Dante a XIX. század magyar irodalmában = Dante a középkor és a renaissance között*, i. m., 499–574.

dásának megfelelően: „vonzódunk Olaszország felé, szemmel Flórencnek.”²⁰

Elsőként Kosztolányi jutott el Itáliába 1907-ben, és útvjáról nemcsak – részben olaszul írt – leveleiben számol be barátainak, megemlítve azt is, hogy olasz versekben „fürdik”,²¹ de ennek az olasz útnak gyümölcse az 1907-ben írt négy Dante-verse is (*Inferno, Én is, Pokol felé, Dante a Croce del Corvóban*). Juhász Gyula korai költészetének is egyik visszavisszatérő élménye Itália, az olasz művészet és természetesen Dante (*Modern Divina Commedia, Anch'io, Beato Angelico, Giorgione!, Gioconda, Filippo Lippi, Boccaccio énekel, Így szólt Michel Angelo, Sandro Botticelli Savonarola halála után, Az örök Beatricénk, Trecento, Tiziánnak, Io sono pittore*).

Ez lesz Babits Mihály nagy élménye is, aki első olaszországi útja után Szekszárdról Fogarasra való átköltözése előtt, 1908 augusztusában hosszú levélben számol be barátjának, Juhász Gyulának „Itáliamániájáról” és az – ekkor megszületett – nagy tervéről, egy új, formahű Dante-fordításról:

„De: «per correr miglior acque alza le vele» – (amint látod, italomániában szenvedek, és egyre Dantét idézem) – ami magyarul annyit akar itt tenni, hogy beszéljünk okosabban. Kedves barátom, megjártam egy kis karajt a szép Itáliából és úgy érzem, hogy megnöttem egy fejjel. [...] Nagy kedvvel, lelkesedéssel olvasom, fordítom, tanulmányozom a világnak kétségtelenül legnagyobb költőjét, Dantét. [...] Dante egy világot átfoglaló zseni, azon kívül a nyelv, verselés, hangulat rendkívüli művésze. Ez utóbbiakról a Szász-féle fordításból gyenge fogalmunk lehet. [...] Mindezekben bár igazoltam egy új Dante fordítás szükségességét: egyáltalán nem igazoltam saját jogosultságomat e feladatra. Ezt, félek, nem is tudnám igazolni: egy mentségem, hogy magamnak, s teljes lelkemmel csinálom.”²²

A levél nyomán fog megszületni az *Itália* című szonett, melyet majd több más olasz témájú verse (*San Giorgio Maggiore, Zrínyi Velencében, A Campagna éneke, Merceria, Settecento, Ottocento*) követ egészen az *Esti* kérdésig és a Dante-élményből született két verséig (*Nel mezzo, Nunquam revertar*).

Fogarason kezdődik el Babits Mihály igazi „együttélése” Dante költészetével, melynek eredménye nem-

csak az 1912-ben elkészült *A Pokol*, hanem saját költői hangjának és emberi magatartásának végső kiformalódása is, melyet a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* keserű vallomása után Babits az 1922-ben írt két Dante-szonettjében fogalmazott meg végérvényesen.

Babits Dantéval való többéves „együttélése” egyébként nem egyedüli a kor világirodalmában. Ugyanez jellemezte Stefan George Dantéhoz való kötődését, aki 1890-től fordította a maga számára Dantét, és saját szerelmi élményét Dante Beatrice iránti szenvedélyéhez hasonlítja verseiben, melyek tele vannak Dante-reminiscenciákkal.²³ Ezt Babits is jól tudta; példa rá *A Paradicsom* előszavának híres passzusa, melyben a német költőtársra hivatkozva kijelenti: „Büszke vagyok nyelvemre! ez az első érzésem, mikor befejezem a nagy munkát, melyre Stefan George «alig tart elegendőnek egy emberéletet».”²⁴ Hasonló volt a XIX. századvég egyik legnagyobb olasz költőjének, Giovanni Pascolinak is a kapcsolata Dantéval, aki a *Minerva oscura* címen 1898-ban megjelent Dante-tanulmánykötetének előszavában megvallja, hogy öt-hat éven át Dante volt igazi társa életében és költői munkásságában.²⁵

Az olasz költők, Pascoli, D’Annunzio, Gozzano és mások számára a Dantéval való azonosulás útja a dantei költészet beható tanulmányozásán túl az *Isteni Színjáték* egyes témáinak újraköltésében állt;²⁶ ugyanezt a külföldi költők számára a fordítás tette lehetővé, ahogy Babits fogalmazza meg Dante-fordítását bemutató 1912-es tanulmányában: „Azt hiszem, a festő nem ért meg igazán egy képet, amíg nem próbálja lemásolni... Előtte az egyetlen teljes asszimilálása valamely költőnek, ha megpróbálom lefordítani.”²⁷

Babits Mihály *Műhelytanulmány*ában pontosan elmondja, hogy mi vezette arra, hogy tíz évvel Szász Károly fordítása után maga is Dante fordításába kezdjen. Péterfy Jenő nyomán ő is állítja, hogy Szász Károly fordítása rossz, nemcsak azért, mert szerinte nem lehet Dantét protestáns lelkülettel fordítani,²⁸

23 L. BIANCHI, *Dante und Stefan George*, Bologna, 1936; G. LUZZATO, *Stefan George traduttore di Dante*, Cenobio, 1953.

24 BABITS Mihály, *Paradicsom = Dante komédiája*. BABITS Mihály *összegyűjtött munkái X.*, Athenaeum, 1940, 5.

25 G. PASCOLI, *Minerva oscura*, Livorno, 1917, VII–VIII.

26 G. D’ANNUNZIO, *Francesca da Rimini*, 1902; A. GRAF, *Dante al Croce del Corvo, Ultimo viaggio di Ulisse = Poemetti drammatici*, 1905; G. PASCOLI, *Ulti Poemi conviviali*, 1904.

27 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 275.

28 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 282. – Már Kaposi József is

20 PÉTERFY Jenő *Összegyűjtött Munkái*, Bp., Franklin, 1928, 186.

21 Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése, i. m., 156.

22 Babits-Juhász-Kosztolányi levelezése, i. m., 173–174.

hanem, mert Szász Károly hiába fordította le a teljes munkát rímes terzinákban, költőileg nem volt képes visszaadni a dantei szöveg költői erejét és szépségét, ahogy Babits írja: „a tudós püspök nem győzte le a sárkányt.”²⁹ Babits szerint ugyanis Dante nyelve „minden századok dacára tökéletesen friss és modern.” Ezért vállalkoztak olyan eredeti költők, mint Longfellow, Ratisbonne vagy George ilyen „lekötő igába hajtani nyakukat.”³⁰ Tanulmányában Babits sora veszi az összes magyar és a legjelentősebb külföldi fordításokat, hogy aztán saját fordításával igazolja, hogy magyar nyelven lehetséges az eredetivel egyenrangú költői szöveg létrehozása – rímes terzinákban. Tanulmánya végén büszke öntudattal vallja: „Nem érzem magamat műfordítónak. Dantét csak költő fordíthatja. Hogy e költő méltó-e, rokon-e Dantéhoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy terzinát sem írtam volna le. Lemondok arról a hiúságról, hogy szín eredeti költőnek tartsanak. Megpróbálom a legszebb könyvet adni nemzetemnek, amit adni tudok. Hogy mint a középkori másolók, odaírassam az elejére: olvassák szívesen, mert igen szép.”³¹ A tanulmányhoz szemelvényként közli a *Pokol* V. és XXV., valamint a *Paradicsom* XXXIII. énekének új fordítását.

Babits számára a *Színjáték* fordítása „izgató” feladat, „egy irodalmi körnégyesítés, bölcsék köve”, igazi kihívás volt.³² Egyrészt kihívás a konzervatív irodalmi ízléssel szemben, hogy megmutassa, hogy jobb költő, mint a korban egyértelműen elismert Szász Károly,³³ de kihívás volt a „duk-duk affér” idején öt támadókkal és költészetét Ady-epigonként értelmezőkkel szemben is. Bizonyítani akarta, hogy ő képes a világ legnagyobb költőjét magyarul megszólaltatni, akit pedig Péterfy Jenő Taine és Symonds nyomán idegen nyelven visszaadhatatlan költőnek neve-

zett.³⁴ Ahogy Kosztolányi 1913-ban kiadott *Modern költők* fordításkötete versenyre kelt Radó Antal 1891-es *Idegen költők* című kötetében közölt fordításaival, úgy az ő Dante-fordítása volt hivatott megmutatni igazi műfordítói képességeit, helyettesíteni Szász Károly művét. Hasonló okokból vállalkozott 1916-ban a Szász Károly által fordított Shakespeare-dráma, *A vihar* újrafordítására is.

A legnagyobb ösztönzést az új *Színjáték*-fordítás elkezdésére minden bizonnyal Péterfy Jenő 1886-ban írt, a századelőn kétszer önálló könyv alakban is kiadott Dante-tanulmánya jelentette Babits számára, hiszen abban Péterfy Jenő az *Isteni Színjáték* igazi „modernségének” titkát Dante nyelvének „naiv erejében”, a maihoz mérten szokatlan kifejezőmódjában látta, melyet szerinte lehetetlen idegen nyelven visszaadni.³⁵ A „stilizált”, „szecessziós” Dante-fordítás stíluslehetőségeire Babits tehát magától Péterfy Jenőtől kapott ösztönzést. Valóban: amikor Babits a *Pokol*-fordítás előszavában arra figyelmezteti az olvasót, hogy „Dante nyelvének tömörségét és különységét nem enyhítettem”,³⁶ szinte szó szerint Péterfy Jenő szavait ismétli: „mesterkedéssel kell pótolnunk az eredetinek naiv erejét, a maihoz mérten szokatlan kifejezőmódját, s az esztétikai hatást abban összegezhethetjük, hogy a fordított Dante nem főségesnek, mélynek, hanem elsősorban s mindenekfölött különösnek, mondhatnám különcként fog elénk tűnni.”³⁷ Péterfy szerint Dante rímeinek visszaadása is csábító feladat, mely mindig csalogatni fogja „a virtuóz tehetségű fordítót.”³⁸

Babits Dante-fordításának értékeit és az eredeti szövegtől való tudatos eltéréseit Rába György igen nagy filológiai pontossággal mutatta ki tanulmányában. Ezek végső summája, hogy Babits nem azért nem fordít elég „hűen”, mert nem tudott volna elég jól olaszul, vagy mert nem értette volna meg a dantei szöveg értelmét, hiszen Babits Kaposi József tanítványaként máig az egyik legfelkészültebb dantistának, az olasz irodalom egyik legmélyebb ismerőjének,

hangsúlyozta, hogy Dante igazi megértéséhez mélyen hívő lélekkel kell rendelkezni (= *Dante Magyarországon*, i. m., 260). Giovanni Papini szerint Dantét igazán csak az értheti meg, aki firenzei és katolikus: G. P., *Dante vivo*, Firenze, 1933, 14. Paul Claudel is Dante katolicizmusának rá gyakorolt hatását tartotta fontosnak: P. C., *Ode jubilatoire pour 600 anniversaire de la mort de Dante*, Copenhague, 1921; *Oeuvres complètes*, Paris, 1952.

29 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 269.

30 I. m., 274.

31 I. m., 285.

32 I. m., 274.

33 Gyulai Ágost az Egyetemes Philológiai Közönlönyben közölt recenziójában azt állította, hogy Szász Károly „örök időkre szóló jó munkát végzett.” – Lásd: Gy. Á., *A magyar Dante*, Egyetemes Philológiai Közönlöny, 1901, 142. – 1909-ben pedig a Kisfaludy Társaság emlékülést rendezett Szász Károly tiszteletére.

34 PÉTERFY Jenő, *Dante* = P. J. *Válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 331.

35 Péterfy Jenő összes művei 1901–03-ban jelentek meg három kötetben, 1905-ben pedig külön kiadásban megjelent *Dante* című tanulmánya. Vö. NÉMETH G. Béla, *Péterfy Jenő*, Bp., Akadémiai, 1991.

36 BABITS Mihály, *Figyelmeztetés az olvasónak* = *Dante komédiája*, i. m., 8.

37 PÉTERFY Jenő, *Dante*, i. m., 332–333.

38 I. m., 335.

olvasójának és fordítójának számít,³⁹ hanem azért, mert a három *canticát* az akkori művészeti felfogásának megfelelően fordította le. Ezért lett a *Pokol* „dekadensebb”, díszítettebb, míg a húszas évek fordulóján készült *Purgatórium* és *Paradicsom* „kiegyensúlyozottabb”. Mindenesetre fél évszázad távlatából mindenképp igazat kell adnunk Rába Györgynek, hogy „Babits-fordításának szépségei alapján inkább a szecessziót kell újra mérlegre tennünk, mint az ő művét elmarasztalnunk.”⁴⁰

A fiatal Babits egész költészetére jellemző a szecesszió fokozott szépségkultusza, a mesterkélttség és a dekorativitás fokozott érvényre juttatása, melyre az első kötetének versei és a *Pávatollak* fordításai egyaránt gazdagon szolgáltathatnak példát. Babits esetében nem valamiféle stíluszavarról van szó, hanem tudatos választásról. A *Purgatórium*hoz írott előszavában nyíltan kimondja, hogy Dante „dolce stil nuovoját” saját „új stílusában” kívánta visszaadni.⁴¹ A szecessziós jelleget hivatott hangsúlyozni a Révai-féle kiadás Zádor István által megtervezett, piros-fekete cizellált keretbe foglalt szövege is, mely határozottan emlékeztet a „Giornale Dantesco” címlapjára és D’Annunzio híres darabja, a *Francesca da Rimini* 1902. évi Treves-féle kiadásának szintén piros-fekete keretes díszített lapjaira. E kiadásról maga a szerző vallotta meg a szecessziós szándékot – azt, hogy a szöveg tipográfiai megformálásában ugyanazt a hatást kívánta elérni, mint a darab 1901. évi római bemutatójának színpadi megjelenítésében.⁴²

39 Babits Mihály a következő ajánlással adatta ki *A Pokol* fordítását: „Ajánlom e könyvet nagy tisztelettel és hálával Kaposi Józsefnek, a kiváló magyar dantistának, ki nagy munkámban megbecsülhetetlen tudásával és Dante könyvtárának kincseivel támogatott. Ha e könyvnek érdeme van, az az ő érdeme is.” Hasonlóképp *A Paradicsom* kiadásához 1922 karácsonyán írt *A fordító megjegyzései* című jegyzetében ismét megemlékezik mesteréről: „Mielőtt e sorokat lezárnám, még egy kegyeletes kötelességet kell teljesítenem. Az emberi sorsnak kísérteties véletlene folytán épp az a nap, amikor *A Paradicsom* kommentálásának munkáját befejeztem, megszólalt a telefon csengője, mely Kaposi József halálát jelentené. Az ő nevével indult újtára ez a munka – éppen tíz esztendővel ezelőtt –, az ő nevével kell most végződnie... Nélküle talán sohase készült volna el.”

40 RÁBA Gy., *Két költő*, i. m., 630.

41 „A Komédia nem archaizáló költemény: Dante stílusa: stil nuovo, s mindenütt stil nuovoval kell visszaadni”. – BABITS Mihály, *Előszó = Dante komédiája. Második rész. A purgatórium*, ford. BABITS Mihály, Bp., Révai, 1920, 292.

42 G. D’ANNUNZIO, *Francesca da Rimini*, Milano, Treves, 1902, 290. – Említésre méltó, hogy az 1901-es előadásban a címszerepet az „isten” Eleonora Duse játszotta.

IV.

Annak magyarázata, hogy Babits „az eredetnél szubjektívebben, sőt dekadensebben fordítja” Dantét, épp abban rejlik, hogy Babits az *Isteni Színjátékot* elsődlegesen lírai alkotásnak tartotta: „Az *Isteni Színjáték* voltaképp lírai költemény... Dante ... saját lelkének belső történetét mondja.”⁴³ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni Babits fordításának és Fülep Lajos Dante-tanulmányainak egyidejűségét is. Fülep Dante-tanulmánya 1921-ben együtt jelent meg a Nyugatban Babits két Dante-sonettjével, és ebben a tanulmányában Fülep hangsúlyozza, hogy „Minden kör egy-egy lelkiállapotot jelent...”⁴⁴

Véleményem szerint épp az *Isteni Színjáték* lírai költeményként való értelmezése jelenti Babits Dante-fordításának igazi titkát, és ebben Babits elsősorban a kor olasz költőinek és a nagy esztétának, Benedetto Crocénak rokona és kortársa.⁴⁵

Az olasz századvégen elsőként Giovanni Pascoli emelte fel szavát a költőt és költészetet elnyomó, háttérbe szorító iskolás-akadémikus értekezésekkel szemben Dante-tanulmányaiban (*Minerva oscura. Prolegomeni: la costruzione morale del poema di Dante*, 1898; *Sotto il velame. Abbozzo di una storia della Divina Commedia*, 1902; *La mirabile visione*, 1912; *Conferenze e studi danteschi*, 1914), majd Guido Gozzano foglalkozott igen mélyen a dantei költészet líraiságának elsajátításával – újból és újból átköltve az *Isteni színjáték* leglíraibbnak érzett részeit. E munka végső gyümölcse a *Dante* című 37 rímes endecasillabóban, terzinában írt verse.⁴⁶ Dante költészetének védelmében léptek fel az új olasz irodalmat képviselő Leonardo című folyóirat köré tömörült fiatal írók is, mindenekelőtt Prezzolini és Papini. Giovanni Papini az *Il Regno* 1905. október 20-i számában közli *Dantéért a dantisták ellenében* című vitairatát, és ezt követően is fellép a költő Dante védelmében, akit ő is modern költőnek tart.⁴⁷

43 BABITS Mihály, *Dante és a mai olvasó* = B. M., *Arcképek és tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1977, 368.

44 FÜLEP Lajos, *Dante*, Nyugat, 1921/2., 17.

45 Vö.: SÁRKÖZY Péter, *Dante, modello poetico-umano della poesia di Mihály Babits = Venezia, Italia, Ungheria tra Decadentismo e Avanguardia*, i. m., 289–312.; Uő: *Babits Mihály Dante-fordításának korszerűsége* = ALIGHIERI Dante, *Isteni Színjáték* (fordította és a jegyzeteket írta: BABITS Mihály), Bp., Szent István Társulat, 2002, 593–615.

46 A. VALLONE, *Dante in Gozzano* = A. V., *Con Guido Gozzano e altri poeti*, Bologna, 1944, 72–74.

47 G. PAPINI, *Per Dante contro il dantismo* = G. P., *Eresie letterarie*, Firenze, 1932, 61.

Ilyen előzmények után jelent meg a költő halálának 600. évfordulója előtt, 1920-ban Benedetto Croce Dante-könyve, a *La poesia di Dante*, melynek íráskor Crocét elsősorban az a cél vezérelte, hogy „a művészi kifejezés totalitásában” határozza meg az *Isteni Színjáték* igazi jelentőségét. Croce műve természetesen provokáció volt, amikor a költészet nevében elkülönítette a *Színjáték* epikai struktúráját, a „teologikus regényt” a lírai részekről, és a mű örökérvényűségének titkát a „formában” látja, melynek titka szerinte a terzina dantei alkalmazásában rejlik. Hangsúlyozza, hogy a líraiság áthatja az egész költeményt. Dantét ő is „szubjektív” költőnek tartja – véleménye szerint éppen ebből a szubjektivitásból fakad a dantei poézis „modernsége” és „aktualitása” is.⁴⁸

Babits Dante-fordításának „önkényessége”, „dekadenciája”, díszítettebb, szecessziós jellege tehát nem valamiféle ízlésficam, mesterkélttség vagy provincializmus következménye volt, hanem a dantei poézis legmodernebb korabeli európai értelmezésének zseniális költői megfelelője magyar nyelven. Hozzá hasonlóan vélekedtek kora legnagyobb költői és esztétái Stefan Georgétól Ezra Poundig és T. S. Eliotig, Giovanni Pascolitól Benedetto Crocégig.

Nincs tehát semmi mentegetni való Babits fordításának „szép hűtlenségén”. Babits zseniális fordításának tükrében igazat kell adnunk Benedetto Croce (Nádasdy Ádám által ugyan vitatott) szellemes mondasának: „A fordítások olyanok, mint a nők, vannak közöttük csúnyácskák, melyek hűségesek, és vannak közöttük hűtlenek, de gyönyörűek.”⁴⁹

Babits Dante-fordításának „hűtlenségét”, az eredeti szövegtől eltérő, annak szellemével és stílusával állítólag összeférhetetlen, „dekadens” jellegét mindenekelőtt *A Pokol* V. énekében szereplő *A szerelem halottai*⁵⁰ című epizód babitsi átköltésével szokták illusztrálni. Valóban: Babits fordítása a halálon túl is szárnyaló

szerelem vallomásának visszaadásakor saját költői hangján szólal meg:

„Szerelem gyenge szívnek könnyű méreg társamat vágyra bújtja testemért, mely oly csúf halált halt – rágondolni félek. Szerelem szeretettnek szörnyű métely szívemet is nyilával úgy találta, hogy látod, itt se hagy keserve még el. Szerelem vitt kettőnket egy halálba, ki vérünk ontá, azt Kaina várja. A gyászos pár ily szavakat kiálta.”

Ám akik az V. ének fordításának babitsi, túlzott stilizáltságát használják ki az egész fordítás érvényességének megkérdőjelezésére, megfélekednek arról, hogy nem véletlenül szerepel ez az ének az új fordítást bemutató 1912-es tanulmány első illusztrációjaként. Részét képezte a babitsi „provokációnak” – annak, hogy felhívja az irodalomkedvelők figyelmét az új fordítás másságára, újdonságára, „különös” jellegére. Ugyanezt az eljárást alkalmazta Kosztolányi a *Modern költőkben* és Babits is a *Pávatollak* című kötetben, illetve az azokhoz írt előszavaikban. Meghökkeneni akartak, felhívni a figyelmet fordítói eljárásuk különbözőségére. De már Rába György is figyelmeztetett arra, hogy komoly különbség van a műfordításkötetek előszavainak programszerű kinyilatkoztatásai és a kötetekben közölt műfordítások konkrét megformálása között, melyek nem annyira önkényesek, mint beköszöntőik hirdetik.⁵¹

Nem az egész *Pokol*-fordításra és főleg nem az egész *Isteni Színjáték*-fordításra lesz jellemző az az eljárás, mellyel Babits Francesca szavait saját, XX. századeleji „új stílusában” magyarra ültette. Ugyanakkor nem is volt véletlen ez a megoldás, és az sem, hogy épp az V. ének esetében kezdett el a legszabadabban szárnyalni Babits költői fantáziája. Benedetto Croce is ezt a részt érezte az egyik legelső és leglíraibb résznek a *Commediában*.⁵² Hasonlóképpen e rész kapcsán említi Péterfy Dante „gyengédségét”, hogy Dante is „szenvédélyes olasz ember” volt. „Egészen különös lágysága lesz a nyelvnek, ha Dante »melegül«, vágyat, örömet fejez ki. A képzelem e gyöngédsége rámutat a *Francesca da Rimini* költőjére.”⁵³ És

48 B. CROCE, *La poesia di Dante*, i. m., 168, 167, 25, 168. Vö. M. FUBINI, *Benedetto Croce = Enciclopedia Dantesca II.*, i. m., 271–275.

49 B. CROCE, *La poesia*, Bari, Laterza, 1971, 194. – Nádasdy Ádám ehhez hozzáfűzi: „Tja, az olasz vér. Kereken megmondom, én ezt ellenkezőleg gondolom a magánéletben is: inkább választanék csúnya, de hűséges partnert, mint szép hűtlent. Hát még a fordításban...” NÁDASDY Á., *A rimelés veszélyei*, i. m., 13.

50 Nádasdy Ádám – a terzinák kiiktatása miatt Babitséval össze nem vehető, de egyébként szép és költői – fordításának egyik legnagyobb problémáját abban látom, hogy a fordító nemcsak az egyes énekeknek ad – az irodalomtörténeti hagyományt követve – címet, hanem az egyes énekeket is alcímekkel elválasztott részekre bontja önkényesen.

51 RÁBA György, *A szép hűtlenek*, i. m., 12.

52 B. CROCE, *La poesia di Dante*, i. m., 73–74.

53 PÉTERFY Jenő *Összes művei*, Budapest, 1902. II., 332, ill. 342.

érdemes azt is megemlíteni, hogy már Szász Károly is az V. éneket olvasta fel, amikor készülő új fordításáról beszámolt a Kisfaludy Társaság 1877. évi ülésén.

Az európai irodalmakban a Francesca da Rimini-epizód az egyik legtöbbet idézett, fordított, illetve újból és újból feldolgozott Dante-témának számított az egész XIX. század során. Ebben egyaránt szerepet játszott Ingres híres Francesca-festménye (1819), mely Böcklinig (*Francesca da Rimini és Paolo Malatesta*, 1893) oly sok festőt megihletett, és Silvio Pellico *Francesca da Rimini* címmel írt tragédiája (1814–1815), amelyet Császár Ferenc 1848-ban ültetett át magyarra, és amelynek szintén több „követője” volt: Stephen Philips és Fernandez Shaw drámái, Conrad Ferdinand Meyer kisregénye, Carducci *La chiesa di Polenta* c. verse (1897), Antonio Fogazzaro tanulmánya (1903), illetve Gabriele D’Annunzio századfordulón írt híres drámája. Ez utóbbi alkotást Elek Artúr – a Nyugat 1908. március 16-i számában közölt recenziójában – a „bujaság költeményének” nevezte, amelyet úgymond „a bomlás szaga lebeg körül”.⁵⁴ D’Annunzio feldolgozása alapján és Rossinit követően több új opera és zenemű is született: Csajkovszkij zenekari fantáziája, Rahmanyinov, Luigi Mancinelli, Riccardo Zandonati és a magyar ifjabb Ábrányi Emil operája (1912), amelyről már korábban is említést tettem. G. Locella e témáról 1913-ban írt monográfiájában 42 (!) Francesca da Rimini operát sorol fel, míg R. Zoozmann az V. ének Babits fordításában idézett sorainak 52 német változatáról számol be 1909. évi nagy Dante-kiadása IV. kötetének mellékletében, melyet Babits mestere, Kaposi József is említ Dante-monográfiája előszavában.⁵⁵ A század elején Tormay Cécile és Berzeviczy Albert is novellákban írták át a szerelmes pár tragédiájának történetét (*A Malatesták városa*, 1900; *Rimini*, 1903).

Ráadásul a Rossetti család író és festő tagjainak köszönhetően a Francesca da Rimini-kultusz a század közepétől Dante és Beatrice szerelmének motívumaival keveredett. Ebben egyaránt szerepet játszott Dante Gabriel Rossetti híres festménye Dante és Beatrice találkozásáról (1842), majd a *Beata Beatrix* és

a *Dantis amor*, melyeket az illusztrációkkal ellátott *Vita Nuova*-fordítás követett. Az egész Európára kiterjedő Beatrice-láz nemcsak Olaszországot, de Magyarországot is elérte a századfordulón. Már Reviczky Gyula több írásában foglalkozott Dante Beatrice iránt érzett szerelmével; Ferenczi Zoltán, a *Vita Nuova* új magyar fordítója 1908-ban az Akadémián tartott előadást Dante „szerelmi regényéről”; Zoltán Vilmos 1905-ben 16 szonettet közölt *Beatrice* címmel a *Vita Nuova*-ból a Budapesti Hírlapban, nem is szólva a különböző „akadémiai” értekezésekről. (Csak 1890-ben három tanulmány született e témakörben: Teveli Vargha Dezső: *Dante és Beatrice*; Darvas Móric: *Dante szerelmei*; Kontur Béla: *Beatrice*). Babits közeli barátja, Juhász Gyula már a Dante-fordítás idején írja *Örök Beatricénk* című versét, melyben a híres *Milyen volt...* motívuma bukkan fel:

„Hol van Bicének szőkesége, hol van?
Keressük őt egy mosolya nyomán
A boldog égben és borús pokolban.”

Juhász ezt követően a Nyugat 1909. évfolyamában *Dante Beatricéje* címmel közölt tanulmányt. De a magyarországi Beatrice- és Francesca-kultusz legnagyobb művésze és legnagyobb hatású terjesztője minden kétséget kizáróan Gulácsy Lajos volt eksztatikus festményeivel, rajzaival. E képek között olvasták föl verseiket a *Holnap* antológia fiatal költői Nagyváradon, Gulácsy 1908. évi kiállításán.

Ilyen előzmények figyelembe vételével más jelentést kapnak Babits szándékos stilizálásai. *A Pokol* híres énekéhez érve ő is emléket akart állítani az egész kort átható és elvarázsoló nagy szerelem „szörnyű mételyének”, és ezt csak a kor legmodernebbnek érzett stílusában tudta elképzelni.

*

Az új Dante-fordító magyar költők figyelmét talán nem felesleges felhívni arra az érdekes tényre, hogy Dante születésének 700. évfordulójára készülve Kardos Tibor professzornak sikerült rávennie egykori pécsi barátját, Weöres Sándort, hogy segítségével fogjon hozzá egy új, „szöveg- és stílushű” magyar *Isteni Színjáték*-fordítás elkészítéséhez, melynek célja az lett volna – Kardos Tibor bevezetője szerint –, hogy helyreállítsa „a *Színjáték* epikus karakterét”.⁵⁶

54 ELEK ARTÚR, *D’Annunzio drámái*, Nyugat, 1908/1., 303–304.

55 G. LOCCELLA, *Dantes Francesca da Rimini in der Literatura, Bilder-Kunst und Musik*, Essling, 1913; R. ZOOZMANN, *Dante in Deutschland = Dantes Werke IV.*, Leipzig, 1909, 63–123.; N. MATTEUCCI, *Francesca da Rimini. Storia, mito, arte*, Bologna, 1965; KAPOSI JÓZSEF, *Dante Magyarországon, i. m.*, 270–278.

56 KARDOS TIBOR, *Megjegyzések Weöres Sándornak a Színjáték első öt énekéből készült fordításához*, Filológiai Közöny, 1966/1–2., 18.

A magam részéről viszont nem tartom véletlennek azt, hogy a Babits-tanítvány Weöres Sándor épp *A Pokol* ötödik énekéhez érve hagyott fel a reménytelen munkával, mintegy belátva volt mestere, Babits igazát: „Más remekműveknek el tudom képzelni több jó

fordítását. Dante egy-egy terzináját olyan talánynak érzem, melynek minden nyelven csak egy megoldása lehetséges.”⁵⁷

57 BABITS Mihály, *Dante fordítása*, i. m., 274.

IANCU LAURA

Hallgatásaim

*Hamarosan a reggel is
elfér egy üres mondatban
a hétköznapok hallgatásai között.*

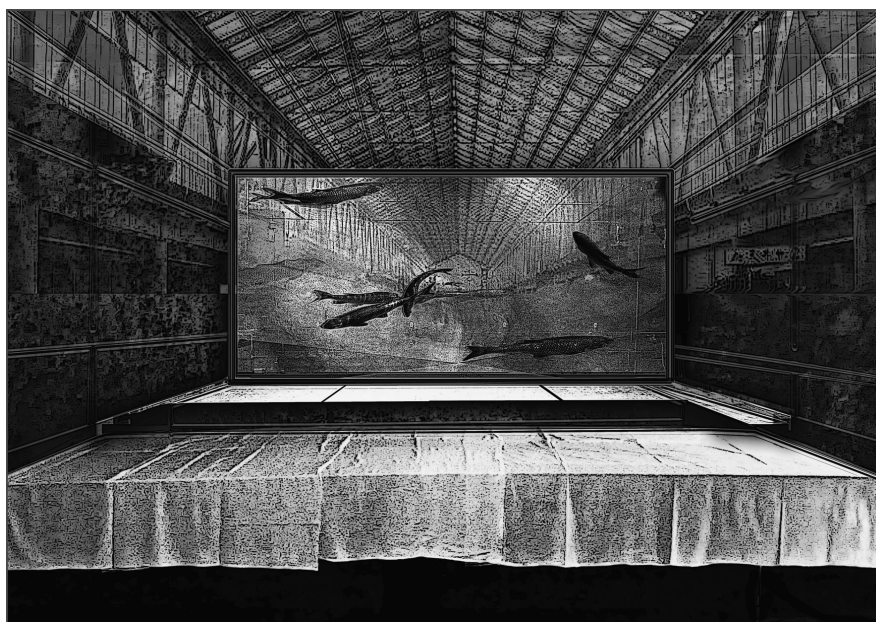
*Hamarosan a reggel is
kapunyitásnak tetsző látomás lesz.
Az utcán kutyák, emberek
nyüszítenek, mesélnek,
és gyalog jár erre egy kápolna.
Benne egyetlen szék, rajta
halni készülő anya. Ostyát eszik.
Messze földre gondol;
kisöpört házban lakott, és
ünnepnapon hazavárt.
Kialvatlan özvegy arca
csupa fény és szülőföld.
Hasztalan faggatom, csendre int,
a hallgatásra nincsen szava.*

Szélben

*Mintha hideg szél fújna
húsz esztendőre a hazától,
mintha csak látni akarná
az embert, kit látott már valahol,
s baljósan toporzékol, mert nem találja idehaza.*

*Hallgattam akkor is, amikor nevem kiáltotta.
Járt már hozzám meghalni sok kísértet
s megannyi éjszaka! Indáival a fekete félelem
kutyául szorít,
de tudd! Tudd meg, te szent fuvallat,
júliusban a fecske kikölti fiait!
Gyászéneked, ha magasztos is: hamis,
az angyalok is szégyellik.*

*Összevegyültem avarral, Teremtés könyvéből
álmodott görönggyel,
szerelemnek látszó betegséggel.
Háborút lélegzem, és
együtt fázom a széllel.*

Enyedi Zsuzsanna: *Vacsora után I.*

FARKAS GÁBOR

A bánat liturgiája

A moldvai magyarság katolicizmusa

A moldvai magyarság a mai Románia területén él olyan etnikumként, amelynek tagjai jogilag román állampolgárok, identitásukat tekintve katolikusok. Ez a vallási meghatározottság jellemzőbb, mint nyelvi, antropológiai hátterű önazonosság-tudatuk. Moldvában „elvileg, a kultúrföldrajzi adottságok és az elmúlt századoknak a rossz irányú hatását sokáig éreztető szerkezeti fejlődése következtében nem lehetett a lakosság legnagyobb részénél az életviszonyok és életperspektívák jelentős minőségi javulását várni. Ez alapvetően érvényes a moldvai katolikusokra is.”¹ Tehát elmondható, hogy a kényszerű nyelvcsere kultúrtörténeti vonatkozásai az egész régióra kiterjedő gazdasági vonatkozásokkal párosulnak, vagyis: a csángók utóbbi négy évszázados kálváriájának tünetegyüttese – amely nem ért véget 1989-cel – nemcsak a román sovinizmusnak, nemcsak az anyaország nemtörődömiségének, hanem a Moldvában jelenlévő egyházak önmeghatározó érvényesülési szándékainak is betudható. A nép, amelynek passiója holnap – kitágítva Domokos Pál Péternek a székelységre vonatkozó jóslatát – az egész Kárpát-medencei magyarság sorsa lehet, abban a közegben tudott mégis *megfogyva bár, de törve nem* megmaradni, és irodalmi szintre emelni identitástudatának kifejezését, amely több száz éve kívánja őt asszimilálni, eltüntetni az etnikai térképről. Ez a nép a csángó magyar, sorsa intő jelkép az Unió hivatalos politikai-gazdasági szervezetében összeforró etnikumok számára – azok számára is, amelyek önálló államot alkotnak, és azok számára is, amelyek nem.

A történelmi Moldva több birodalom fennhatósága alatt állt a középkortól kezdve napjainkig. Ebből is következik, hogy „történetére politikai, etnikai, vallási, társadalmi és kulturális diszkontinuitások nyomták rá bélyegüket.”² Ez a 93000 km²-es terület hiába őrizte meg viszonylagos függetlenségét az 1350-es évektől – a vajdaság hivatalos megalapításától –

1859-ig, Románia létrejöttéig, folyamatosan valamely szomszédos hatalom árnyékában, annak kiszolgáltatott országaként létezhetett: előbb a középkori magyar és lengyel érdekövezet, majd az oszmán birodalom, végül – az újkor elejétől – a Habsburg Monarchia és a cári Oroszország fősége alá került. A moldvai magyarok pedig éltek mindennapjaikat e hatalmi keresztmetszet síkján részes földművesként, bojárrok tanácsadójaként, városi kereskedőként vagy éppen bánászként.

A moldvai magyarok népdalai, meséi, irodalmi alkotásai „arról a bánatról, szenvedésről tanúskodnak, amely életük gyászruhája”³ – vallja Tóth Sándor a csángók egyik kimagasló személyiségének, Petrás Incze János születésének kétszázadik évfordulója kapcsán az Új Ember hasábjain. Igen, a legmagasabb példányszámú magyar katolikus lapban, hiszen a moldvai magyarság identitása a kisebbségi sors árvaságán túl a katolicizmusban realizálódik. „Lelkiségükhöz liturgiát lehet igazítani. Veszély, elmarasztalás a sorsuk, Isten erős gondoskodása, ha elmaradna, mi lenne velük?”⁴ Több évszázados fegyelmezett szorgalmuk, kitartásuk példamutató – hitük és magyarságuk mellett főleg most, mikor napjaink embere számára a közösségi hovatartozás súlyát egyre inkább feloldja az individualista önmegvalósítás eszméje egy végletekig szekularizált világban.

A XX. század világháborúi, a trianoni békediktátum és a kommunista diktatúra nemcsak Magyarországot, az elcsatolt területek vagy az emigráció magyarjait, hanem a moldvai csángókat is emésztette. 1916 és 1918 között Moldva frontvonal volt, ahol a román hadsereg katonáiként moldvai magyarok is harcolni kényszerültek a magyar honvédsereggel. A két világháború között több terv is készült arról, hogy moldvai és erdélyi magyarokat Magyarországra telepítsenek, aminek eredményeképpen 1941 és 1945 között tizenötezer bukovinai székelyt telepítettek a Dél-Dunántúlra.⁵ „1929. július 7-én Románia ratifikálta a Vatikánnal kötött konkordátumot (1927. május 10.). (...) Az egyezmény értelmében (...) egyházjogilag az 1883-ban alapított (...) bukaresti érsek-

1 Meinolf Arens – Daniel Bein, *Katolikus magyarok Moldvában*. In: Miskolczy Ambrus szerk., *Rendhagyó nézetek a csángókról*, Bp., 2004, 128.

2 Meinolf Arens – Daniel Bein, *i. m.*, 99.

3 Tóth Sándor, *Társ a magány volt, szíve Istené és a hazáé. A csángó Petrás Incze János jubileuma*. In: Új Ember, 2013. október 13., 13.

4 Tóth Sándor, *i. m.*, 13.

5 Lásd részletesebben: Ösi-Oberding József, *A bukovinai székelyek dunántúli letelepítése*. In: Agrártörténeti Szemle, 1967/1-2.; Szabados Mihály, *Egy telepítés tanulságai*. In: Magyar Szemle, 1941/9.

ségnek rendelték alá az összes latin rítusú katolikus egyházmegyét.⁶ A II. világháború után ugyan 1947 és 1956 között egyes csángó községekben – kommunista szellemiséggel átítatva – szervezeten működtek magyar nyelvű iskolák, de ezeket a katolikus csángók alig-alig fogadták el. 1989 után is folytatások a csángók magyar identitástudatát súlyosan veszélyeztető rendszabályozások, amelyeknek következményeként „a moldvai csángók kétharmada ma már nem ismeri ősei nyelvét. (...) Mégis, a moldvai magyarok meg nem szűnő reménnyel könyörögnek anyanyelvükön prédikáló papokért.”⁷ „...a mióta az idegeny papok töllünk el fogytak és az itten valo tanult papok marattak hát azu tán nagy keserűségben vagyunk oly formállag, hogy az magyar anyai nyelvet el akarják minden képpen tiltani mert az szent mise előtt valo imádságokat olá hul végezi az kántor [...] és az ifjak ameddig az olá nyelven nem tudnak imádkozni, hát házosságra nem léphetnek. [...] ... akik olá hul nem értenek [...] el vannak az gyontato széktől üldözve.”⁸

„Az ember ott a legfájóbb magyar” – fogalmazza meg Jékely Zoltán a moldvai Cinfalván 1977-ben írt azonos című epigrammájának első sorában. A sokszor idézett kettős értelmű verssor hűen tükrözi azt az ambivalenciát, amely évszázadokon át napjainkig meghatározta a csángósorsot: egyrészt a moldvai magyarok magára hagyatottságának fájdalmát, másrészt az anyaországiak fájdalmasan ténszerű közönyét. És mint annyi esetben, ezt a közönyt sem a politikai tenni akarás vagy a nemes és felvilágosult filozófiai gondolkodás törheti szét – hanem az irodalom. A XIX. században a romantika korszakának orientalizmusa, a nemzeti öntudat ébredése eredményezte azt, hogy több évszázados csend után a magyar kultúra képviselői érdeklődéssel fordultak a csángó falvak népe felé. Ennek az izgalmas néhány évtizednek köszönhető, hogy az Akadémia programszerűen kezdte tanulmányozni, feltárni a magyarság legkeletibb kultúrájának kincseit.⁹ Ez a tudományos érdeklődés találkozott Döbrentei Gábor személyében a több év-

századot tekintve is egyedülálló moldvai magyar gondolkodóval, a Forrófalván született plébánossal, Petrás Ince Jánossal. Petrás Borszéken ismerkedett meg Döbrentei Gáborral, úgy mutatták be neki, mint egy Budán tevékenykedő fiatal magyar tudósembert. A találkozásból előbb kölcsönös tisztelet, majd tudományos kapcsolat bontakozott ki. Petrás Incének a magyarországi tudós kérdéseire adott terjedelmes írott válaszából megtudjuk, hogy Moldvában 1839-ben összesen 57300 katolikus magyar élt, 1841-ben pedig nyolc magyar pap szolgált a tartományban. Döbrentei harmincnegyzől álló ívet küldött neki a moldvai magyarsággal kapcsolatban, amelyet Petrás meg is válaszolt,¹⁰ később húsz csángó dalt is küldött Döbrenteinek. Ettől kezdve rendszeresen publikált a Magyar Nyelvőrben „Rokonföldi” álnéven. Petrás összesen 85 csángó magyar népdal szövegét gyűjtötte össze, közülük 22 már 1842-ben, tehát Kriza János unitárius püspök nevezetes népdalközlései előtt napvilágot látott.¹¹ Ő volt tehát a magyar népköltészet első tudatos gyűjtője. 1867-ben a Szent László Társaság képviselői segítségével adományokat szerzett híveinek, valamint templomot építtetett Kápotán. Kovács Ferenc moldvai látogatása kapcsán írt útinaplójában így emlékezett Petrásról: „Ő az, ki-nek neve megérdemli, hogy arany betűkkel jegyeztessék a moldvai csángók annalisaiba. Külseje megnyerő, termete izmos, közép, képe tojásdad, színezete barnás, szemei mandula vágatúak, orra kissé hajlott, bajusza fölfelé pödört, szakállá szürkés, hegyezett, modora olyan, melyről el lehet mondani: mi a szívében, az a nyelvén... fia lévén a derék csángó népnek, ismeri, átérzi sokat szenvedett fajtáinak sebeit, fájdalmait.”¹²

6 Jakab Attila, *Csángóság és katolicizmus. Az identitástudat változásai*. Műhelytanulmány 18., Bp., 2006, 25.

7 Halász Péter, *A moldvai magyarság évszázadai. Tudósítás a külső magyarokról*. In: Rubikon, 1990/6.

8 Részlet Kákova, Nagypatak és Újfalú magyar katolikusainak XI. Pius pápához 1930-ban írt leveléből (közli Vincze Gábor, *Asszimiláció vagy kivándorlás*, Budapest, 2004, 170–171.)

9 Lásd: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban*, Marosvásárhely, 1870.

10 A harmincnegyzől, valamint a részletes válaszokból álló interjú a Tudománytár 1842-es évfolyamában jelentette meg: Tudománytár (1842), Új folyam, XII.

11 Kriza János, *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény* I. kötet. Kolozsvár, 1863.; Kriza János, *Magyar népköltési gyűjtemény*. Szerkeszti és kiadja Arany László és Gyulai Pál, Budapest, 1882. (III. kötet. Székelyföldi gyűjtés – ebben Krizának csak a balladák közlései szerepelnek); Petrás Ince János közlései: Erdélyi János, *Népdalok és mondák I–III*. Pest, 1846–48, 417–434.

12 Az 1867-es magyar–osztrák kiegyezést követő években újra megnőtt a Kárpát-medencében élő magyar értelmiségiek érdeklődése a moldvai magyar közösségek sorsa iránt, s a Szent László Társulat külön bizottságot alakított a csángó magyarok problémáinak helyszíni feltérképezésére. Ennek tagjaként találkozott Petrás Ince Jánossal Kovács Ferenc, akkori gyulafehérvári hitoktató. Az útinapló közlése: *Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban*, i. m.

Csűry Bálint az 1934-ben, a Debreceni Szemlében megjelent úti beszámolójában így fogalmaz: „a moldvai magyarság sorsa – írja – még a hagyományos magyar sorsnál is fájdalmasabb és tragikusabb magyar sors”.¹³ Ezt a gondolatot Csokonai Vitéz Mihálytól, a magyar felvilágosodás kóborló poétájától kezdve napjainkig többen megfogalmazták már a költészet nyelvén, jellemzően elégikus hangnemben. *Az ember ott a legfájóbb magyar* – ezt a Jékely-verscímet választotta annak a kötetnek címéül a szerkesztő, Mirk László 2001-ben, amelyben jeles határon túli és anyaországi szerzők vallanak versben nemzetről, anyanyelvről, hitről, és fejeznek ki alakzatok és költői képek segítségével egy segélykiáltásként is felfogható sorsmetszetet a moldvai magyarságról. A kötetben a csángó népköltészet ritka darabjai mellett helyet kap egy igen értékes válogatás tegnapi és mai csángó magyar költők munkáiból, illetve erdélyi és anyaországi költők csángó témájú verseiből. „A középkori jellegű nép kultúráját töretlenül őrző etnikai csoport továbbra is vallási hovatartozásban látja identitásának legfőbb meghatározó tényezőjét, és közben a spontán asszimilációtól, illetve a Moldvában is korán megjelenő román nacionalizmus intézményeitől egyaránt veszélyeztetve, fokozatosan jut el a nyelvi-nemzeti beolvadás mai utolsó stádiumába.”¹⁴

A moldvai magyarság identitását a katolikus valláshoz tartozás inkább meghatározza, mint a magyarságtudat. Azért állítható ebből a szempontból, hogy a csángók megrekedtek a középkori társadalmi struktúrában, mert ez a nemzetek felett álló hitbéli identitástudat a középkori Európára volt jellemző.

Varjú Krisztián: Porral bélelt víztükrében

A csángók esetében ez azért maradhatott így a modern korban is, mert a felvilágosodás korától jellemző polgárosodás náluk nem zajlott le, és ezért maradt a pap a falvakban a közösség meghatározó személye. Az elmúlt évszázadokban a katolikus jelző összeforrt a magyar megnevezéssel. Mint fentebb láttuk, ennek következménye az is, hogy Moldvában magyar vallásúnak nevezték a nem magyar anyanyelvű (szász és lengyel) katolikusokat is. Ezért is fájó magyar szempontból a katolikus egyháznak a román kormányzattól támogatott azon törekvése, amely a nemzetek feletti világegyház-szemléletből fakadóan a csángókat román katolikusként kezeli, nem pedig kisebbségi magyar etnikumként. A modern kori romániai katolikus egyház ettől a hozzáállástól az elmúlt évtizedekben „a katolikusoknak a másodrendű állampolgári státusból való kiemelését is remélte.”¹⁵

Végezetül Jakab Attila sorait idézem arról, milyen bámulatos, hogy minden asszimilációs szándék, elhagyatottság ellenére a moldvai csángók őrzik katolikuságukban és nyelvükben magyar identitásukat évszázadok óta: „A magyar nyelv a csángóság körében gyakorlatilag soha nem volt közösségformáló szimbolikus tényező, és nem töltött be kulturális szerepet, valójában nem vált a művelődés eszközévé, hanem megrekedt a mindennapi szükségletek kielégítése szintjén. Alapjában véve tehát ez az, ami bámulatos; ez a csökönyös ragaszkodás, nemzedékről nemzedékre és a folyamatos lemorzsolódások ellenére, a csupán a szóbeliség szintjén áthagyományozott magyar nyelvhez, amelynek szinte mondhatni nem volt helye sem az iskolában, sem pedig a templomban.”¹⁶

13 Csűry Bálint, *Úti benyomások a moldvai magyarok (csángók) közt*. In: Debreceni Szemle 80, 1934, 241.

14 Tanczos Vilmos, *Petrás Ince János*. In: *Erdélyi Panteon: művelődéstörténeti vázlatok*, 2. kötet. Szerk. Jánosházy György, Marosvásárhely, 1999.

15 Jakab Attila, *i. m.*, 27.

16 Jakab Attila, *i. m.*, 31.

KULCSÁR FERENC

Ezeregyéjszaka

Jakoby Gyula emlékére

(Részletek)

***

*„Rőzsehordó, vén ponyvának,
négy volt a sarka a világnak,
s mikor nagyon árva voltam,
ága-bogát összefontam:*

*templomok dőltek, gótikák,
csecsemők sírtak, vadlibák,
fejűt sodortak gyors vizek,
Isten se tudta, mit viszek*

*a szívemben, milyen lángot,
halálból kitépett világot
lejtőin a Róka-hegynek,
mely fölött álmok lebegtek.*

*Csermely-patak. Égi vászon.
Március van. Gyöngy a fákon.
Sírdogálnak, ó, hallani,
Szárz-völgy szomjas dombjai,*

*alkony jő a halmok felől,
harmatban fürdik Szádelő –
tornyokból harangszó szálldos:
öröklét őrzi a Várost.*

*Az ódon Mihály-kápolna
sátortető's angyaltornya
sírkamrát strázsál, voltakát,
rendíthetetlen holtakat,*

*a Dóm sisakja égbe fúr,
alatta űzött vértanúk
s a végítélet freskói,
s odább a szent Rodostói-*

*házat festi a holdsugár
a Hóhér-bástya udvarán,
s lejjebb, a Koldus-ház felett
az Isten kalapja lebeg.*

*Rőzsehordó ponyva. Vászon.
Március van. Rügy a fákon.
Zsolozsmáznak, ó, hallani,
Kassa széljárta dombjai:*

*felsuhog egy angyal szárnya,
s mintha a mellemen járna,
meg-megpihen a szívemen,
melyben kihajt a félelem.”*

***

*„Míg van ember, van Isten is,
s van a sorsot megtorló,
fehér fátylas Nemezisz.
Míg van Isten, van ember is,
így kódolta génjeinkbe
a titokzatos Genézis.*

*Napégette vászon. Földre hullt ecset.
Lobogtam, s mint a láng,
eltűnök, nem leszek,
szívemben kihűl
a teremtés szerelme,
az emberi-isteni
végtelen kegyelme,
kihűl a szívemben bűn és büntudat,
s a kerekeken száguldó
öröklét tör utat
zöld szamarak, kék lovak*

*vontatta vén szekereknél:
a léten túl, az Origóban lebegjek,
ahol, mint a boldogok,
műveimmel egy vagyok,
s hallgatva a teremtés
szénaillatú csendjét,
nem csinálni égen-földön semmit,
csak létezni, a létezést csinálni:
Isten gyémánt szembogarán
a világtárlatot csodálni.”*

Jakoby Gyula (1903–1985) a XX. század magyar és európai festészetének egyik – Kassán élő és alkotó – fenomenje volt: a Hernád-parti Cassovia külvárosának, a József Attila-i „város peremének”, a nyomorból és a komor vágyakozásból táplálkozó groteszk létbevetettségnek, az ágról-szakadtak bizarr és pöre karneváljának – az emberi mellett az istenit is segítségül hívó – „poétája” volt, e társadalmi réteg mikrokozmoszának makrokozmoszá tágitója, a művész-Don Quijote és a nép-Sancho szimbiózisának megteremtője. Számunkban Kulcsár Ferenc e rendhagyó életművet megverselő, *Ezeregyéjszaka* című, készülő poemájából közlünk részleteket.

FERDINANDY GYÖRGY
Lábjegyzetek IX.

(A Márványmenyasszony)

Annak idején, az ötvenes évek elején a két forint-hetvenes tanuló-hetijegyek csak napi két utazásra jogsították fel a diákokat. Mimi néni tánciskolájából egy hozzám hasonló kiskamasz már csak gyalog mehetett haza az esti kurzusok után.

A Gerlóczy utcából a Lánchídon át bandukoltam Budára. Ez volt a legrövidebb út, és az egyetlen, mert az Erzsébet híd még belelógott a Dunába, tíz óra után pedig – ki ne tudná! – betolták az Alagútba a Lánchidat.

Így aztán minden este keresztülvágtam a Krisztinavároson, véges-végig a Déryné, a Márványmenyasszony és a Déli pályaudvar előtt. A Dérynében addigra már véget ért az ötórás tea, de a Márványmenyasszony kerthelyiségéből még kicsordult az utcára a zene. Kalmár Pál énekelt, én pedig minden este megálltam a kapuban, és hallgattam apám kedvencét, a világhírű magyarnóta-énekest.

Bemenni nem mertem, mit keresett volna odabent egy gyerek! A kapu alól is jól láttam a mulatozókat. „Este, ha lefekszik, álmódozzon rólam!” – duruzsolta Kalmár. És egy-egy hölgy felé fordulva hozzátette azt is, hogy „kezeit csókolom, nagyságos asszonyom!” Emlékszem, ez a szemtelen improvizáció nagyon imponált nekem ott, a kapuban.

Úgy képzeltem, hogy valami ehhez hasonló lehetett szegény apám idején, a boldog békevilágban az élet, mielőtt átmentek rajtunk a világháborúk és az ilyen-olyan liberátorok.

A Márvány utcától már csak tízpercnire volt a budai ház, az ablaktalan garázs, ahol anno apa Topolinója állt, és ahol most mi négyen élünk, anyánk, öcsém, húgom és jómagam.

*

Elmúlt húsz év is, mire végre beléptem a Márványmenyasszony kapuján. Közben persze történt egy s más. Strasbourgba kerültem a Forradalom bukása után, francia asszony lett a feleségem, ledoktoráltam, született három gyerekem.

Kalmár Pál már nem élt, Szentendrei Klárka énekelt a Márvány utca öreg fái alatt.

Azután felbomlott ez a romantikus álom: a franciaság. Elmúlt ismét húsz év, mire felkeresett a lányom, hogy bemutassa a férjét és az unokáimat. Ellátogattunk törzshelyünkre, a Márványmenyasszonyba is, ahol akkor is, még mindig Lakatos Miklós, a világot járt primás zenélt.

Amikor véget ért a műsor, és elvonultak a külföldi csoportok, Miklós szokása szerint körbejárta a környékeliek számára fenntartott kisasztalokat. Megállt mellettünk is, és a csöpp Charlotte fülébe húzta, hogy „fa leszek, ha fának vagy virága...” Az apró francia lányka pedig sírva fakadt.

– Miért van – kérdezte zokogva –, hogy vidám ez a zene, én mégis sírva fakadok?

„Ha, leányka, te vagy a mennyország...” Lányomék elutaztak, nekem ebből a mennyországból csak ennyi jutott.

*

Múltak az évek, lett megint családom, fiam. Azután nekik is elégük lett ebből a hideg, északi világból, és én ismét egyedül üldögélek a Márványmenyasszony öreg fái alatt.

Mostanában az a szokás, hogy a mókamester, Bárdos László – mindenkinek a maga nyelvén – énekel valamit. Ennek az istenhozottnak minden este nagy sikere van. A turistacsoportok egy csapásra otthon érzik magukat.

A vendégeimet most is a Márvány utcába viszem. Fizetni nem hagyom őket. Nem adnak borravalót, számolgatnak, én pedig szégyenkezhetem. Egy újkövölgyi – valaha magyar – barátom például maroknyi aprópénzt dobott a cigánynak. És csodálkozott, hogy Miklós otthagya az asztalon.

A múltkorában egy amerikai pár – két férfi – volt soron. Mellettünk, a szomszéd asztalnál az oroszok már istenesen leitták magukat. Egyikük – egy kopasz biztonsági őr – felállt, és szájon csókolta az álmélködő amerikaiakat.

A műsor negyven év alatt mit sem változott. A táncosok felkérlik, megnevetetik a csoportokat. Ma két nagy társaság tölti meg a termet: görögök és olaszok. Az olaszok énekelnek, a görögök felpattannak, és a színpadon ropják a táncot, átszellemülten, boldogan.

– Ócsi csórnije! – üvöltik mellettünk az oroszok.

– Nem akarnak hazamenni! – nevetgelnek, sóhajtanak a pincérek.

– Európa fővárosa! – mutat körbe a főúr.

Szegény Kalmár Pál! Mikor is volt? Hatvan éve? Hát igen. Nem panaszkodom: Európa fővárosában éltem le az életemet.

(Levél a transznacionalizmusról Szelényi Ivánnak)
Noran Kiadó, *Hazám* antológia, 2015

A Noran antológiájának minden írása megérdemli a figyelmet. Most itt csak Szelényi Iván írására térek ki.

Kedves Iván! Olvastam József Attila haza- és fajfogalmával foglalkozó tanulmányodat. Magam is – csakúgy, mint te – fél évszázadon át éltem a nagyvilágban, huzamosabban én is két helyen, tapasztalataim – úgy látom – nem mindig fedik a te tapasztalataidat.

Kezdjük a lényeggel! Nekem nem tűnik „avított” József Attila haza-értelmezése. Író embernek az anyanyelv a hazája, az egyetlen, amelyen maradéktalanul ki tudja fejezni magát. Ergo, egyetlen lehetséges hazája a talpalatnyi föld, amelyen ez a nyelv él, fejlődik, változik.

Azután! Téged szerencsés sorsod csupa új világ-részre vetett, ahol az előtted érkezett *new comerek*, *et pour cause!* szívesen látják az utánuk érkezőket. Amerika és Ausztrália *meltingpot*-ok, nem nemzetek. Vajon az őslakók, a maorik vagy az amerindianok is ilyen nagyvonalúan bántak volna veled? Vagy őket először ki kellett irtani?

De ne menjünk ilyen messzire! Annak idején, amikor doktori disszertációmát írtam, a strasbourgi egyetemen francia nyelven folyt a tanítás. Ma – amikor ötven év után megünnepelt az Alma Mater – a tantermekben és a folyosókon úgyszólván kizárólag a helyi, elzászi nyelven társalgó diákokkal találkoztam. Ugyanez tapasztalható Katalóniában, baszk földön, a bretonok vagy a flamandok lakta vidékeken.

A globalizáció elleni tiltakozás világunkban általános. Úgy látszik, nemcsak Attila haza-képe, de a multivilág kezdetei (hőskora) óta is – mint mondod – sok víz lefolyt a Dunán. Zárójelben: igaz, hogy a belgák mindmáig pátriáról beszélnek, de engedd meg, hogy mosolyogjak az általad említett „svájci nemzetet”!

*

Személyes tapasztalataink is ellentmondásosak. A te csetényi parasztd – mint írod – „valószínűleg zavar-

ban lett volna, ha azt tudakoljuk tőle, hol van otthon, hol a haza, Pittsburghban vagy Csetényen.” Az én öregmagyarjaim nem ismerik Pittsburgh belvárosát. Némán ülnek gyülekezetük padjaiban, és egy marék honi földről álmodoznak, ha nem tudják hazaszállítatni a hamvaikat. Soha nem válnak belőlük – hiszen még a nyelvet sem beszélik! –, mint írod, „tősgyökeres amerikaiak”.

Amikor Ausztráliába kerülsz – olvasom –, néhány hónap alatt megszereted a kontinenst és lakóit. Olyannyira, hogy nem esik nehezedre azt mondani: „mi, ausztrálok”. Ugyanez történik veled az Egyesült Államokban is.

Ne firtassuk, hogyan lehet egy kontinenst csak úgy, hirtelen „megszeretni”. Szerencsés ember vagy, ilyen a természeted. Én is megszerettem a népeket, ahol éltem. De azt, hogy „mi, franciák”, vagy „mi, puerto rico-iak”, soha nem jutott volna eszembe kimondani. Kinevettek volna a franciák vagy a puerto rico-iak. Még a saját francia, illetve trópusi gyerekeim is. Számukra is mindmáig külföldi (idegen? magyar?) vagyok.

Mint látod, én még most, fél évszázad után is egy kicsit József Attila pártján vagyok. Ha kell, azt szoktam mondani, hogy a kiszakadónak három hazája van. Nemcsak a választott és az otthoni, ahová esetleg hazalátogat, és ami általában a felismerhetetlenségig megváltozott. Hazája az az álomvilág is, amelyből útnak indult, és ahová nem juthat vissza sohasem.

Konklúzióim nincsenek. Félelmeim – igen. Mint ha ez a mai fenenagy globalizáció a rosszlelkű nacionalizmusok számára nyitna utat. Szolgál rá nem egy példával a történelem.

Másrészt, a kettős identitásban szenvedő egyének nem minden értelmes helyi kezdeményezést eláruló kettős ügynökök? Nem lenne helyesebb *szélesebb látókörrel* beszélünk kettős identitás helyett? Mert normális embernek csak egy identitása lehet.

További konklúzióiddal az elmondottak ellenére is nagy vonalakban egyetérték. Én is mindig ott éreztem jól magam, ahol hasznos lehettem. Most pedig, amikor – immár életem vége felé – hazatértem, ennek a hasznos munkálkodásnak a jelek szerint vége szakadt.

Nézelődöm hát, jegyzetelek. Ha nem is idegen, de kívülálló (*outsider*) vagyok.

Kedves Iván! Ez lenne az általad transznacionalizmusnak (világpolgárságnak) nevezett irigylésre méltó állapot? Nekem nincsenek ilyen illúzióim.

Beletörődtem, mi több, jó nekem, hogy pályám végére érve *együttmennem tudó*, magányos farkas vagyok. Sehová se tartozni végül is nem olyan szörnyű dolog.

(Hat könyv a félezerből)

Doboss Gyula: *A Merza-Napló*, a Magyar Napló kiadása, 2014, Budapest; Szomolai Tibor: *Felvidéki Saga*, a szerző kiadása, 2013, Rimaszombat

A huszadik század második felében élt nálunk egy nemzedék, amely nem adta át az emlékeit. A stafétabotot. A mulasztás most megbosszulja magát: itt nálunk – ki ne látná? – ma is üres kézzel fut a váltó. Egy szegényes tudású, tapasztalatlan csapat.

A „honnan jövünk?” nélkül nem látjuk, hol tartunk. Azt pedig még kevésbé, hogy merre tovább. Ebben nem léptünk előre húsz év alatt.

Arany Jánostól tudjuk: 1848 emlékét még csak életben tartotta egy-egy „béna hadfi”. „Nem mese ez, gyermek!” – figyelmeztettek az apák. De vajon hol vannak az 1956-os béna hadfiak? Még a közelmúlt egyik legnagyobb eseményéről sem tudnak sokat a mai fiatalok!

Ezt az űrt kellene most valahogyan kitölteni. Nem azon siránkozni, hogy miért és milyen kényszerhelyzetben keletkezett.

A hallgatást megtörni nehéz. Az idősebb generáció – a szemtanúk – írói között most mégis támad, aki megpróbálkozik vele. Krónikák, családregegyek születnek, többé-kevésbé értékes, ám az önismeret-hoz mégiscsak fontos dokumentumok.

Nem véletlen, hogy a felvidéki magyar irodalomban esemény egy ötvenes éveit taposó üzletember, Szomolai Tibor hatszázoldalas családregegye. A *Felvidéki Saga* a szerző kiadásában jelent meg. Könyvsiker így is: a szlovákiai magyarság saját elhallgatott múltját fedezi fel ezeken a lapokon.

„Nem történelemkönyvet, nem falu- vagy család-krónikát, hanem regényt szerettem volna írni” – állítja a szerző. Családregegyt, lábjegyzetekkel? Nem inkább dokumentumot? A hallgatást megtörni nem könnyű feladat.

Ebben a cipőben jár a felvidéki üzletember nemzedékéhez tartozó budapesti irodalmár, Doboss Gyula is. *A Merza-napló* fülszövege „rendhagyó montázs-könyvet” ígér, „egyfajta XX. századi örmény–magyar családregegy-töredéket...” Azzal a feltétele-

zéssel, közli a beharangozó, hogy a család négy generációjának magánéletét az otthoni minták nem kevésbé drámaian motiválják, mint a háborús és politikai események.”

A bevezetést a magyarországi örmény családokat nyomon kísérő etimológizálás követi. A könyv szerzője (narrátora? kiadója?) mindent megtesz, hogy elvegye a kedvünket Merza István naplójától.

Szerencsére – eredménytelenül. Ez az orosz hadifogságban keletkezett napló ugyanis érdekes és hiteles dokumentum. Olyan részleteket tudunk meg belőle, hogy – csak egy példa – a magyar tiszteknek ebéd helyett pénzt osztott a Vöröskereszt. Ha nehezen is, de leveleztek az otthoniakkal, címükre négy hónap alatt még egy könyv is megérkezett. Képet kapunk az 1916 utáni forradalmi eseményekről is. Az orosz lányokról pedig a húszéves Merza Istvánnak csupa kedves, szép szava van.

Apróbb kisiklások persze akadnak a mesében. Szoltsenyicint például nem olvashatta a Napló írója, akit az amerikai magyarság által bérelt hajó 1921-ben hoz vissza Triesztbe. Épen, egészségesen.

A százoldalas Napló után családregegyeszerű történet következik. Egyik-másik jól megírt fejezete különálló elbeszélésként is megállná a helyét. Itt első-sorban Merza Éva, az édesanya vagy a szülői ház megrendítő történetére gondolok.

Érdekes betét 1956 is. Amikor pedig a sokadik adatszolgáltató, Gyula veszi át a szót, már-már vérbeli regénnyé nővi ki magát ez a mindeddig kissé formátlan emlékfolyam. A 2000-es évekhez érve az író fellélegezhet: átadta a stafétabotot.

Miről szól hát a Merza-napló? Nem arról, amit a fülszöveg és az előszó ígér. „Szerintem Önt félrevezették” – biggyeszti a Narrátor előszavához a Szerző. Szerintem is.

(Hargitai Péter: *Amerikai Magyar Trilógia, Fapados könyv, 2014, Budapest*)

Ezt a félévszázados űrt próbálja betölteni egy amerikai tanárember, Hargitai Péter is. Egy ötvenhatos, aki kilencévesen került ki a nagyvilágba. Korán: még nem volt ideje megtanulni anyanyelvét. De már későn ahhoz, hogy elfelejtse az óhazát. Ötvenhatot.

Az *Amerikai Magyar Trilógia* életműkiadás. Tartalmazza a három regényt, ami írója életének értelmet adott. Mindhárom angolul íródott, amit a kezünkben

tartunk, fordítás. A stílus esetlenségeivel tehát nem érdemes sok időt tölteni.

Nagyobb baj, hogy a pesti lány szájába adott elbeszélés gyakran nem hiteles. Nem felel meg a valóságnak, hogy „a templomokat bezárták a kommunisták”, és a kommunizmus alatt „hivatalosan” még csak misézni se lehetett. Az „amerikai forradalmat” sem tanulták a budapesti középiskolások, Johnny Tremainról az ötvenes évek Magyarországon nem hallott senki sem. Hargitai hibásan idézi az emigráns költő, Tollas Tibor versét is, aki soha nem írta volna le, hogy „bádoggal falaztak be minden ablakot”.

Hogy teljes legyen a felsorolás, hiányosak itt a földrajzi ismeretek is. Budapesttől nem egy órányira van az osztrák határ, ha pedig átjutott rajta az ember, nem Sankt Pöltenben találja magát.

Ezek a fenntartások azonban csak a trilógia első kötetére, *A forradalom lánya* című regényre érvényesek. A második könyv, a *Millie* már gondosabb fordítás. Egy szép és igaz kamaszszerelm története, avagy hogyan lesz egy pesti srácból amerikai.

Itt már – menet közben – értékes dokumentumá válik Hargitai Péter önéletírása. Megismerjük belőle az ötvenhatos magyar emigrációt. A narrátor kamaszos lázadozása nyomán megmosolyoghatjuk a nemzedéket, amelynek az Újvilágban is legnagyobb el-lensége a „cúg”, a huzat, és most már itt szidhatja tovább (amit otthon félbehagyott) a zsidókat és a cigányokat. Az epilógusból aztán megtudjuk, hogy a háborús bűnösöket az Államokban is utoléri az igazságszolgáltatás. Ezt a megjegyzést nyilván az eredeti, angol kiadásba kellett betoldani.

A harmadik regény, a *Barbár fantázia* 1956 őszén, a disszidálás képeivel indul.

Itt, a gyermekkor emlékvilágában ismét visszatérnek *A forradalom lánya* értelmezhetetlen jelenetei. A határ felé menekülő budapesti család fekete cipőkrémmel keni be a kisfiú arcát, 1945-ben pedig „az oroszok rongyos zubbonyban, géppisztollyal felszerelve, és vörös krepp-papírszalagokkal díszített, irtózatos méretű Sztálin-transzparenszekkel masíroztak be Budapestre.” És hát tizenháromszor tizenhárom, akárhányszor is számolom, nem százharminckilenc.

Amikor Amerikába érkezik a fiú, a színvonal ismét emelkedik. Itt már friss, élő anyaggal dolgozik az író. Két fordítója pedig jobban ügyel a stílusra is.

Hiába válik amerikaivá, bennszülött élettársa oldalán állandó harcok, félreértések szövevénye lesz az elbeszélő élete. Kár, hogy amint haladunk előre,

egyre szétesőbb a szöveg. A hős tétovázik az óhaza és az újvilág, a magyar és az amerikai élettárs között.

Valahol az úrben ér véget ez a harmadik regény. Ahol – vagy hallucinálás lenne ez is? – „van élet és túlélés, és van út, amely hazavezet”.

Végeredményben, mi hát ez a három történetet egybeolvasztó vaskos kötet? Palackposta? Önéletrajz? Történelem?

Így vagy úgy, figyelmeztetés. Adattár. Megrendítő, patetikus dokumentum. A múlt század második felében jelentős magyar írók éltek Amerikában. Őket azonban a jelek szerint nem érdekelték a kitántorgó milliók. Az ő történetüket – a „nagy írók” helyett is – egy ötvenhatos kisfiú, Hargitai Péter írta meg.

(Várady Tibor: *Történetek az irattárból...*)

Magvető Kiadó, 2014

Várady Tibor szerencsés ember. Kevés magyar író örökölt egy könyvtárra való izgalmasnál izgalmasabb történetet a családi ház százéves irattárában! Ráadásul ez a kincsesbánya ügyvédi iroda, és ki ne tudná, hogy egy társadalom állapotáról a pereskedések, a bírósági ítéletek, a beadványok, levelek tízezreinél pontosabb diagnózist nehéz lenne felállítani.

Adva van tehát egy vajdasági (nagybecskereki) irattár, száz év emberi sorsaival. És adva egy régi, patinás jogászcsalád leszármazottja, maga is a jogtudományok doktora, aki – miután tanult és tanított az Ó- és Újvilág világhírű egyetemén – felfedezi ezt a kincsesbányát, amely csodával határos módon túlélte világháborúkat és forradalmakat.

A többi pedig már irodalmunk nagy szerencséje. Kevés példánk van – talán nincs is –, hogy egy tudós hazánkfia szépirodalmi mű írásába fog. Méghozzá professzori pályafutásával párhuzamosan.

Várady Tibor irodalmi érdeklődése nem új keletű. És nem hobbi. Már egyetemi pályafutása kezdetén egy fontos irodalmi fórum, az Új Symposion szerkesztője és munkatársa. (Ennek utódját, az Ex-Symposion-t ma Veszprémben szerkesztik az anyaországba átkerült vajdaságiak.) Esszéi, regényei jelennek meg magyar és szerb nyelven, már a múlt század hetvenes éveiben.

Irodalmi működésének – gondolom – a családi hagyaték feldolgozása újabb lökést adott. Nagyatya, Várady Imre aktáit az újvidéki Fórum Kiadó számára állítja össze. A Naplók 2011-től jelennek meg könyvalakban. Ebben az anyagban az 1848-as, bujdosó

honvédektől a Szabad Európa Rádió 1956-os megszólalásáig száz év történelmét találja az olvasó.

Ami a *Zoknik a csilláron* történeteit illeti: itt persze már nem a perek kimenetele a fontos, hanem a világ, az emberek és az indulatok, a mindennapi valóság. Mindaz, ami a történelemkönyvekből kima-
rad. És amit nem őriz meg a gyarló emlékezet.

Csak ízelítőnek: a 12.275. számú, Bakai István nevét viselő aktában, mint ahogy az ismertebb bűnözők esetében szokás, a név mellé odaírták idézőjelben a „Bakaji Istvan – Pista” becenevet is, amely által hírhedtté vált az illető. Így került a belgrádi ügyészség fél évszázaddal későbbi aktáiba is a NATO-bombázásért felelősnek tartott és húsz év szigorított börtönre ítélt, „Bill néven is ismert – also known as – William Clinton”, valamint „Antony – alias – Tony Blair.”

Vagy az 1948-as péklegény, aki úgy vélekedett a szovjet mintájú kommunizmussal való rokonszenvezés vádjá ellen, hogy könnyes szemmel kiáltotta: „de, bíró elvtárs, én ezt a miénket sem szeretem, hát még amazt!”

Talán az elmondottakból is érzékelhető, hogy milyen színesek Várady Tibor történetei. Ami a megírás módját illeti, a *Zoknik a csilláron* higgadt, átgondolt, józan beszéd. Egy tudós munkája. Tárgyilagos, értő szeretettel továbbítja Nagybecskerek és a Vajdaság német, zsidó, szerb és magyar emlékeit. A Monarchia sokféle embereiét, akik többé-kevésbé békésen megvannak egymás mellett, amíg a mindennapok életébe bele nem szól a politika.

Tudjuk, hogy a XX. század totalitárius rendszerei hogyan kísérelték meg eltüntetni az emlékezetet.

Többek között már csak ezért is felbecsülhetetlen kincs ez a szerző szavaival „emlékezetpárti irat”.

Egy utolsó megjegyzés: az emlékezet önismeret. Azt már megtanultuk, hogy a megbékélés – a felejtés által – lehetetlen. A közös emlékezet pontos feldolgozása – számomra ez derült ki ebből a rendhagyó szöveggyűjteményből – minden ránk erőszakolt amnéziánál eredményesebb lehet.

Erről is szól Várady Tibor könyve. Elismerés jár érte és köszönet.

(Megőrizni...)

A pozsonyi Grendel Lajos felfedezte, hogy élt nálunk egy Remenyik Zsigmond nevű regényíró, akit erényei ellenére soha nem becsült érdeme szerint, mára pedig teljesen elfelejtett az olvasó. Egyetlen bűne, hogy rossz időben és rossz helyen élt. A negyvenes évek zűrzavarában és egy olyan irodalmi közegben, amelyről nehéz lenne azt mondani, hogy – mai kifejezéssel – befogadó.

Mindez elmondható az úgynevezett nyugati magyar irodalom legtöbb alkotójáról is. Távoli világuk, szokatlan látásmódjuk mindvégig idegen az elhagyott haza olvasóinak. Csakúgy, mint a maga idejében Remenyik, félévszázados emigrációja után a nyugati magyar író is – hiába tért meg – idehaza kívülálló, jövevény maradt.

De ha ez így van, mit mondjunk arról a fiatalon elhunyt költőnemzedékről, amelynek még csak arra

Oláh Katalin Kinga: *Pieta*

sem volt ideje, hogy nevet szerezzen magának? Azokra a magyar zsidó költőpalántákra gondolok, akik alig harmincévesen lettek a munkaszolgálat vagy a holokauszt áldozatai. Akik rövidke életük alatt is halálraítélten járkáltak a kurta időben, amelyet sorstalanságuk számukra juttatott. A tanulmány, amelyet a Kalligramban olvasok, hatot sorol fel az áldozatok közül. Ideírom a nevüket: Pásztor Béla, Kuti László, Zsigmond Ede, Berkó Sándor, Forgács Antal, Vető Miklós. Költészetüket a „közeli halál biztos tudata” jellemzi. „Mi volt a bűnöm, mit vétettem itt, Kinek ártottam, nincsen felelet...” – kérdezi Kuti László.

„Őrizzetek meg engemet...” – kér minket, az utódokat Vető Miklós. Ez a legkevesebb.

(1956...)

Salamon Konrád: *Tizenkét nap szabadság – 1956*, Magyar Napló Kiadó, 2014

Október 23-át évről évre megünnepeltem a trópuson. A magam módján: végighallgattam újra meg újra a Szabad Magyar Rádió '56-os adásait. „Ma hajnalban...” Nagy Imre november 4-i rádiószózatát hallgatva félévszázadon át rázott a zokogás ott, a trópuson.

Azután hazajöttem, és lenyeltem a könnyeimet. Ácsorogtam az Írószövetség székháza előtt, ahol ma már hiába keresem a régieket. 1956 ősze mára március tizenötödike testvérünnepe lett.

Igaz, hogy október 23-ról időről időre megjelenik egy album. Egyre díszesebb, egyre ünnepélyesebb. A tavalyit Salamon Konrád írta, és Réger Ádám válogatta hozzá a képanyagot. Megbízható, tárgyilagos könyv, kerüli a frázisokat. Gazdagon illusztrálva: az utca képei, portrék, dokumentumok.

Nem tudom, hogy az ötven éven aluliaknak mit fog ez a sok név, ez a tömérdek történet mondani. Ami engem illet, a Magyar Napló albumában még barátokra is akadtam. Például a genfi Luka Lacira. Vajon ott vannak-e még, a Kis-Gellérthegy oldalában a dióverők, amelyekkel – MUK! – márciusban akarunk újrakezdeni?

Kételyeim csak 25-e, a véres csütörtök körül támadnak. Vértől lucskosan rohantam az árkádok alá, ahonnan az amerikai követség felé menekült a tömeg. Mindezt már megírtam, a *Fiaink* franciául meg is jelent. A magyar eredetit (a fordítást?) félretettem, elveszett. Rablás volt benne és lincselés, a Forradalom tisztaságával összeegyeztethetlen részletek.

Most mégis ideírom. Az én emlékeimben csak a parlamenti sortüzek után érkeztek, a Sas utca felől a zöld parolis kiskatonák, akik – amikor megértették, mi történt – ellenállás nélkül hagyták lefegyverezni magukat. Mi akkor úgy tudtuk, hogy a házak tetejéről lötték a fegyvertelen tömeget.

Hát igen. Mindennek hamarosan hatvan éve lesz. De aki átélte, soha nem felejt. Évről évre, minden év októberében újra meg újra átéli azokat a napokat.

Magyar képzőművészek Genovában

Jelen számunk illusztrációs anyagát olyan alkotásokból válogattuk, amelyek a genovai Dózse-palotában 2015. július 12-én megnyílt *Le latitudini dell'arte* elnevezésű kortárs művészeti biennálén kerültek kiállításra.

Az idén második alkalommal megrendezett tárlat célja, hogy elősegítse az Olaszország és egyéb országok közötti együttműködést a művészeti és kulturális élet terén. Az első ízben, 2013-ban megrendezett biennálé vendége Finnország volt, most, második alkalommal Magyarországra esett a sor, mely ugyancsak mély művészeti gyökerekkel rendelkezik. A rendezvény védnöke magyar részről Simonffy Márta, a Ma-

gyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének elnöke, olasz részről pedig Virginia Monteverde, az Art Commission elnöke.

A 2015. augusztus 17-ig megtekinthető kiállításon 35 olasz és 35 magyar művész alkotásai kerülnek bemutatásra; a résztvevő magyar művészek: Balás Eszter, Bikácsi Daniela, Bohus Zoltán, Enyedi Zsuzsanna, Erős Apolka, Gábor Éva Mária, Haász Ágnes, Haris László, Hegedűs 2 László, Heritesz Gábor, Jovián György, Kalmár János, Kelemen Zénó, Krajcsovics Éva, Lányi Adrienn, Lenkey-Tóth Péter, Lóránt Demeter-Nagy Gábor, Lovas Ilona, Lukoviczky Endre, M. Novák András, Mayer Berta, Oláh Katalin Kinga, Örkényi Antal, Pál Gábor Mihály, Rabóczky Rita, Simonffy Márta, Sóváradi Valéria, Sz. Varga Ágnes, Szurcsik József, Tóth György László, Váli Dezső, Várady Róbert, Varju Krisztián, Verebélyi Diána és Véssey Gábor.

SZIRTES GÁBOR
Az „új Schöpflin” születése
 Rajnai László pályakezdése

Rajnai Lászlót, az irodalomtörténészt és kritikust mindenekelőtt azok foglalkoztatták, akik többre születtek annál, mint amivel a sors megajándékozta őket; akiket tehetségük az általuk befutott pályánál többre érdemesített; akik egzisztenciális mélységekből erkölcsi magaslatokba emelkedtek. Akik a kultúrpolitika korlátai ellenére – gyakran évtizedekig kéziratban maradt – műveikben, hőseik bemutatásán keresztül képesek voltak küzdelmes létük ábrázolására is. Akikkel Rajnai gyakran rokonnak érezhette a saját életét és sorsát. 2001-ben bekövetkezett halála után felfedezett naplójegyzetei¹ szerint azt vallotta, hogy a legfőbb jog a halhatatlanságra a nép emlékezetében „a fizikai halálra sem hederítő erkölcsi nagyság”, amelynek eléréséhez elengedhetetlen „a szellem, az erkölcsi dacosság belül égő lámpása”. Hitt abban, hogy az elmaradt sikerek és elismerések ellenére sem hiábavaló mindaz, amit „az egyetemes züllöttség korában”,² a szellemi diktatúra, a hivatalos nyomás és a közép-szerűség szervezett ellenállása közepette tesz. Remélte, hogy szellemi és lelki gazdagsága – magányossága ellenére is – a halála után, megkésve ugyan, de tekintélyt képes majd teremteni a számára. Így született meg az életében nagyrészt ismeretlen, rendhagyónak tekinthető, a post mortem sikerre vágyó és abban bízó alkotó³ életműve. Azé az íróé, akinek a sokat ígérő indulás, majd – a diktatúrával, a szocialista kultúrpolitikával összebékíthetetlen irodalomfelfogása és morális alapállása miatt – a perifériára kerülés, az önkéntes és rákényszerített száműzetés, a „belső karrier-építés” lehetősége jutott osztályrészül.

*

Már fiatalon kísérletezett az írással: hétesztendős korában egy hosszú elbeszélő költeményre és az idő tájt egy hosszabb, végrendeletszerű önéletrajz megírásá-

ra vállalkozott. „Megkondult bennem a harang, és én tollat fogtam, hogy elmeséljek mindent az utókor okulására” – írta ifjonti szerzői öntudattal.⁴ Hogy milyen sikerrel tette ezt, nem tudjuk, az ezt tartalmazó kockás füzeté és későbbi írásainak egy része elvesztett. Egy személyiségéről sokat eláruló, akaraterejéről tanúskodó emlék azonban fennmaradt: miután nem tudta megvásárolni a *Divina commediát*, még a Pestre kerülése előtti években, 1944-45-ben kézzel lemásolta magának az egész könyvet.

Iskoláit Pécsen járta, itt is érettségizett az 1940-es évek első felében. Hagyatékában fellelt interjúja⁵ szerint valójában háromszor volt egyetemista. Először 1943 őszétől 1944 nyaráig, ekkor Pécsen jogot tanult. Innen vezényelték el Erdélybe, a Csíki-havasokba munkaszolgálatra, ahol egy súlyos háborús sérülés élete végéig maradandó nyomokat hagyott rajta. Ettől kezdve a bal karja béna. Ez a testi fogyatékosága az életét végigkísérő egyik traumája, egyben „segítője” is, például abban, hogy az ugyancsak testi fogyatékosággal küzdő írók, például Kodolányi életét és munkásságát jól megértse, róla mélyreható, értő elemzést írjon.⁶ 1945-ben „visszavergődött” Pécsre, és beiratkozott a jogi egyetem bölcsészeti karral egyenrangú tanárképző karára, magyar–latin–olasz szakra, ahol két szemesztert végzett 1945 őszétől 1946 nyaráig. A későbbiekre is kiható itteni élménye volt megismerkedése az italianista Kardos Tiborral és a polihisztor Várkonyi Nándorral, aki a XIX. századi magyar irodalmat, a magyar romantikát tanította neki. Furcsa megismerkedésük történetét Rajnai elbeszéli interjújában, valamint a *Nap és árnyéka. Emlékeim Várkonyi Nándorról* írásában egyaránt.⁷ Eszerint az egyik előadás után, a tanteremben még a helyén ülve rendezgette a jegyzeteit, amikor érezte, hogy valaki megáll mellette. Várkonyi volt az, aki elmondta, hogy mindig nézi a hallgatóságot, azt, hogy ki kíséri figyelemmel az előadását, azután végig szinte csak neki beszél, és most, ezen az előadásán Rajnai

4 *Fekete könyv*, 40.

5 Kabdebó Lóránt interjúja Rajnai Lászlóval – Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál

6 Az 1956 januárjában befejezett terjedelmes kézirat, annak is csak az első része, 48 évvel később látott napvilágot: *Kodolányi János, Árgus Alapítvány, Székesfehérvár M. J. V. Levéltára, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2002.*

7 Az interjú kéziratban megtalálható a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál található hagyatékban; az írás megjelent: Rajnai László: *Az összművészet kísérlete. Tanulmányok, esszék, kritikák*, szerk. és utószó: Szirtes Gábor, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2002, 200–209.

1 Rajnai László: *Fekete könyv. Napló*, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004.

2 *Fekete könyv*, 102.

3 Csűrös Miklós találó terminológiája, lásd: *Az utókor figyelmébe. Rajnai László: Az összművészet kísérlete. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Jelenkor, 2004/7–8., 841.

volt az, akit kiválasztott. Aztán Várkonyi bemutatkozott, majd kezét nyújtott tanítványának, aki nem kis zavartól kísérve ugyanezt tette. Ez volt kapcsolatuk kezdete, amely Rajnainak Budapestről, 1947 nyarán, Pécsre történt visszatérése utáni új életkezdésében nagy segítséget jelentett.

Életében változást hozott a pécsi bölcsészkar sorsa: a kormányzat – a jugoszláv határhoz túl közelinek ítélve – 1946-ban megszüntette a pécsi egyetemet. Ekkor megpályázta a budapesti Eötvös Kollégiumot. Sikerral esett át a szigorú felvételi procedúrán, bekeült a tizenkét felvett közé. Ingyenes hallgatónak vették fel, ám tandíjat mindenkinek fizetnie kellett, és ő olyan szegénységből jött, hogy még a hatvan forintot sem tudta befizetni. Thomas Jenő igazgató-helyettes jóindulata segítette: névjegykártyát kapott tőle, amellyel a kultuszminisztérium pénztárában megkapta a tandíjához szükséges összeget. Az egyetemen sok új emberrel ismerkedik meg (Lakatos Istvánnal, Nemes Nagy Ágnessel, Mátyás Ivánnal, Pilinszky Jánossal, Rába Györggyel, Vajda Endrével, Végh Györggyel, Varrók Sárival, Deli Lászlóval), és régiakkal is találkozik, akikkel már megismerkedett pécsi tanulmányai során: Galsai Pongráccal, Rubin Szilárddal⁸ és másokkal. A pesti utcákat járta, ismerkedett egy új világgal, ám valójában kettős honpolgárként élte az életét. Pécs még elérhető közelségben volt számára, megmaradtak a régiakkal – Kopányi Györggyel, Hunyady Józseffel, Kiss Ivánnal – is a kapcsolatai, ugyanakkor nem remélt gyorsasággal megtalálta a helyét a fővárosban.

Magyar, latin és olasz szakot vett fel, arra készült, hogy egész életét a humanizmustörténet fogja kitölteni. Állítólag olyan intenzitással vetette bele magát az olasz humanisták tanulmányozásába, hogy a kollégiumban az egyik oktatója, Gerézdi Rabán arra figyelmeztette: ne zárkózzon be egyetlen stúdiumba, foglalkozzon valami mással is, mert még „begolyózik”. Gyorsan rádöbbsent: a legjobbak között sincs semmi szégyenkezni valója; felkészültsége alapján, fontos területeken akár kezdeményezőként is felléphet. Többféle műfajban is jeleskedett, verseket írt, fordított, ám ezeknél figyelemreméltebb tevékenységet is folytatott: a híres Waldapfel-féle Stílusgyakorlatok értő, gyakran fellépő kritikusaként szerzett ma-

gának vitathatatlan tekintélyt.⁹ Ám egész pályájára hatással volt, hogy csak 1947 nyaráig/őszéig maradt Budapesten, a nagy ígéreteket számára megcsillantó egyetemen, ahol igazi kiválóságoktól tanulhatott, így legkedvesebb kollégiumi tanáráról, Gyergyai Alberttől, továbbá Szauder Józseftől, Gáldi Lászlótól és Thomas Jenőtől, a latin klasszikusok szigorú, ám igazságos oktatójától. Ott kellett hagynia a Múzeum körúti, Waldapfel vezette híres Stílusgyakorlatokat, ahol ő is többször előadó volt, ahol íróbarátairól, Rába Györgyről, Rubin Szilárdról és másokról olvasta fel referátumait, és ahol alkalmanként még tanárainak is szakmai vitapartnerévé vált. Ahogyan írja: „A fiatalok... a velem egykorúak természetesnek találták, hogy nem valahol a derékhadban szorongok, hanem az első sorban forgatom a fegyvert”.¹⁰ A Rábáról és Rubinról szóló előadásai kéziratban, a hagyatékában – szerencsére – fennmaradtak.¹¹

1947. április 30-án tartott referátumának tanúsága szerint korán felismerte az ifjú Rábában a későbbi jelentős költőt. Úgy vélte: a fejlődés gondolata nem problémát, hanem magától értetődő, jogos várakozást jelent Rába esetében, eltérően a negyedik nemzedék más költőitől. A költő pszichéjére vonatkozóan két lelki motívumot tartott jellemzőnek: igen erős érzékenységet és kifinomult intellektuális érzékét. Gyakori módszereként az ellentétek halmozását, a formák belső nyugtalanságot ébresztő szabályosságát, az eszközök alkalmazása terén a mértéktartó önfegyelmet emelte ki. A változások nála egy keményebb hangú, erősen intellektuális költészet felé mutatnak.

Rajnai Rubinnal kapcsolatban két dolgot bocsátott előre. Egyrészt azt a különös kettősséget, „mely okvetlenül elfogja a kritikust, mikor nyilvánvaló lesz a szakadék az általa képviselt igazság és a közönség által képviselt vélemény között”,¹² amely szakadék csak egy pillanatnyi állapot kifejezője; másrészt azt, hogy az igazi tehetségnek valami jövőbe előrevetülő árnyéka van, amiről a kritikuskak hírt kell adnia. Verseit a költői egyéniség szokatlanul erőteljes megnyilvánulásának tartotta, egy állandó ihletforrás olyan felhasználásának, amely valósággal megüti olvasóját

8 Pályarajzát lásd: Keresztesi József: *Rubin Szilárd*, Magvető Kiadó, Budapest, 2012.

9 Lásd erről: Szirtes Gábor: *Rajnai László Stílusgyakorlatok*, Jelenkor, 2014/1., 98–100.

10 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál, 4.

11 Rába György: *Verseik*; Rubin Szilárd: *Verseik* – autográf kéziratok, Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál

12 Uo.

modernségével, amely a dekadencia legmélyéről fakad, amelynek kifejező eszközei az idegek, esztétikai nézőpontjuk középpontjában pedig az áll, hogy „szép az, ami az idegeket teremtő borzongásra készíti”.¹³ Innen – szerinte – a naiv merészség a szerelem területén, innen a nemi különösségek, az antikokra emlékeztető fiúszerelem iránti érdeklődés, innen a szerelem kozmikus borzongása Rubin verseiben.

Galsai szerint Rajnait figyelemre méltó egyetemi teljesítménye alapján, Pesten „az új Schöpflinnek” tartották, a Stílusgyakorlatokon ő volt a fő felszólaló”.¹⁴ Így emlékezik Vargha Kálmán is, aki a szemináriumok műsorának összeállítójaként, az elhangzó irodalmi művek és a bírálók, hozzászólók válogatójaként szigorú mércét alkalmazott, arra törekedve, hogy csak az eredeti, értékes írások szerzői jussanak pódiumhoz. Szabó Magda, Mátyás Iván, Végh György, Somlyó György, Pilinszky János, Kormos István, Rába György, Darázs Endre, Rubin Szilárd és mások még nyomtatásban meg nem jelent műveinek leggyakoribb bírálói, kritikusai közt Pándi Pál, Szabó Ede, Vargha Kálmán mellett, valóban, Rajnai is ott volt a sorban.¹⁵

1947 elején – a kezdettől meglévő, majd felhalmozódó problémái és feszültségei következtében – otthagytta az Eötvös Kollégiumot. Nem szerette, nem bírta az összezártságot és a fegyelmezést, nem tudott beilleszkedni a nem maga választotta közösségbe, nem tudta elviselni a túlszabályozott kollégiumi rendet, például azt, hogy éjjel kettő előtt nem illet lefeküdni, hogy e szabály megszegéséért sajátos büntetés járt: az ágyból való kollektív kirángatás, az asztalra állítás, ahol álmosan, pizsamában rendkívüli feladat megoldására kényszerítették a szabályszegő delikvenst. Neki egy alkalommal például latin nyelvű üdvözlő beszédet kellett rögtönöznie a kollégium ifjúságához, annyi fenékberúgás kíséretében, ahány hibát ejtett a félálomban elmondottak közben.

A kollégiummal való szakításához vezető esemény Thomas Jenőhöz kötődik. Ő egy alkalommal igen gúnyosan beszélt – az akkor már a Római Magyar Akadémia igazgatói posztját betöltő – Kardos Tiborról, akit Rajnai még a pécsi bölcsészetről ismert, becsült és szeretett. Hálával gondolt rá, mert

Kardos gyakran segítette élelemmel a szegény, többnyire éhező Rajnai-családot, majd később is mindent elkövetett az általa sokra értékelt fiatalember előmenetele, pályájának egyengetése érdekében.¹⁶ 1947 őszen például azt ajánlotta neki, hogy folytassa az egyetemet, akkor talán 1948 tavaszán meghívhatja Rómába, a Magyar Intézetbe. Ám ekkor neki már arra sem volt pénze, hogy a vonatjegyét kifizesse, és felutazzon a fővárosba. – Visszatérve a konfliktushoz: Thomas gúnyos megnyilatkozása az öntudatos fiatalembert (talán túlzottan is) érzékenyen érintette, azt kikérte magának, és bejelentette, hogy a becsmérlő szavak után azonnal távozik. A későbbi politikai történések ismeretében akár még szerencsésnek is tekinthette magát: még jókor és önként kilépett a kollégiumból. Nehéz helyzetében a véletlen is a kezére játszott: 1947 elején, egy egyetemi bulin megismerkedett egy bölcsész társával, Kuncz Egonnal, aki, miután megtudta, hogy nincs hol aludnia, meghívta magához. Ettől kezdve mintegy fél évig Kuncznál lakott, akivel később együtt szerkesztették és adták ki az Igen című, irodalmi hírnévre szert tett – a bölcsészkar hallgatók folyóirataként induló, ám csak egyetlen számot megélt – antológiát.

Ez pesti időszakának maradandó alkotása, amelynek felelős kiadója a jó gyakorlati érzékkel megáldott, a lapengedélyt megszerző Kuncz Egon, felelős szerkesztője ő maga, leglelkesebb szervezője pedig legközelebbi barátja, Vargha Kálmán. Vargha – különböző hamis legendákkal hadakozó – 1987-es visszaemlékező írása szerint a kezdeményezés 1946 őszen indult el, amikor Rózsa Ödön, a bölcsészkar elnöke pénzt szerzett valahonnan, és őt bízta meg az irodalmi folyóirat elindításával, amelynek szerkesztésére először az Újhold belső munkatársát, Rába Györgyöt kérték fel, aki ezt elhárította. Ekkor született a döntés, hogy a lapot egy háromtagú bizottság irányítsa (Rajnai László, Spira György és Vargha Kálmán). Hármuk közt végül is kenyértörésre került

13 Uo.

14 Galsai Pongrác: *A Darlingban*, Élet és Irodalom, 1984. szeptember 28., 14.

15 Vargha Kálmán: *Tények, legendák, tévedések*, Kritika, 1987/12., 46–48.

16 Rajnai több, valódi önzetlenségről tanúskodó tetteire emlékezik vissza. Ezek közül megemlíthetünk néhányat: Kardos Tibor egy nagy, krumplival megtöltött ruháskosarat ajándékozott neki és hűgának Pécsen az infláció idején, ami igen drága kincsnek számított akkor; egy este, az idő tájt, Kardos hazafelé ballagott, és a nyitott lakásablakon keresztül, Rajnai köhögő, haldokló apjának egy fél rúd kolbászt nyújtott be; egyszer bement a lakásukba, leült a nyikorgó vaságy szélére, és elbeszélgetett Rajnai beteg apjával; később, amikor Rajnainál tbc-t diagnosztizáltak, segíteni akart egy olaszországi szanatóriumban történő elhelyezésében. – Lásd erről: Rajnai László 1974. január 4-i levele Rába Györgynek – PIM Rába-hagyaték

sor, elsősorban Kuncz Egon verseinek megítélésével kapcsolatos nézetkülönbségeik miatt. Vargha nem érezte figyelemre méltóknak ezeket a verseket, Rajnai viszont jelentős tehetségnek tartotta barátját, sőt, az Igen egyik leendő feladatának tekintette az ekkor Ferencz Kornél néven publikáló Kuncz Egon igazi felfedezését. Miután nézeteiket nem sikerült egyeztetniük, előbb Vargha, később Spira is lemondott szerkesztőbizottsági tagságáról. Így lett Rajnai egy személyben a mindössze egy számot megélt, ma már irodalomtörténeti kuriózumnak számító lap/antológia szerkesztője.¹⁷ Valamennyien bátor tettek, a hivatalosokkal szembeni sajátos „huszárcsínynek” tekintették az Igen megjelentetését, melyet igyekeztek neves alkotókkal is megismertetni. Elvitték Cs. Szabó Lászlóhoz, aki két írásra figyelt fel benne: Rubin Szilárd: *Latin film – germán film* című írására, továbbá Rajnai: *Arcképek a Negyedik nemzedék költőiről* című tanulmányára. Devecseri Gábor a címet emelte ki, azt az új demokráciára adott támogató válasznak tekintette. Küldtek belőle az Újholdnak is, de ott visszhangtalan maradt. A Sorsunkban Harcos Ottó írt róla, aki szemlélésében nehezményezte a kizárólag fiatal bölcsészetet közlő lap nemzedéki szemléletét.

Az 1947 májusában megjelent Igen Somlyó György, Makai Mária, Ferencz Kornél (azaz Kuncz Egon) és Rába György verseivel kezdődött, amelyeket Rajnai említett írása követett. Végh György, Ferencz Kornél, Tass Marianne, Lakatos István és Rubin Szilárd verseit Vargha Kálmán Radnóti *Tajtékos ég* című verselemzése követte. Deli László, Darázs Endre és Spira György versei után Rubin Szilárd írása zárta az antológiát.

A huszonhárom éves fiatalember tudta: nagy, de elkerülhetetlen áldozatot hozott a szülővárosába 1947 nyarán történő hazatéréssel, hiszen Pesten a legjobbakkal került rövid idő alatt kapcsolatba, az egyetemen azok közé tartozott, akik igazán komolyan vették az irodalmat, és akik közismerten ígéretes csoportot alkottak: mindenekelőtt Rába György, Lakatos

István, Szabó Ede és ő tartozott ide. Eközben szülővárosának is „képviselője” volt a fővárosban, a Sorsunk folyóiratban már befutottak, az ott publikálók írták neki: ne feledje őket, az ő értékeiket is képviselnie kell a fővárosban. „Előőrs voltam – írja magáról visszaemlékezésében –, ugyanakkor már »mester« is”.¹⁸ A kényszerű szakítást követően soha többé nem került olyan inspiratív, „információgazdag” környezetbe, soha nem nyíltak számára olyan széles horizontok, mint 1946-47-ben Budapesten, ahol – Galsai szerint – Rajnait figyelemre méltó egyetemi teljesítménye alapján „az új Schöpflinnek” tartották, a stílusgyakorlatokon ő volt a fő felszólaló”.¹⁹ Így emlékezik rá Vargha Kálmán is.²⁰

Előbb az Eötvösből történő „szökésével”, majd az egyetemről való távozásával, Pécsre történő visszatéréssel sokat ártott magának. Például ezzel búcsút kellett mondania a Centrál kávéház irodalmi találkozóinak is, ahol a Magyarok című folyóirat heti, esti összejövetelein Galsaival, Rubinnal együtt odaülhettek, pontosabban: szerényen meghúzódhattak a szerkesztőséghez kötődő írók úgynevezett nagyszalánának végére. Megszűnt annak esélye is, hogy a kortárs szellemi élet legjobbjaival kerüljön kapcsolatba, hogy olyanok fogadják lakásukon, mint például Rónay György, aki felfigyelt néhány esszéjére, meghívta magához, majd a Vigiliában később közölte is néhány írását, például a Takáts Gyuláról szólót. Nem hallgathatta tovább az egyetemi előadókat, mint leendő humanizmuskutató, köztük a számára olyannyira fontos Trencsényi Waldapfel Imrét vagy Füst Milánt. Ugyanakkor saját és családja rossz egzisztenciális helyzete, pénztelensége, gyakori éhezése mégis megérelte benne a nagy változtatás szükségességét. „Az a koldusélet, melyet az elmúlt évben folytattam Pesten – írta 1947. szeptember 5-én Rába Györgynek²¹ –, ma már alig vonz; szeretnék, ha lehet, egy kicsit nyugodtabban élni már és minél többet írni, dolgozni”. Péccsett felkereste az évekkorábban megismert Várkonyi Nándor vezette Sorsunk szerkesztőségét, ahol sikerült a hűgának elfoglaltságot szereznie, ő pedig a szerkesztőség mindenese lett: segítette a gyakor-

17 A történetet részletesen taglalja Vargha Kálmán: *Tények, legendák, tévedések*, Kritika, 1987/12., 46–48. Az írás Kabdebó Lóránt Lakatos Istvánról szóló könyvének megjelenése alkalmából, vele több kérdésben polemizálva született meg. Benne mindenekelőtt a Waldapfel József egyetemi magántanár által 1946 őszén útjára indított, a fiatal írónemzedék tagjainak, az Újholdhoz kötődőknek a népszerűsítését, a filozofereknek, leendő kritikusoknak, irodalmároknak a szellemi vérkeringésbe történő bekapcsolását elősegítő stílusgyakorlatokkal, valamint az egyetemi lapkísérlettel, az Igenrel foglalkozik saját emlékei alapján a szerző.

18 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, 4.

19 Galsai Pongrác: *A Darlingban*, Élet és Irodalom, 1984. szeptember 28., 14.

20 Vargha Kálmán: *Tények, legendák, tévedések*, Kritika, 1987/12., 46–48.

21 Rajnai László 1947. szeptember 5-i autográf levele Rába Györgynek – PIM Rába-hagyaték

lati teendők lebonyolításában, tartotta a nyomdával a kapcsolatot, kéziratokat kért budapesti ismerőseitől, barátaitól, hasznosította Pesten szerzett szerkesztői tapasztalatait. Itt mélyült el kapcsolata a még 1945/46 telén, a pécsi egyetemen megismert Várkonyival, amely – minden, ettől eltérő értékeléssel szemben – az elkövetkezendő két évtizedben igazi barátsággá vált, egy életre meghatározó lett a számára. Várkonyi 1975-ben bekövetkezett halálakor Rajnai a következőket írta róla Rábának: „Felfogásom, magatartásom kialakulásában döntően és egy életre szóló bele. Ezen kívül mesterem volt, barátom és apám...

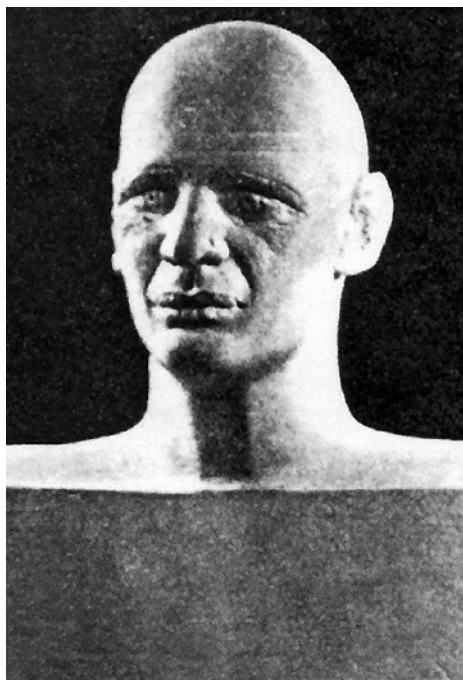
A vele való találkozás életem legdöntőbb, de mindenesetre legmélyebben szántó eseménye volt”.²²

A Sorsunk belső munkatársaiiban ismerősöket, kollégákat üdvözölhetett, bár ennek ellenére még hosszú ideig kettős kötődés szorításában élt, ahogyan erről *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*²³ című írásában tanulságos vallomást tett. Pécs ugyan a szülővárosa volt, ám ekkor még nem a később meghatározóvá és vonzóvá váló mitológia ihletője, hordozója. Ebben az időszakban még nem akart végleg letelepedni itt, miután „túlságosan erős és döntő ösztönzések” érték a fővárosban ahhoz, hogy szülővárosának ilyen könnyen „megadja magát”. Jó ideig a „hazátlanság, a sehova nem tartozás kínzó érzése” gyötörte. Pécsét ekkor és később sem érezte igazi otthonának. „Emberszabású” helyeken töprengett, azon, hogy hol szeretne és tudna lakni, milyen környezetben szeretne – feljegyzése²⁴ szerint akár egy fűskamrában is – élni. És ilyenkor – főleg a későbbiekben – „mindig Firenze valamely lankája vagy Róma dombjainak egyike” jelent meg előtte: ezeket tekintette igazán „emberszabású” helyeknek. Személyi kötődései ellenére zavarta a főváros számos jellemzője, így a jellegtelenség, a „ház-mesterek” uralma, a gyökértelenségét palástoló kávéházi selejt jelenléte, a zsurnalizmus, a banditizmus

és az immoralizmus különféle formái. Kis idő elteltével változott a véleménye: a mecsekalji város – ha csak átmenetileg is – vonzó mitológia megtestesítőjévé vált a számára. Úgy látta, hogy Pécs a háború után néhány évig más lett, mint korábban volt: a város két-három évig reneszánszát élte, ekkor még nem borult fel „az a természetes egyensúly, melyet bennszülöttek és jövevények alakítottak ki... Jó volt itt lakni, és volt miben bízunk... az elkövetkező dolgokat még csak nem is sejtette senki.”²⁵

Pécsre történő visszatérése után kezdetben ő is érezte a szükségességét annak, hogy ismét felsőoktatási intézményben tanuljon. Mi több: barátai, Deli László, Varrók Sári és mások is egyre erőteljesebben ösztönözték arra, hogy visszairatkozzon az egyetemre. Rába György megpróbált neki segítyt is szerezni, hogy ezt megtehesse;²⁶ ajánlást kért Kardos Tibortól, hogy segítsen neki. A római Magyar Akadémia akkori igazgatója 1947/48 fordulóján szerette volna két hónapos ösztöndíjjal Rómába vinni,²⁷ ám kiderült: Rajnainak nincsen jogcíme arra, hogy pályázzon: íróként nem ismerik még eléggé, egyetemista státusza pedig megszűnt. Olaszországi álmainak megvalósulása tehát még hosszú évekig váratott magára. Maradt

számára a Sorsunk, ahol Várkonyi Nándor mellett valóban „kitanulta” a szerkesztés mesterségét. Várkonyi ugyanis szerkesztőként kiváló érzéssel rendelkezett a tehetségek felfedezésében, gyakorlati támogatásában. Akiknek a jó képességeiről, tehetségéről meggyőződött, azok – akár megegyezett a nézete velük, akár nem – számíthattak arra, hogy minden körülmények között támogatja őket. Miután kortársaiiban csalódott, mindenekelőtt a fiatalokban bízott. „Várkonyi a lap »vitelét« mindig a fiatalokra bízta: legutóbb Rajnai Lászlóra és énrám is. Szerkesztői öntudatot táplált a slappajaiba” – emlékezik Galsai

Balás Eszter: Bereményi

22 Rajnai László 1975. március 12-i levele Rába Györgynek – PIM Rába-hagyaték

23 Rajnai László hagyatéka a Pro Pannonia Kiadói Alapítványnál

24 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, 6.

25 U. o. 7.

26 Rába György 1947. szeptember 8-i levele Rajnai Lászlónak – PIM Rába-hagyaték

27 Rába György 1947. október 11-i levele Rajnai Lászlónak – PIM Rába-hagyaték

a Várkonyiról írt arcképvázlatában.²⁸ Rajnai – aki rendszeresen új, eredeti gondolatokkal, irodalmi dolgozatokról, könyvekről szóló értékelésekkel állt elő – számíthatott Várkonyi szimpátiájára, aki még olyan esetekben is tiszteletben tartotta az anyag-feldolgozási módszerét, az írói szabadságát, amikor annak végeredményével, a benyújtott munkával nem értett egyet. Neki még Várkonyi általánosan alkalmazott módszeréhez képest is kezdettől fogva megkülönböztetett bánásmódban volt része, mert az megbízott a felkészültségében, szinte mindent ráhagyott a munka során. A fiatal segédszerkesztő számos következtetésével ugyan nem értett egyet, mégis mindenkor tiszteletben tartotta az álláspontját. 1948. januárban, a *Sorsunkban* közölte például a *Negyedik nemzedék* című, fiatal írókról szóló, eredeti megközelítésű tanulmányát, majd nyilvánosságot biztosított az ellenvéleményeknek is. A fiatalok Várkonyi keze alatt a gyakorlatban járták ki a szerkesztés iskoláját: kéziratokat fogadtak, olvastak, bíráltak el, leveleztek, tartották a nyomdával, a gyakran sértett szerzőkkel a kapcsolatot, megvitatták az aktuális lapszámot, töprengtek a következőkön. Galsai vitte a prímet, ő volt a legtájékozottabb, illetve a leginkább irodalom- és redakció-centrikus. Ővele, az örökké vidám, mindig jókedvű, már akkor sziporkázó stílusú, ötletgazdag Galsaival volt Rajnainak a legközvetlenebb kapcsolata a szerkesztőségben. „Ő volt az, akit aránylag legtöbbször kerestem fel, akivel – természetünk különbözősége ellenére – mégis a legjobban megértettem magam, s bár barátságunk kissé homályos alapon nyugodott és nyugszik a mai napig, mindig sokra becsültem tehetségét, és jelleme is élénken érdekelt” – írta 1974-ben.²⁹ Hasonlóképpen emlékezett kapcsolataikra Galsai is, aki egy rádióinterjújában arról szólva, hogy Várkonyi átadta Katkó Istvánnak a szerkesztői feladatokat, a következőképpen fogalmazott: „Várkonyi ezután magába zárkózott. Kis összejövetelek voltak a lakásán. Itt megjelentek a pécsi írók, például Rajnai László nevű barátom, akivel együtt jártam egyetemre, és akinek igen jó neve volt irodalmi körökben annak idején, mert új Schöpflinnek tartották. Méltán, mert igen művelt, kulturált ember, aki nagyszerűen írt is. Ő Várkonyinak állandó testőre volt, minden héten 3-4-szer az egész délutánt, estét Vár-

konyinál töltötte.”³⁰ Rajnait tehát nemcsak 1946/47-ben Pesten, hanem az ezt követő években, Pécsen is elismerték, „új Schöpflinként” tisztelték.

A többi társához is rokonszenvvel viseltetett, de igazán közel kerülni egyikükhöz, még az általa tehetséges és jelentékeny költőnek tartott Kiss Ivánhoz sem tudott. Pedig számos közös élményben volt 1947/48-ban részük, kötetlen beszélgetéseken, lakásokban, szerkesztőségben, vendéglőkben tartott találkozásokon éltek meg a valódi szabadság, az igazi viták ízét, mindaddig, amíg a fokozatosan előrenyomuló kommunista diktatúrával együttműködésre kész erőknél, a Katkó István vezette „haladók” táborának bomlasztó tevékenysége következtében ezek az összejövetelek – Rajnai emlékezete szerint – csoportos veszekedéssé nem fajultak.

A Várkonyi által emlegetett „antitalentum” (azok, akik tehetségüket nemtelen célok szolgálatába állították)³¹ előretörésének, megerősödésének idején a *Sorsunkban* is jelentkeztek ezek a hatások. Ő és fiatal társai a szerkesztőségben a hatalmi szóval nem befolyásolt, nem irányított szabadság pártján álltak, szemben az „új” eszmék követőivel, propagandistáival. Nem sok esélyük volt, miután külső erők fokról fokra engedményekre kényszerítették őket. Cikkek közlésére kaptak parancsokat, a jó irodalom közléséért nem elismerésben, hanem támadásokban volt részük. A szerkesztőséget, élén Várkonyival ugyan nem törték meg mindezek, de esélyeiket tovább csökkentette számos jobb sorsra érdemes író, költő együttműködési hajlandósága a hatalom átvételére készülő erőkkel. Rajnai és társai túlzottan fiatalok, tapasztalatlanok és kiforratlanok voltak még ahhoz, hogy sikerüljön az „egy gondolkodásukat” összefogni és közölni a lapban. Várkonyi pedig – bár elveit, nézeteit nem adta fel – a kortárs irodalommal és a szerkesztői feladatokkal történő foglalkozás helyett egyre inkább az emberiség prehisztorikus története, az őstörténet problematikája felé fordult.

De valóban „új Schöpflin” volt-e Rajnai? Ismerője és követője a huszadik század első felének egyik legmeghatározóbb, többnyire az objektív kritika kapcsán

28 Galsai Pongrác: *12 + 1 fő. Szabálytalan arcképek*, Szépirodalmi Kiadó, 1978, 193.

29 Rajnai László: *A Sorsunk Szerkesztőségében 1947/48*, 19–20.

30 „Hallható múzeum”. *Hangdokumentumok a Janus Pannonius Múzeumban*. A hangfelvételt dr. Nádor Tamás készítette a pécsi Nádor kávéházban 1981. június 4-én.

31 Jókai Anna tartott róla előadást *Az antitalentum működése napjainkban – Várkonyi Nándor művészetfilozófiája* címmel a Könyves Szövetség Kivilágítva, elfeledve című konferenciáján 2013. szeptember 26-án.

emlegetett műbírálójának? Az eredetileg konzervatív felfogású irodalmárból – részben Ady hatására – a modern irodalom egyik bábójává vált kritikusnak? Igen. Érdekelte őt Schöpflin; *Élet és kultúra* címmel a Sorsunk 1947. decemberi számában írást is közölt életművének értékeléséről. Az irodalomkritikáról és a kritikus magatartásról kialakított világos, letisztult – hangsúlyozottan esztétikai alapú, a politikai szempontokat következetesen kizáró! – koncepciójára jelentős hatással voltak Schöpflin Aladár nézetei. Mindez kiegészült az elvekért, az értékekért az egzisztenciát is kockáztató felfogással és magatartással. Schöpflinben a választani tudás, a biztos tájékozódás képességét, finoman disztináló, de realista gondolkodásmódját, műveltségét, esztétikai érzékenységét, hangjának frissességét, mindent megérteni akaró törekvését, átfogó szemléletét értékelte nagyra. Továbbá azt, hogy a kritika nála nem merült ki egyes művek bírálatában, hanem „magatartássá fejlődött, egy élet alakult ki belőle, egyértelmű és példatadó”.³² Schöpflin alapján vallotta, hogy az igazi kritikus barát is, az író első megértője és közvetítője a közönség felé. Az individualista irodalomszemlélet, az egyetemes, filozofikus módszer és az esztétikai és lélektani gazdagságot tartalmazó, már-már szépírói erényeket mutató stílus: e három tényező eredményezték a kritikának „esszévé finomulását és mintegy új műfajjá emelkedését” nála.³³

Rajnai ekkor és a későbbiekben is ezt a kritika-típust művelte. Bírálati, amelyek műalkotásoknak is nevezhetőek, gazdag tartalmúak és egyéni szemlélet-módot tükröznek. A kiváló kritikus sohasem feledkezett meg az író legszemélyesebb jogáról, az írói egyéniség tiszteletéről. A Jelenkornál és más folyóiratoknál ebből adódóan számos konfliktusa volt. Igaz, emellett már kezdettől fogva volt benne merevség is, Rába észre is vette ezt, és figyelmeztette: kritikusként nem dacoskodhat, különösen olyan esetekben, amikor „a tehetséget illető elismerés és létfenntartása érdekei egybeesnek”.³⁴ Ő azonban nem tartozott azok közé, akik a negyvenes évek végén régi eszményei-

ket megkísérelték egyeztetni az új viszonyokkal, az új gyakorlattal, az új elvárásokkal. Nem azonosult azokkal, akik a megoldást készen kínált vagy talált megigazulási receptekben keresték. Soha nem húzódott semmilyen irodalmi csoportosulás védőszárnyai alá. Szuverén módon gondolkodó ember volt és maradt egész életében, független ítéletalkotó, a látóköre széles, a nézetei univerzálisak voltak, egyaránt otthonos volt az irodalomban, a zenében, a képzőművészetben, a filozófiában, az asztrológiában. Ebben volt egyidejűleg a legfőbb ereje és a legnagyobb gyengesége. A későbbiekben súlyosan megszenvedett mind ezért.

Pályája kezdetén tele volt optimizmussal, majd azt követően tele lett csalódásokkal. 1947/48-ig elérhető közelségbe került számára az Élet: az emberi kapcsolatok gazdagsága, az irodalmi életbe történő bekapcsolódása, nemzedéke színe-javával való megismerkedése eredményeként a korábbi hazátlansága helyébe otthonérzete lépett. A negyvenes évekbeli idillt azonban rövidesen felváltotta az „irányított szabadság”, a szuverén gondolatok és gondolkodók háttérbe szorulása, a cenzúra és öncenzúra. Ezekkel már nem tudta összeegyeztetni értékrendjét, irodalomszemléletét, erkölcsi nézeteit. Ezért vállalta a vidéki szellemi élet hierarchikus rendjéből történő félreállást, az önkirekesztéssel együtt járó „peremlélet”, és nyerte el ugyanakkor a vele járó, számára nagy értéket jelentő függetlenséget. Nem véletlenül írta Vörösmarty-monográfiája fülszövegében, hogy szülővárosát „szűkebb pátriájának” már rég nem nevezheti; hogy „valamikor egy volt velem, de az utolsó félszázad alatt ahelyett, hogy szellemi otthonommá is lett volna, személyes és személytelen hatalmasságok kiltottak belőle, érzelmileg-lelkileg pedig csaknem közömbössé vált számomra”.³⁵ És hogy ebben a helyzetben, voltak-e számára kitörési lehetőségek? Talált-e magának kitörési pontokat? Igen. Várkonyi Nándor közelségében, termékenyítő szellemiségében; a pécsi szellemi függetlenek csoportjában; a szerkesztőségekkel folytatott csaták eredményeként ritkán megjelenő kritikáiban, esszéiben, tanulmányai-ban; könyveiben, évtizedekkel a megírásuk után, a rendszerváltás követően megjelent Vörösmarty- és Kodolányi-monográfiájában; itáliai útjaiban, Dante-kutatásaiban; naplójegyzeteiben; kétszer is nívódíj-

32 Rajnai László: *Élet és kultúra. Schöpflin Aladár életműve*, Sorsunk, 1947. december, 713.

33 Uo.

34 Rába György 1947. december 17-i levele Rajnai Lászlónak, amelyben *A negyedik nemzedék* című tanulmányt véleményezi, bírálja merev értékrendszerét, hangsúlyozza, hogy Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda (Tass Marianne általa igen kritikusan megítélt írásaival szemben) nemcsak tehetségesek, nemcsak jó költők, hanem befolyásosak is, akiktől akár még Rajnai jövője is függhet.

35 Rajnai László: *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*, első fülszöveg részlete

ban részesített, grandiózus feladatot jelentő műfordításaiban, köztük Goethe, Herder, Winckelmann, Walter Benjamin munkáinak fordításaiban; nagy terjedelmű – például Rába Györggyel 1947–1994 között folytatott – levelezésében.

*

Eljött az ideje évtizedekig lappangó munkái, személyisége, sorsa, irodalom-felfogása és alkotói pályája feldolgozásának, értékelésének. Annak, hogy a nagyra hivatott, ám élete nagy részében háttérbe szorított irodalmár, a kitűnő író, esszéista, a sokoldalúan művelt gondolkodó visszatérhessen a magyar irodalomba. És annak is, hogy egykori vágya végre valóra váljon: az életében magányos, elvonultan élő, szellemiekben és lelkiekben gazdag ember egyszer csak kilép

a világosságba, és a világ szemében tekintélyt élvez majd. Megjelent négy könyve,³⁶ ezek 2001-ben bekövetkezett halála utáni felfedezése – Alföldy Jenő, Csűrös Miklós, Kabdebó Lóránt, Kerényi Ferenc, Péntek Imre, Sturm László, Sulyok Bernadett, Tüskés Tibor és mások írásaival – hozzájárulhat az általa vágyott post mortem elismeréshez, az őt méltán megillető hely elfoglalásához. A mi részünkről ezt szolgálja az alkotói pálya egészének kutatása, illetve hatalmas terjedelmű levelezésének feldolgozása is.

³⁶ *Vörösmarty Mihály. Egy költő világa*, Székesfehérvár, 1999; *Kodolányi János*, Székesfehérvár, 2002; *Az ösztönművészet kísérlete. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Pécs, 2002; *Fekete könyv. Napló*, Pécs, 2004.

Kelemen Zénó: Phase

CSONTOS MÁRTA

Keresztpontok

*Nincsenek magadhoz kérdéseid,
nem írsz címedre levelet,
nem növelsz magadnak gyűlöletet,
nem látod el a magadon lőtt sebeket,
a magad számára nem ér a neved,
nem vagy pályakezdő, nem vagy
rezidens, bármi újonc vagy kiskatona,
már nincsenek önértékeid, csak próbálkozol
saját bástyával védeni a körletedet.*

*Befordítod a mélyszántásba a Napot,
az égi vetítővásznat is behúzza hagyod,
s mikor kiállsz az erkélyre a magaslaton,
azt hiszed, te vagy az ujjongó tömeg,
s már keresztfádból is kihúztad a szöveget.
S ha mégis meghalsz, majd csak annyira
számítasz másnak, ahogy a székre
terített ruha elveszíti testedet.*

Cseppfolyós képzelet

*Már nincsenek körvonalak,
valóság és érintés között nincs
kapcsolat. Betakarja a távolság
a hegyeket, az erdőkből kikopik
a zöld, az angyalok délre vonulnak,
elsöpri a szél a dallamokat.*

*Már kivéreztek a képek, a nimfákat
felváltották a siratóasszonyok,
a békák nem változtak királylánnyá,
a vándormadarak ismeretlen helyre
költöztek. Illés szekerén valaki
rossz irányba tolt a kocsirudat.*

*Már kődarabnak látod a csillagokat,
csontjaidból és inaidból kivágták a
mozdulatokat, már nem hull hajadba
virágpór, vénasszonyok kórusában
kántálsz, de torkodban reked az áramszünet.
Emlékeidből kifolytak a színárnyalatok.*

*Végül Inkognitóba vonulsz magad elől, mert
érzed, már nem tudsz beleszületni a ragyogásba.*

JAHODA SÁNDOR
Isten kegyeltjei

Megmondtam, hogy *nem* a-dok in-ter-jút. Hát süket maga? Abszolút nincs hallása? Hagyjon engem békibe, elegendem van az ilyen paparazzókból, szólt rosszkedvűen Wolfgang Amadeus Mozart, majd elfordult, és tovább billiárdozott. Én azonban nem hagytam magam, harcoltam az igazamért. De, kedves Mester, rebegtem félénk tisztelettel, én nem vagyok paparazzo, nézze, nincs is nálam fényképezőgép, én csak pár mondatot, mondatocskát szeretnék... Megint kaptam magamtól, motyogta maga elé csöndesen Mozart, szórakozottan letéve a dákót a biliárdasztalra, és nekem úgy tűnt, csöppet sincs meglepve. Hiába, na, hanyatlók, ez már a hanyatlás, mondta még. Á, hol is tartottunk, kérdezte felém tartva, aztán hirtelen meggondolta magát, és vad bukfeneket kezdett el hányni a biliárdasztal körül. Ahogy számoltam, legalább egy tucatot. Parókás feje körül csak úgy szálldosott a rizspor. Majd, miután ekképp kimulatatta magát, kicsit ráncba szedte rokokó ruházatát, megigazította a parókáját, és ismét elindult felém. Ó, igen, szólt, immáron megvidámodva, maga az a paparazzo, hm, szóval kérdéseket akar nekem föltenni, nem rossz, nem rossz, ám legyen, hallgatom. Megjegyzem, tette hozzá, kitűnően beszél németül. Hát igen, mondtam szerényen e megérdemelt dicséret hallatán, mégpedig anyanyelvi szinten.

Mínthogy nagy örömömre hajlandónak mutatkozott beszédbe elegyedni velem, úgy döntöttem, hogy ezúttal nem fogom kiigazítani sajnálatos tévedését, arra nézvést, miszerint *nem* vagyok paparazzo. Ráhagytam hát, gondolatban könnyed mozdulattal, elképesztő messzeségbe hajítva ezt a sértést (mert, pironkodva vallom be, *én* annak éreztem, hiszen író vagyok, nem efféle hitvány titokvadász, bár, az sem bizonyos, hogy Mozart valóban sértésnek szánta), szóval ráhagytam, és inkább a zseniális embereknél gyakran előforduló különcségnek, hogy ne mondjam, bogarasságnak tudtam be, aztán nem is foglalkoztam többet ezzel a témával. A különös, hatalmas, inkább sötét, mint félhomályos terem egy csücske felé vezetett a Mester, egy XVI. Lajos korabeli pamlaghoz, és intett, hogy foglalják helyet, míg ő, a pamlaggal szemközti, szintén XVI. Lajos korabeli, öblös fotelbe

ült. A mellettünk lévő, nagy, ósdi (azt gyanítom, az is XVI. Lajos korabeli lehetett) asztalon, egy régimódi gyertyatartóról néhány égő gyertya szolgáltatott kevéssé fényt. Úgy gondoltam, hogy először azt a kérdést teszem fel neki, ami már azóta ott bujkált bennem, amióta megérkeztem e roppant furcsa helyre. Rögtön a tárgyra tértem. Jahoda Sándor vagyok, író, Budapestről. Khm, ö, kedves Mester, engedje meg, hogy megkérdézzem (ha nem akar, nem válaszol rá!), izé, a tudományos kíváncsiság hajt, hogy, ö, nos: hogy érzi magát, hogy szolgál az egészsége? Mozart elsápadt (már ahogyan a lidércesen világító gyertyák fényénél ezt megállapíthattam), idegesen megrándult az arca, és másodpercekig képtelen volt megszólalni, mint akinek belegázoltak a lelkébe. Éreztem én is, persze, hogy most bizony túlléptem az intim szféra határait, kényes területre érkeztem, és érzékeny pont-ra tapintottam rá, szóval, hogy tapintatlan voltam. De nem tehettem róla, és már nem lehetett visszacsinálni. Csöndben, kushadva vártam, mi lesz ennek a következménye. Embert próbáló másodpercek következtek, s a hallgatást, ha már ilyen balszerencsésen alakult, úgy éreztem, nekem illene megtörnöm. Ezt is tettem.

Mester, kezdtem bele a békítő tárgyalásba, én, amikor tizenhárom évesen megnéztem a moziban az *Amadeus* című Forman-filmet... Ugyan, kérem, szakított félbe Mozart, megvetően legyintve egyet, *én láttam*, szemenszedett bárgyúság, az a Schäffer pedig, aki az egészet kiagyalta drámájában, szánalmas kóklér! De, Mester, szóltam izgatottan, nyolc Oszkárt söpört be a film, és... Nyolc Oszkár, nyolc Oszkár, cöcö, ingatta fejét nagy méltatlankodva, hát az momentán hogyan lehetséges, hogy a *Szöktetésben* (ami, ugye eleve német nyelvű opera, és mondhatom, a Császárral és talján talpnyalóival nagy harcot vívtam, hogy *tényleg* német nyelvű is legyen, mint ahogy lett), *angol* nyelven énekelnek?! És Önnek ez a film remekmű? Ne fárasszuk egymást. Rám, mindenetre, jegyeztem meg csöndesen, óriási hatással volt, és, tulajdonképpen *ez* a film vezetett el a művészethez, hetekig révületben éltem, nem tudtam szabadulni a hatása alól, és a zene, a zene... Mozart erre már fölélenkült, nyertett egyet, és jobbjaival az utolsó szavaim által jelentékenyen felhizlalt mája környékét paskolgatta, mint zsoké a lova nyakát egy győztes futam után. Hát igen, mondta önelégülten turkálva a fülében, igen, a zeném, azt nem lehet elvitatni tőlem, az... Az emberiség örök kultúrkincese, vetettem

közbe óvatosan. Egyébként, ha tudni akarja, mondtam félvállról, mint valami jelentéktelenséget, nemrég fejeztem be egy novellát, amely a mi beszélgetésünkről szól... Mozart nyomban abbahagyta a fülpiszkálást, majd érdeklődését átlátszó, kisiskolás módon leplezve, az orrát kezdte el turkálni, meglehetősen szerényen, én pedig folytattam, elfojtva egy cinkos mosolyt. Szóval, mondtam, szinte szétrepedve a büszkeségtől, ez a novella, szerényen jegyzem meg, igen jól sikerült, életemben ilyet még nem írtam, és nagy valószínűség szerint nem is fogok, merthogy az ilyen csoda, vagy mondjuk úgy, az isteni kegyelem, csak egyszer vagy örült ritkán *látogatja meg* az embert (Mozart hevesen bólogatott, és felváltva hol a jobb, hol a bal orrlyukában bányászott), bizony, máig sem értem, mindez hogyan történhetett velem, pedig épp tegnap fejeztem be...

Nem tudna, esetleg, vágott közbe Mozart lelkese-déstől égő szemmel, hevesen gesztikulálva, persze, nyilván semmi közöm hozzá, de, de, minthogy rólam szól, gondoltam... Végtelenül elsomorodva meredtem magam elé hosszú másodpercekig, aztán halkán, elfúlva motyogtam, ezt a művet sajnós magyar nyelven írtam, így tehát a lehetetlenséggel határos, hogy fölolvassam Önnek, mert ugyan olvashatom én napestig akárhányszor, abból, mélységes bánatomra, kedves Mester, egy kukkot sem fog érteni. Esetleg, ha, próbálkozott még Mozart, szemmel láthatóan mind kevesebb reménnyel, esetleg elmondhatná, miről is szól. Úgy nem az igazi, szóltam, tagadón rázva a fejem, nincs mit tenni, így van megírva a nagykönyvben, semmit sem tehetünk. Komor csend telepedett közénk, hatalmas üleppel. Aztán Mozart, mint egy virgonc, unatkozó napközis, nyugtalanul izegni-mozogni kezdett, majd fölállt, és egyszerűen arrébb rúgta. A csend elszállt, és Mozart vidáman kurjongatni kezdett. Ej, ne itassuk már az egereket, szólt vigyorogva, nem érdeklik azt meg, hanem azt javaslom... Bocsánat, szereti a jó bort, kérdezte enyhe rémulattal a szemében. Én meg lemondóan bólintottam egyet, mint akinek már úgyis minden mindegy. Erre a Mester fölkapta a gyertyatartót, és horkantva-nyerítve eltrappolt velem, kínos, zavarba ejtő sötétségben hagyva engem.

Mozart azonban nem sokáig volt távol. Talán pár percig, mittudomén, de nekem kész örökkévalóságnak tűnt. Szóval jött, tempósan, egyik kezében a gyertyatartóval, másikban egy igen régies, pókhálós palackú borral. Ha már magyar, úgy döntöttem, legyen

tokaji, mit szól hozzá, kérdezte. Hogy mit szólok hozzá, kérdeztem vissza, természetesen nagyon örvendek, nagy kedvencem, aszú? Miszú, nézett rám kételkedve, aztán a homlokára csapott, ja per', hatputtonyos, mgen. És melyik évjárat, ha szabad tudnom, kíváncsiskodtam. Melyik is, melyik is, szólt, révetegen nézve a palackot, majd lesöpörte kezével a pókhálót, aszongya, aszongya, megvan, e... zer... hétszáz... A hétszázát, rikkantottam fel elismerően. Ezerhétszáz... olvasta tovább a Mester, i... gen, ezerhétszázhatvanhét, vágta rá aztán, na, mit szól? Mit is szólhattam volna erre.

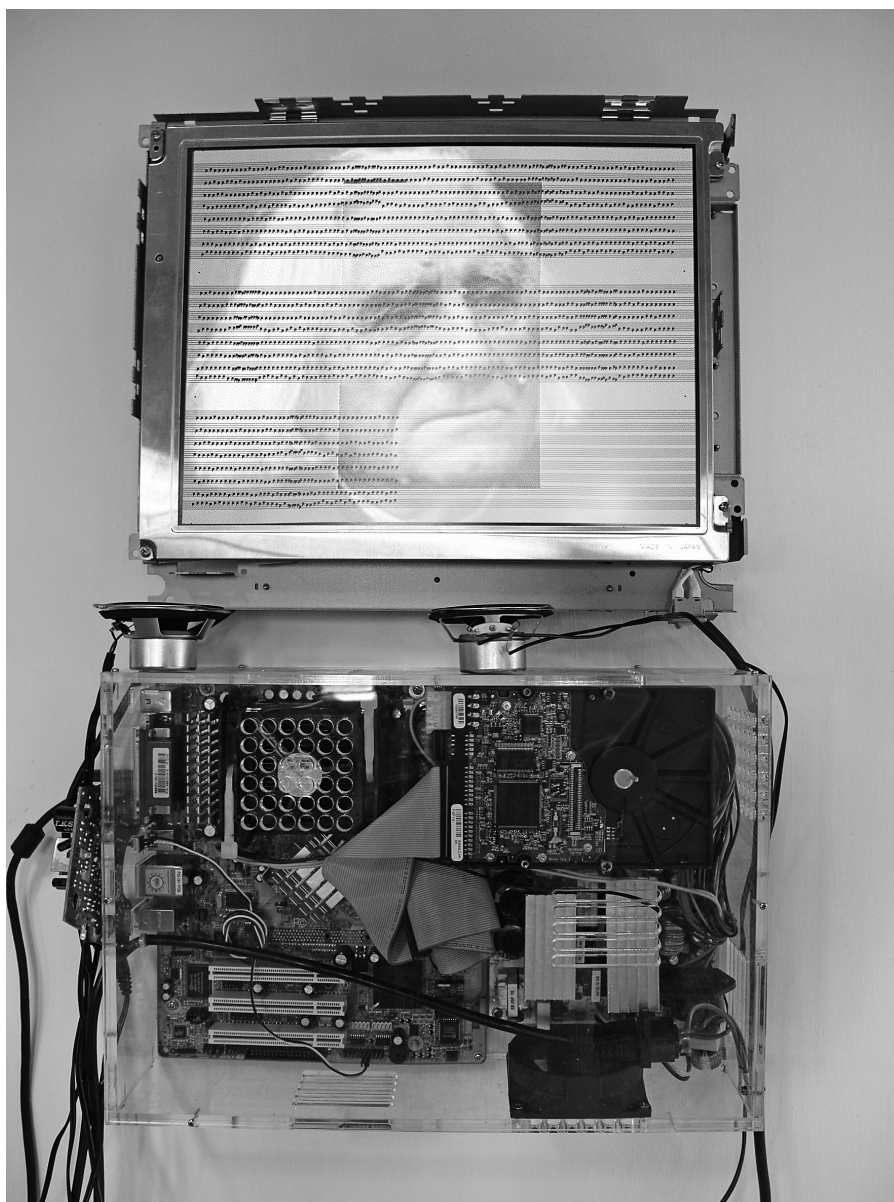
Ehun a dugóhúzó, szólt vígan csettintgetve a nyelvvel, majd néhány bűvös csavarintás után nagyot pukkanva megnyílt a palack. Kész, mondta, és elővett két poharat, majd megtöltötte a csodás nedűvel. Tessék, nyújtotta át nekem az egyiket, ha nincs ellenvetése, akár tegeződhetnénk is. Hát legyen, bólintottam, akkor szervusz, kérlek, Wolfi, emeltem meg a poharamat, és odakoccantottam az övéhez. Servusz, kérlek, Sanyikám, neked is, szólt Mozart, és lehajtottuk a testet-lelket mámorító italt. Meg kell, hogy jegyezzem, baromi erős volt a bor, rögtön a fejembe szállt – a dicsőség. Te, kurjantottam vidáman, harsányan, és barátilag rápaskoltam Mozart vállára, hová a pitlibe mentél, cimbora, talán a borospincébe, hahaha. Dehogyan, kérlek alássan, válaszolta Mozart, és visszakézből úgy a vállamra csapott, hogy még, van nekem egy éléskamrá, és útközben az öreggel sakkoztam. Milyen öreggel, kérdeztem, és még egyet kortyintottam a nehéz borból. Ja, ő, izé, egész nap ott kuksol, és gondolkodik, hogy mit lépjen, én meg, ha épp arra járok, lépek neki egyet, de olyan béna, hogy mindig én nyerek, csak az a vicc, hogy némelyik meccs eltart két-három hétig is, hát nem mókás, hahaha. És, és ott ül, és várja, hogy arra járj, és lépj *egyet*, faggattam tovább a Mestert. Akár hiszed, akár nem, kérlek, folytatta Mozart, kortyolgatva ő is a borából, de így van. És ki ő, mi ő, egyáltalán: mit keres itt, kíváncsiskodtam. Á, ne is kérdezd, legyintett, ő az Isten, a Nagyszakállú, az Öregisten, meg amit akarsz, mondta még, és újra teletöltötte a poharakat. Ugyan a bor sem volt kismiska, erős volt, be is csiccsentettünk már, de hozzátéve az imént hallottakat, egyszerűen olyan virágos kedvünk kerekedett, hogy megkérdeztem Mozartot: ismeri-e a „Krumpli-bokorban jöttem a világra” című híres nótát? Azt felelte igen jókedvűen, hogy most nem emlékszik rá, de ha az első pár ütemet... Ám kide-

rült, hogy én is elfelejtettem, mire olyanokat kacagtunk, hogy csak na. Akkor, kedves jópajtásom, emelte fel mind a poharát, mind a hangját Mozart, énekeljük el a *Don Giovanniból* a bordalt. Díjaztam az ötletet, koccintottunk, majd a Mester, mint egy részeges karvezető, „ájn, cváj, dráj”-kiáltással belekezdett a „Fin ch’han dal vino” áriába, én meg beszálltam rögtön és örömet. Pillanatok alatt olyan duhaj óbégatásban törtünk ki, amelyet még nem látott a világ.

Vagy tíz percen át bömböltünk, hörögtünk, bruháztunk, nyöszörögtünk, már régen nem is az áriát, hanem mindenfélét mindenféleképpen, ami jött. A hasam iszonyúan fáj már a sok nevetéstől, mondtam is, amikor már úgy-ahogy szólni tudtam, hogy: te,

egykomám, ez, hukk, ez, ez kurva jó móka volt, ilyen, ilyen, hukk, ilyen még soha nem történt velem, árudd el, hol a manóban vagyunk, mert már ideje, hukk, hazamennem. Mozart sem volt már túlságosan józan, de azért, miután kellően kikacagta magát, válaszolt, szemöldökig erő vigyorral: nem is tudad, kérdezte, aztán fölállt, és ismét bukfencezett néhányat, majd a földön elnyúlva, barátságosan rávágta: ez itt a mennyország, Sanyikám, kérlek. És, és, és, hukk, szóltam, nehezen föltápáskodva, és támolyogva próbáltam megállni a lábamon, no, de kedves Wolfi, hogy, hukk, hogy fogok én innen, hukk, ha... za... menn-... i...

A Mester fölnyerített, én is nyerítettem vele, együtt nyerítettünk, és éreztem, hogy eldőlök, a föld húzott lefelé.

Örkényi Antal: Lisztérzékenység

VITÉZ FERENC

A labirintusok emléke

*Ha eltévedtél, legokosabb,
ha nem váltogatod
az irányokat.
Végül eljutsz valahova,
amit elnevezhetsz
az otthonodnak.*

*Van közepe, ahová leülsz.
Van széle is – pogány zsoltárok
hangja szól odaátról.
És van tornya, ahonnan rálátsz
a többi labirintusra.*

*Olyan egyszerűek itt a dolgok.
Lepkeszárny zizzen
fényes homlokodnak.
S nem tudod megmagyarázni,
miért vagy boldog.*

Tanulmány a Múzsához

*Én a hegy vagyok,
te a város. Völgyemben alszol,
álmodban lakom.*

*Aranylik arcod,
és csöndes folyóvá ringatod
sebes patakod.*

*Zúgó füttyöm szél:
szerelmesen virágba borít,
úgy teszel, mintha.*

*A holdra nevetsz,
alászedülnek a csillagok –
öled a hinta.*

*Száz éve nézlek.
Nem érinthetem fénylő hajad,
se büszke bőröd.*

*Még soha nem néztél
vissza rám – örök reményben
fáznak az őszök.*

Minden írás nyomozás

Beszélgetés Vitéz Ferencsel

Vitéz Ferenc ötvenéves korára valóságos intézményévé vált a debreceni irodalmi és képzőművészeti életnek, akárcsak a felsőoktatásnak. Költőként, prózaíróként, műfordítóként, a frankofón kultúra szerelmeseként temérdek könyvében hamisítatlan világpolgárnak mutatkozik, de soha nem csábította el a főváros: ragaszkodott a felnevelő régióhoz, Kelet népéhez. Doktorált, nemzedékeket tanított irodalom- és sajtótörténetre, kommunikációra. Manapság nemcsak a festőművész Holló László művészetének egyik legavatottabb ismerője, de szerkesztőként oszlopos tagja volt a Hajdú-Bihari Naplónak, a Debreceni Krónikának, a Debrecen hetilapnak, később a Nagyítás képzőművészeti rovatának is. Élete „főműve” azonban kétségkívül az egyedül írt, szerkesztett és menedzselte Néző•Pont folyóirat, amely több mint félszáz számot ért már meg, s a maga nemében Németh László Tanujához mérhető vállalkozás.

– *Falusi milióból, az északkeleti fertályról indultál útnak. Mennyire befolyásolt téged ez a felhőtlen, bár anyagiakban nem dúskáló életkezet?*

– A gyermekkor boldogsága számomra nemcsak a falusi lét szabadsága, hanem a felelőtlenség is volt. Azt már csak most mérem föl, miután az én gyerekeim is megszülettek, s már javában iskolások, hogy mennyire felelőtlen voltam, és az is maradtam negyvenéves koromig. Ilyen értelemben negyvenévesen még gyermek voltam, majd a második lányom megszületése után – a harmadik házasságom menthető tükröcserepeinek összeszedetezése közben – föl kellett nőnnöm.

– *Mit jelentett ez a felelőtlenség?*

– Csak a lehetőségekkel számoltam, de nem mértem föl a következményeket. Nem voltam képes a komoly tervezésre. Természetesen vettem az élet ajándékát, de gyakran elmulasztottam a köszönetet. Pedig tulajdonképpen pontosan az ellenkezőjére neveltek a szüleim, noha az ő sokszor fájdalmas alázatukból folyton kivilág-

lott az én érvényesülési vágyam. Kilenc-tízéves lehettem, rögtön az első verseim megírása után, amikor kijelentettem, hogy én költő, tanár és újságíró szeretnék lenni. Erre amúgy senki nem ösztönzött, soha nem mondták meg, hogy mi legyek, csak az volt a fontos, hogy tanuljak tovább. Apámtól azt az ösztönzést kaptam, hogy ne akarjak vasutas lenni, s örökölttem a makacsságát és a kommunisták iránti ellenszenvét. Az írói vénát talán édesanyámtól örökölttem, mert ugyan későn, de ő is elkezdett írni: 2004-ben, a hatvanadik születésnapjára szerkesztettük egybe az öcsémmel istenes verseinek kötetét, amit az Ethnica Kiadó jelentetett meg. S hogy végül költő, tanár és újságíró lettem, ez mégsem jelenti azt, hogy megterveztem volna az életemet. A tudatos tervezés csak negyvenéves korom után kezdődött el.

– *Számított, hogy hová születsz?*

– Újkenéz, ez a kis, Vásárosnamény melletti, Tisza-parti falu alkalmas volt az idillre. Kisvárda, a gimnázium is alkalmas lett vol-

na rá, annak ellenére, hogy ott még az 1983-as érettségim idején is „tanár elvtársnak” és „tanár elvtársnőnek” kellett szólítanunk az oktatókat. Elhúzódo kamaszkorom bennem felejtette a lázadását.

– *Ezért adtad 1991-ben megjelent első verseskötetednek is a Lázadó galamb címet?*

– Talán éppen ezért, az elhúzódo kamaszkor miatt, s önző módon személyes nyafogásomat igyekeztem egzisztenciálisan is kiterjeszteni, ahol a galamb lázadásának az lett az eredménye, hogy „valahol elkallódott az olajfa ága”.

– *Tipikus első generációs értelmiségi sors...*

– Én nem igazán éreztem ezt a státuszt. A gimnáziumban már bajban voltam, amikor egyetlen rubrikát sem tudtam beikszelni a szülők foglalkozásánál: nem illetem a „munkás, paraszt, értelmiségi” kalickákba, maradt az „egyéb”, mert az apám irodista volt a vasútnál, az édesanyám meg háztartásbeli. De éppen azért kaphattam tanulmányi segélyt, mert nem voltam értelmiségi származású. Igaz, hogy amikor megtanultam olvas-

ni, a családi könyvtárunk a *Bibliából*, az *Orvos a családban* és a *Műveltség útjai* egy kötetéből, néhány ponyvából, illetve az édesanyám által hozott három Tolsztoj-kötetből és Gárdonyi *A láthatatlan emberéből* állt. Elsős koromban megkaptam Jack London *A vadon szava* című könyvét, aztán minden névnapra, karácsonyra, születésnapra könyvet kértem, s a zsebpénzemből is könyvet vettem. Ötödikes koromra elolvastam a falusi könyvtárunk mind a huszonvalahány Jókai-kötetét – egyébként én azt gondoltam, hogy otthon nem kell sok könyvnek lenni, azért van a könyvtár, hogy onnan olvassunk. Ma már fáj a szívem, amikor vissza kell vinni a számomra fontos kötetet a könyvtárba: jobban szeretem, ha az enyém. Ezért a lakásomban szinte már nincsenek is más bútorok, csak íróasztalok és könyvespolcok, könyves falak. Ez a habzsoló könyvgyűjtési folyamat az egyetemen kezdődött igazán.

– *Vagyis minőségi és mennyiségi ugrás következett be?*

– A házikönyvtár, az értelmiségi létmód és példa hiányát először akkor tapasztaltam, amikor az egyetem első éveiben Bényei Tamással kerültem barátságba, és roppant műveltsége, olvasottsága föltárta előttem, hogy kisvidéki viszonylatban kiemelkedőnek mondható irodalmi tájékozottságom egyenlő a nullával. Magyar–francia szakos voltam, s ő angol szakos létére százszor jobban ismerte a kortárs francia irodalmat, mint én. Nem győztem titokban utánanézni minden új névnek és címnek egy-egy beszélgetésünk után, hogy legközelebb én is meg tudjak szólalni. S igaz, hogy kiváló tanáraink voltak a francia tanszéken, akik közül elsősorban Gorilovics Tivadart,

Kiss Sándort, Szabó Annát emelném ki, mégis Bényei Tamás ösztönzött arra, hogy a kortárs francia és frankofón költészet, a műfordítás irányába induljak el. A Jacques Roubaud költészetéről írott értekezésem az ő dolgozatával együtt lett első díjas az országos tudományos diákköri versenyen.

– *Mások is hatottak a pályakezdésedre?*

– A gimnáziumból nemcsak az „elvtársozás” maradt meg, hanem kiváló magyartanárom is volt. Lengyelné Tóth Éva tudatosította bennem, hogy az irodalmi művet nemcsak elemezni lehet, hanem értelmezni is. Ő kifejezetten arra inspirált, hogy legyen saját véleményem a versről, s a kötelező tananyagban – József Attilán, Adyn, Radnótin – túl Pilinszky, Nagy László és Illyés Gyula felé irányított, amikor költői mintákat kerestem. Arra csak később jöttem rá, hogy ezek a nevek (s még mennyi sok név) megismételhetetlenek; azt pedig nem is sejtettem, de még most sem látom igazán, hogy a saját név (vagy saját rang) nemcsak adottság, hanem temérdek munka és annál is több véletlen kérdése is. A gimnáziumban alakítottuk meg Maticsák Sándor barátommal a kétszemélyes tanulókört is, az egyetemen ezt tovább folytattuk egy ideig, de ő a nyelvészet, én meg az irodalom irányában haladtam el.

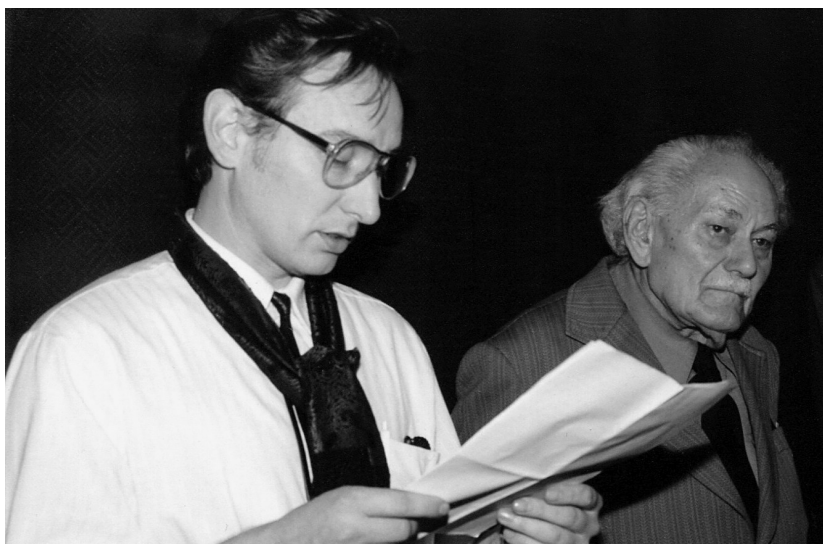
– *Miért ragadtál az egyetem elvégzése után Debrecenben?*

– Mint említettem, semmi más tervem nem volt azon túl, hogy tanár, költő és újságíró szerettem volna lenni. A verseim sorra jelentek meg az Egyetemi Életben; az akkor alapított egyetemi folyóiratban, a Határban; s közölt a Hajdú-Bihari Napló is – aztán a negyedik

év után egy hónapot gyakornokskodtam a Naplónál, mire Bényei József, az akkori legendás főszerkesztő néhányunkat az utolsó félévben kikért az egyetemről, munkát kaptunk, újságírók lettünk. Nem volt kérdés, hogy kell-e menni valamerre. Aztán mégis mentünk: még a Napló privatizálása előtt, a rendszerváltozás évében nyolcan fiatal újságírók váltottunk, megalapítottuk a Debreceni Krónika című napilapot, amely harminchárom számot ért meg, egy ideig még hetilapként vegetált, majd megszűnt. Most már tudom: ott lettem igazán újságíró. Aztán tanítani mentem egy olyan iskolába, ahol a gyerekek hatvan százaléka halmozottan hátrányos helyzetű volt. Osztályfőnök is voltam, miközben magyart és franciát tanítottam. Közben megjelent a második verseskötetem, az *Évszakok, szavak, álmok*, kilencvenkilenc metrizált haikuval – engem sem került tehát el a lírai posztmodern. Kétszer kaptam franciaországi ösztöndíjat, s ha ezt a vonalat erőltetem, és nem akarok mindenképpen visszakerülni a szerkesztőségbe, ma lehet, hogy Párizsban készíjtjük ezt az interjút, ahol sokkal boldogtalanabb lennék.

– *A magam gyakorlatából is tudom: a „kétlakiságot” nem igazán szereti az írástudó társadalom: az ilyen szerzetet az újságírók gúnyosan „literátornak”, az irodalmárokat meg „zsurnalisztának” nevezik...*

– Az újságírás és az irodalom csak addig fér meg jól egymás mellett, amíg vagy az egyikben, vagy a másikban sikeres nem lesz az ember. Hogy mind a kettőben, erre csak a kivételes szellemek képesek: Kosztolányi, Márai, Krúdy, Móricz Zsigmond, és még néhá-

Várkonyi Károly grafikusművész kiállításának megnyitója 1995-ben

nyan. Máraival értek egyet, aki azt mondta, hogy jobban szereti azt az újságírást, amely hasonlít a költészethez, mint azt a költészetet, amely hasonlít az újságíráshoz. Ma, amikor nemcsak az irodalmi publicisztika, hanem egyáltalán a kulturális újságírást is a végnapjait éli, kész tragédia, ha valakinek újságírásból kell megélnie. A komoly sajtó nagy veszélyben van, de veszélyben van a komoly irodalom is. Nem az alapanyag, nem az író, nem a mű hiányzik, hanem az olvasó. Biztosan van jó megoldás is: nem hiszem, hogy az olvasó predestinált az elhülyülésre, habár a kereskedelmi tévék, a bulvársajtó, s általában az internetes média-környezet sokat segít ebben a bulvársajtóban.

– *Az új évezred számodra is cezúrát jelentett...*

– Kétezerben elváltak útjaim a napilaptól, majd némi kóválygás után befejeztem disszertációm a magyarországi naiv művészetek fogadtatásáról – így lettem a néprajz és kulturális antropológia tudományok doktora, ezzel pedig határozatlan időre beléptem a felsőoktatásba. Az újságírást immár a kritika, illetve a külsős képző-

művészeti és helytörténeti rovat-szerkesztés jelentette a Debrecen hetilapnál, majd egy szép kaland 2010-ben a Nagyításnál, ahol szintén művészeti rovatot szerkeszthettem, és képzőművészeti figyelőket írhattam. Ezek megszűntével ma a Reformátusok Lapjába írok hosszabb jegyzeteket havonta, s természetesen a saját folyóiratom is megkívánja újságírói minőségemet, amely folyton keveredik az íróival és a szerkesztőivel.

– *Ez a saját folyóirat azért bővebb kifejtésre szorul...*

– Igen, idestova egy évtizede fontos része az életemnek a Néző●Pont, amelyet – illetve ezt a kiadványtípust – egyszemélyes folyóiratnak neveznek. Nemrég egy nyilatkozatban javasoltam, hogy az „egyszemélyes” jelző helyett használjuk a „szerzői” szót. Nem tévesztendő össze a fogalom a szerzői filmmel (amely a francia újhullámmal született meg, és a művészfilm szinonimája lett), noha ugyanaz a szándék és karakter jellemzi a filmet és folyóiratot is. Az újhullám rendezői szerint a markáns személyes hang és stílus, az egyéni kézjegy különböztet meg egyegy filmet a nagyipari filmgyártás

szériatermékeitől, s a filmszerző rangot csak az érdemli meg, aki „képes egyes szám első személyben szólni hozzánk”. Ez az egyes szám első személyben való szólás – amely nemcsak egy-egy tanulmányt, esszét, kritikát, verset, széprózákat jellemez, hanem az egész folyóirat hangját adja – határozza meg a szerzői, az egyszemélyes folyóiratok státuszát, Bródy Sándortól (Fehér könyv) kezdve Szabó Dezsőn át (Ludas Mátyás Füzetek) Németh Lászlóig (Tanu) vagy Nagy Lajosig (Különvélemény). S itt már föl is soroltam azokat a szerzőket, akiket föltétlenül meg kell említeni úgy is, mint az általam írt és szerkesztett Néző●Pont „előzményeit”.

– *Hozzátehetném még Obersovszky Gyula Vagyok című – bár más jellegű – orgánumát. Jobbára azonban Németh László ugrik be elsőnek...*

– Németh László folyóiratát, a Tanut már egyetemi tanulmányaim alatt megismertem: harmadik szakomon, a XX. századi irodalom speciális képzésen, ahol Görömbei András kiváló órákat tartott, egybekeltem Németh Lászlóról. Németh László, miután Babitscsal összekülönbözött és szakított a Nyugattal, maga alakította a saját kánonját, s 1932–36 között fontos tanulmányai, esszéi, kritikái és szemléi jelentek meg folyóiratában. Egyébként, amikor jelenlegi munkahelyem, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem integráció előtti jogelődjénél, a Kölcsey Tanítóképző Főiskola kommunikáció szakán oktattam sajtótörténettel kezdtem foglalkozni, lassan beleástam magam a szépíró publicisták életműveibe, s akkor fedeztem föl, hogy előbb Bródy Sándor indított „szerzői folyóiratot”. A Fe-

A Boromisza-díj átadásán 1997-ben (Hupuczi Lászlóval)

hér könyvet 1900-ban havonta adta ki, valóban könyvformátumban, de folyóiratszerűen. Anyagi támogatás híján csak egy évet húzott ki (bár később – két szám erejéig – újra próbálkozott vele). Volt abban folytatásos regény, novella, portré, színi- és könyvkritika, tárca, kommentár. Bródy az első számban úgy fogalmazott, hogy a Fehér könyvben elsősorban önmagával viaskodik, „hogy kivájjja és kivágja a lelkét a kor hangulatából, amelynek jellemzője, hogy csak a féligazságokat szereti kimondani és meghallani”. Érdekes vállalkozás volt még Szabó Dezső sorozata, a – szintén önálló Kritikai füzetekből kinövő – Ludas Máttyás Füzetek, amely 1934–42 között jelent meg, összesen nyolcvan kötetben. Szintén a mások által nem korlátozott-szabályozott hang, az önálló írói lét és egzisztencia szándéka hívta életre Nagy Lajos Különvéleményét, ám ebből csupán három szám jelent meg 1939-ben. Igaz, maga Nagy Lajos is „potpourri”-nak, azaz: keveréknek, egyvelegnek szánta a lapot, és nem gondolta, hogy négy-öt megjelenésnél többet is megérne a kezdeményezés. A folyóirat indítása előtt több évig

nem publikált, naplójában arról panaszkodott, hogy torkig van a művészeti étellel, viszont csábította, hogy önálló lapjában korlátozás, befolyás és kompromisszumok nélkül szólalhat meg.

– A Néző•Pont azonban mindegyik előzménytől elüt – mondhatni: a személyedre van szabva...

– A szerzői folyóirat-indítás ötlete már korábban megfogalmazódott bennem, de csak 2006-ban robbant ki, amikor életmódot váltottam. Erre a felismerésre néhány nappal a negyvenegyedik születésnapom előtt került sor. A Márai által közvetített Marcus Aurelius-i figyelmeztetés munkált bennem, miszerint az ember negyvenéves kora után felelős a saját arcáért. Hoppá, mindjárt negyvenegy vagyok, itt az ideje, hogy a felelőtlenséget felváltsa a felelősség! – mondtam magamnak. S én meg bizonyára konzervatív vagyok, amikor úgy gondolom, hogy a gyerekeknek is példát kell mutatnom. Kicsit meg is komolyodtam, ugyanakkor azt vettem észre, hogy sokkal játékosabb lettem. Tudatosult bennem a „homo ludens”, hogy minden tevékenység mélyén, még az istentisztelet szakrális áhitatá-

ban is a játék munkál. S új hobbit találtam magamnak: a folyóirat-készítést. Ha tehát azt kérdeznéd, hogy határátkö-e az ötvenedik év, én azt mondanám erre, hogy a negyven az igazi határátkö. Az emberi életnek nagyjából a fele. S noha az ötven, a pünkösöd, a Szentlélek megtermékenyítő ereje hitem szerint itt munkál az íróasztalom körül is, engem a negyven felelőssége így utólag is jobban izgat. S ha a számmisztikára koncentrálnánk, akkor a negyvenkettő és negyvenkilenc év közötti időszak a hetedik hetes stádium. Valóban, ebben a hét esztendőben a folyóiratírás mellett több mint huszonöt könyvem jelent meg: monográfiák és tanulmánykötetek, regények és verseskötetek, tankönyvek, művészeti albumok.

– S mindemellett az oktatói tevékenységed is összefonódott a szerkesztői munkával...

– Alapító szerkesztőként az első Néző•Ponttal párhuzamosan állítottam össze tanszékünkön a Mediárium című média- és társadalomtudományi szakfolyóirat debütáló számát, amelyet ma is tiszteleggel szerkesztek, bár bevallom, sokkal nehezebb többszerzős munkát készíteni, mint magányosan, csak Istennel a hátam mögött dolgozni. Senki nem véste kőbe, hogy folyóiratot szerző- és szerkesztőgárdának kell készítenie; engem amúgy is vonzottak-vonzának az embert próbáló kihívások. Úgyis annyi mindennel foglalkozom: nincs rá időm, sokszor kedvem sincs, hogy a folyóiratokat bombázzam az írásaimmal, ezért kézenfekvő, ha saját folyóiratomban közlöm az aktuális és folyamatos termést. Időközben némileg változott a helyzet: például csak az elmúlt három-négy évben vagy

tíz folyóiratban jelentek meg verseim, prózáim, tanulmányaim, esszéim, recenzióim. 2006 végén jelent meg az első Néző•Pont-szám. Évente hat szám, a vastagabbak összevont kötetek, 2015 augusztusában a 66–67. kötet, darabszámra pontosan az ötvenedik készült el.

– Nyilván a bűvös ötvenes sem véletlen...

– A sokféle tevékenység és az úgynevezett sokműfajúság kérdése tulajdonképpen összekapcsolódik. Ötvenéves vagyok, jövőre lesz a huszonöt éves írói jubileumom, s éppen ötven könyvem jelent meg eddig. (Lehet, hogy mégis van valami a számmisztikában...) Ereendően verseket írok, megjelent tizenhat verseskönyvem, most készül két újabb: Bényi Árpád grafikáihoz és Uzonyi Ferenc festményeihez. De van két kispróza könyvem és öt regényem is – a hatodik nyersváltozatán harmadik éve ülök; úgy látszik, meg lett babonázva a *Babonakörök*, de ideje lesz újra elővenni, s ha érdemes, akkor befejezni. Tanárként tankönyveket, jegyzeteket és monográfiákat írtam sajtó- és publicisztikatörténelemből, esztétikai kommunikációból – összesen kilencet. Az új tanévet – miután a kommunikáció szakot kifuttatjuk – a magyar tantervben kezdem: bizonyára jóval több irodalommal kapcsolatos tanulmányom fog készülni. Tudományos kutatóként viszonylag szélesebb, illetve határterületeket kutatok – néprajzi, naív művészeti területről hat munkám jelent meg, van két tanulmánykötetem, a harmadikat most szerkesztik *Angyalok a labirintusban* címmel. Holló László művészetével kapcsolatban, nem számolva az életregényt, összesen öt könyvet írtam, s ugyannyi a többi képzőművészeti köny-

vem és monográfiám száma. Talán többet értem volna vele, ha írok négy-öt jó verseskötetet, egy jó regényt, három-négy olyan tudományos munkát, amelyre sokan hivatkoznak. Akkor már lenne valamilyen komolyabb díjam is – így „csak” Holló László- és Boromisz-díjas vagyok (mint képzőművészeti írással foglalkozó ember), s kétszer nyertem el a főiskola tudományos, s egyszer a művészeti díját a publikációs tevékenységért.

– Felsorolni is sok, mi mindenre foglalkoztál. Miként fér össze benned – és az időháztartásodban – ez a sokféle tevékenység?

– Mindegyik írásforma más és más oldalamat mozgósítja, de épp a legújabb kötet, a *Hajnali tánc* bemutatóján fogalmaztam meg Tóth Dénes kérdésére válaszként, hogy mindegyiket összeköti az a jegy, hogy bármit teszek, valamilyen értelemben nyomozó vagyok. Újságíróként a világ és az ember kapcsolatát faggatom, a tudományos kutatások során problémákat vetek föl és téziseket fogalmazok meg, majd megpróbálom ezeket bizonyítani; költőként saját magam után nyomozok. Nem lehet mindig mindegyiket egyszerre,

s hogy mit írok, az éppen attól függ, hogy milyen kinyomozniválóra bukkanok. Két ember kapcsolatát ugyanúgy lehet nyomozni, mint bolyongásaimat a létezés labirintusában vagy az ember és Isten kapcsolatát.

– Radnóti óta a „poeta doctus” kérdése is megkerülhetetlen.

– Miért baj az, ha valaki egyetemre végez és doktorál, nem mellesleg verset ír? Radnóti egyébként „poeta doctus”-nak tartotta Csokonait és Aranyt is, hiszen művészetük alapanyagának természetét „tudományosan” is ismerték. Az írásművészet alapanyaga a nyelv, pontosabban a nyelvben tükröződő lélek. Ha a nyelv és lélek erkölcsöt, kulturális kánont és értékrendet is jelent, akkor a lélek olyan anyag, amely összeköti az immanenciát a transzcendenssel, az anyagot az emberfölöttivel. Ekképp a „poeta doctus” feladata is az, hogy művészete anyagként megvizsgálja és megismerje ezt az immanenciából a transzcendencia felé vezető közeget. S mivel minden művészeti tevékenység az expresszív kommunikáció egy magasabb foka, elkerülhetetlen, hogy az alkotó ember eljusson az egyén

A Holló László-díj átadása (Ujváry Zoltánnal és Szabó Antóniával)

A legújabb kötet, a Hajnali Tánc bemutatóján a 2015. évi Tánc Világnapján (Tóth Dénessel)

és a társadalom vizsgálata után a nyelv, majd a lélek, végül a szakrális megismerésének vágyáig. Ezt teszem én magam is. A folyóiratban a képzőművészetek kapják a fő hangsúlyt – ez még a kilencvenes évek elejének öröksége, amikor szűknek vagy kevésnek éreztem önmagam a kiteljesedéshez, ezért kiállítás-megnyitókön, mások munkáin keresztül is faggattam az alkotó megismerés titkait. S egyre nagyobb szerephez jut a vizuális és szakrális kommunikáció, foglalkozom a publicisztika és irodalom kapcsolatával, a szöveg és a kép, az irodalmi mű és az illusztráció viszonyával, s az ötvenedik kötet óta rendszeresen jelen vannak a vendégszerzők is. Itt egyszerre lehetek költő, író, újságíró-szerkesztő és tanár. Valamiképp Kölcsey *Parainesis*-ének értelmében, hogy nemcsak az Istent, az embert és hazát kell szeretni, de ennek a szeretetnek az a legfőbb bizonyítéka, ha az ember folyamatosan tanul, és a megszerzett tudását átadja másoknak. A folyóirat tehát egyszerre a tanulás és tanítás, a megértés, a szeretet, az immanenciában rejlő transzcendens megértési vágyának, vagy egyszerűen a nézés, a látás, a látott és nem látható dolgokról folytatott

párbeszédnek a dokumentuma. Éppen ezért nem lehet provincializmusnak nevezni azt, ha valaki Debrecenből gondolkodik az élet kicsi és nagyobb kérdésein. A globalizáció időszakában egyébként a provinciális egészen mást jelent, mint előtte, és inkább beszélhetünk az úgynevezett provinciális lét iránti nosztalgiáról. A globális létben különböző kultúrák és szubkultúrák találkoznak, az értékek viszonylagossá válása pedig bizonytalanságot okoz. Ehhez jön még a virtuális világ, amely látzólag lebontja a falakat, mintegy semlegesíti a teret, viszont még nagyobb távolságot teremt emberek és közösségek között. Ebben az új kontextusban, tulajdonképpen a határok nélküli világgal szemben, ez a szűkebb világ több biztonságot kínál.

– Azaz a „provincialitás” már többé legkevésbé sem a „vidékiességet” jelenti...

– Nem, hanem a hely megtartó szellemének újratemtését. Ezt a kérdést az esztétika nézőpontjából ugyanolyan joggal lehet firtatni, mint szociológiai vagy kommunikációs aspektusból. S miért lenne provinciális Debrecen? Én egy kis faluból egy kisvárosra keresztül a nagyvárosba érkeztem. Egyébként

pedig a hangyaember fölnéz az égre, és rádöbben, hogy milyen kicsi, és hogy milyen nagy csoda az élete. Debrecenből ugyanolyan messze vannak a csillagok, mint Pesttől, Párizstól vagy Berlinton. S ha felnézek az égre, nem hiszem, hogy Pesten nagyobbak érezném magam. Inkább kisebbnek, mert Pesten túl sok nagy ember van. A viccet félretéve, én jól érzem magam itt és most.

– Vagyis *rendben vagy magaddal?*

– Egyszer, még negyvenéves korom előtt, egy rádióműsorban azt kérdezték tőlem, hogy melyik korban szeretnék élni. Azt válaszoltam, hogy a századfordulón, a fiatal Krúdyval járkálva ételek és életek között, nagyjából az első világháborúig. Ma már ötvenévesen inkább azt mondom, hogy 2015-ben, Debrecenben. Mindig és mindenkinek, akkor és ott kell tartalommal megtöltenie az életét, ahol és amikor felteszi magának ezt a kérdést. Immár felelősségem teljes tudatában állíthatom, hogy mindennek oka és következménye van. Hiszek az isteni gondviselésben, de abban is, hogy bármilyen korábbi döntésünkkel befolyásoljuk jövőnk életünket. Ha tehát ma boldognak érzem magam, minden korábbi boldogtalanságom értelmet kap. Ezért van jelentősége minden elmulasztott cselekvésnek is. Nemcsak arra gondolok, hogy megfeledkezünk a jócselekedetéről, hanem arra is, hogy elfeledkezünk arról, hogy foglalkozzunk magunkkal. Én is. Pedig Paul Valéry, akinek hatása (Mallarméval és a tökéletes Mű ideájával) sokáig a bűvkörében tartott, minden hajnalban következetesen rótt naplójegyzeteivel azt is üzenté, hogy a Nagy Mű talán nem más, mint önmagunk megértése. **Csontos János**

PUSZTAY JÁNOS

Szép új (?) finnugor világ

A szépirodalom kortól, társadalmi berendezkedéstől és az adott nép és nyelve politikai státuszától függően különböző funkciókat tölt be. Mindezen tényezők egyszeresmind meghatározzák, legalábbis meghatározhatják az irodalom tartalmi és formai jellemzőit. A megállapítás talán leginkább a költészetre és kevésbé a prózára és a drámára érvényes.

Így van ez a finnugor nyelveket beszélő népek esetében is. A három önálló államisággal rendelkező finnugor nyelvű nép, az észtek, a finn és a magyar egyúttal több évszázados anyanyelvű szépirodalommal is büszkélkedhet. Az oroszországi finnugor és szamojéd (azaz uráli) nyelvű népek esetében ez nem mondható el. Amióta kialakult az orosz államiság, e népek nem rendelkeznek önállósággal, viszont – s főként az utóbbi mintegy két-három évszázadban – változó intenzitású oroszításnak voltak és vannak kitéve. Szépirodalmukról – bár a komik esetében az írásbeliség a XIV. század második feléig visszanyúló, Permi Szent István püspök halála után nem sokkal azonban megszakadó hagyományra tekinthet vissza – általánosságban megállapítható, hogy a XIX. század végén vette kezdetét, s csak a XX. század első harmadában indult fejlődésnek. Néhány oroszországi finnugor nyelvű nép esetében az azóta eltelt egy évszázad sem volt elegendő ahhoz, hogy lírájuk tematikus és formai gazdagságát tekintve megközelítse a három, hosszabb irodalomtörténeti múlttal rendelkező rokon nép irodalmának sokszínűségét. Lírájuk alapvetően a szülőföld, anyanyelv és szerelem hármasságára épül. Hozzájárult ehhez e népek évszázados fizikai elzártsága is, amely megakadályozta őket abban, hogy megismerkedjenek a világirodalomban zajló folyamatokkal. A világirodalomról legfeljebb orosz nyelvű közvetítéssel szerezhettek tudomást.

Az oroszországi uráli népek az észtek, a finn és a magyar irodalmat nem vagy csak nagy hiányokkal ismerik – ami magától értetődőnek tűnik. Az már kevésbé, hogy szerény ismerettel rendelkeznek a többi, nem egyszer a velük földrajzi szomszédságban lévő uráli irodalmakról is. Ezeknek az irodalmaknak észtek, finn és magyar fordításait illetően a helyzet lényegesen jobb, ha nem is tekinthető ideálisnak. A Magyar Naplónak ugyanebben a számában a kérdés jeles ismerője, Nagy Katalin ad áttekintést arról, kik és mit

fordítottak magyar nyelvre keleti nyelvrokonaink irodalmából. Észtek vonatkozásban Arvo Valton hatalmas teljesítményét kell kiemelnünk, aki egymaga több tucat, uráli irodalmakat bemutató könyvet tett közzé észtek fordításban. Magyarországon csak a nagyobb-szabású finnugor tematikájú nemzetközi események alkalmából jelennek meg viszonylag jelentős számban a finnugor népeket, kultúrájukat, így irodalmukat is bemutató kiadványok. A hétköznapiokban ez a tevékenység egy-két áldozatkész, elkötelezett szakember kezdeményezésére korlátozódik.

A 13. finnugor írókongresszusnak Magyarország ad otthont. A Finnugor Népek Világkongresszusának Magyar Nemzeti Szervezete Rubovszky Éva elnök asszony irányításával rendezti a kongresszust, együttműködve a Magyar Írószövetséggel és a Nemzetek Háza égisze alatt működő Collegium Fenno-Ugricum Intézettel.

Tekintettel erre a körülményre, úgy határoztunk, hogy a kongresszust olyan irodalmi eseménnyé emeljük, amelyik alkalmat ad egyfelől a magyar irodalom jobb megismertetésére elsősorban az oroszországi uráli népek körében (lévén, hogy Észtországban és Finnországban a magyar irodalmat elég jól ismerik), másfelől az oroszországi uráli népek irodalmának kölcsönös megismertetésére, vagy legalább az abba való betekintésre is.

Ennek érdekében három sorozatot kezdeményeztünk:

1. az *50 legszebb magyar vers* válogatást, amelyet Füzfa Balázs habilitált egyetemi docens állított össze, lefordítottuk több finnugor nyelvre,
2. a *12 legszebb magyar novella* válogatást, úgyszintén Füzfa Balázs összeállításában, szintén lefordítottuk több finnugor nyelvre,
3. felkértük a finnugor népek irodalmárait, válasszák ki költészetük 12 legszebb versét, amelyeket azután számos finnugor nyelvre, köztük magyarra is lefordítottunk.

Ezen kívül, lévén, hogy a kongresszus központi témája a dráma, kiadunk két dráma válogatást az oroszországi uráli irodalmak terméséből, egyet észtek, egyet pedig magyar nyelven.

A mintegy 30 antológia a Nemzetek Háza – Collegium-Fenno-Ugricum intézet LiteratUral című irodalmi sorozatában jelenik meg.

Külön szeretnék szólni a 12 legszebb vers összeállítás fontosságáról. Az ötletet a *12 legszebb magyar vers* programból merítettem. Füzfa Balázs ötletgazdaként és szervezőként – mint az élményközpontú

irodalomtanítás apostola – hat éven át gondozta a programot, amely egyszerre volt tudományos rendezvény és az irodalmat megkedveltetni kívánó eseménysorozat, amelyet félévente más és más versnek szenteltek. A költő szülőhelyén vagy a költő életének fontos állomását jelentő vagy a vers tartalmához szorosan kapcsolódó helyszínen alkalmanként 600-1000 középiskolás gyermek mondta el az adott verset Jordán Tamás vezényletével. Olyan helyszíneken is, ahol – például Szabadkán vagy Nagyváradon – a nagy versmondás az elsődleges irodalmi élményen túl más, súlyosabb tartalmat is hordozott. A nem felhőtlen kisebbségi sorban élő magyarság hitvallása is volt ez az anyanyelv és a saját kultúra mellett. A helyzet nagy mértékben hasonlít ahhoz, amiben az oroszországi finnugor népek élnek (azzal a különbséggel, hogy ők a saját hazájukban is kisebbségben vannak, és nincs független anyaországuk).

Az oroszországi finnugor irodalmak 12 legszebb versének kiválasztása, lefordítása és kiadása – reményeim szerint – csak az első lépés. A kongresszuson szó esik a program öntudat-erősítő, nemzetépítő jelentőségéről, amelyre az egyre gyengülő öntudattal rendelkező nyelvrokonaink fennmaradásához elengedhetetlenül szükség van. Szeretném elérni, hogy az egyes oroszországi finnugor köztársaságokban és autonóm körzetekben a kiválasztott 12 vers kapcsán a magyarországihoz hasonló eseménysort rendezzenek.

Függetlenül attól, ki hogyan viszonyul a finnugor nyelv- (és nem nép-) rokonsághoz, az ilyen programok szerény hozzájárulást jelentenek a világ nyelvi és kulturális sokszínűségének megőrzéséhez.

Ez a könyvkiadási program sok tanulsággal is járt. Mindenekelőtt a fordítás, főként a versfordítás nehézségeire gondolok. A nyelvtudásbeli hiányosságokat azzal igyekeztünk enyhíteni, hogy szükség esetén nagyon pontos orosz nyelvű nyersfordítást bocsátottunk a fordítók rendelkezésére, s mellékeljük hozzá a magyar eredetit, hogy a fordítás során követendő formai sajátosságok kiderüljenek. Persze, ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, mit várunk el a műfordítástól: megelégszünk-e a tartalmi hűséggel vagy igényeljük az eredeti költemény formai sajátosságainak visszaadását is. A magyar műfordítók általában a második szempontot, a tartalom és a forma együttes visszaadását részesítik előnyben.

Az oroszországi uráli nyelvű irodalmak művelői és műfordítói – hogy visszautaljak a bevezetőben említett körülményekre – a munka során néha arra hi-

vatkoztak, hogy bizonyos dolgokat nem lehet lefordítani anyanyelvükre, illetve egy vélt vagy valós közizlésre is hivatkozva ragaszkodtak a kötött, szabályos versformákhoz. Emiatt az általuk formailag nem szabályosnak tartott magyar verset „megrendsabályozták”, és szigorú négysoros, többnyire keresztrímes formába öltöztették. Fölmerült a kérdés, elfogadjuk-e az ilyen fordítást, mondván, hogy ez is több, mint a semmi, ugyanakkor azonban hamis képet ad a magyar költészet formai fejlettségéről. Egyértelmű volt a helyzet azokban az esetekben, ha a műfordító nem tudott megbirkózni a fordítással, és kihagyta az adott vers egynemely sorát vagy akár versszakát. Ezeket az „átiratokat” természetesen nem közöltük.

A kialakult helyzet több kérdést is felvet. Mindenekelőtt azt, hogy a magyar irodalom jobb és pontosabb megismertetése érdekében kezdeményező szerepet kell vállalnunk. Javaslatokat, ajánlásokat kell tennünk azoknak a „célcsoportoknak”, amelyekkel meg akarjuk ismertetni irodalmunkat. „Piaci” szempontból nézve a finnugor nyelvű közösség nem jelentős, ám jelentős lehet az erkölcsi hozadék (miképpen ezáltal a gazdasági haszon is). Az ajánlásokon túl támogatnunk kell, hogy minél többen tanulhassák nyelvünket, s ismerhessék meg rajta keresztül kultúránkat. Nagy az elmaradásunk. Ellentétben főképpen Finnországgal, de részben az egymillió lélekszámú Észtországgal is, jelenleg mindössze az udmurtföldi Izsevszkben dolgozik hivatalosan kiküldött magyar lektor.

A magyar irodalmat közvetíteni szándékozóknak rendszeresen továbbképzéseket kell szerveznünk, hogy segítsünk nekik a kulturális hagyományok eltérő jellegéből fakadó nehézségek leküzdésében. Emellett olyan fordítói szemináriumokat is kell szervezni – a projekt kapcsán egyet mi is szerveztünk –, amelyek alkalmat adnak a magyar irodalomnak, valamint a fordításelmélet eredményeinek, szempontjainak megismerésére. A helyzet nem teljesen reménytelen, mivel több Magyarországon tanult és többnyire doktorált fiatal szakember érez elhivatottságot a magyar irodalomnak a maga anyanyelvére való átültetésére. Ám ez a forrás néhány éve – azzal, hogy megszűnt a finnugor származású fiataloknak nyújtott, teljes egyetemi képzést biztosító ösztöndíj – elapadt.

A problémák és a megoldások sora folytatható. Rendszeresen csalódó, ám mégis örök optimistaként bízom abban, hogy ez a finnugor írókongresszus egy szebb jövő kezdetét jelenti a nyelvrokonainkkal fenntartott kapcsolatainkban.

NAGY KATALIN

A magyar költők, írók, műfordítók és az uráli irodalmak –

avagy rekviem a halmozottan
hátrányos helyzetű irodalmakért

„Minden halva született hajnal figyelmeztet arra,
hogy a kicsiknek szánt jelen a nagyokra kimért jövő.”
Iancu Laura

A Magyar Írószövetség mindenkori elnökei (akikkel együttműködhettem az évek során: Pomogáts Béla, Kalász Márton, Vasy Géza és Szentmártoni János) példásan felkarolták/felkarolják az uráli irodalmak* ügyét. Az írók és költők már összetettebb, ellentmondásosabb módon viszonyulnak ezekhez az irodalmakhoz. Az idősebb generációhoz tartozók nagy része segítőkész és toleráns, ám a fiatalabb generációbeliek nem nagy érdeklődést tanúsítanak író- és költőtársaik, illetve az ő műveik iránt: az Írószövetség által meghirdetett finnugor irodalmi esteket nem vagy igen kevesen látogatják; az ünnepi könyvheti bemutatásokon, dedikálásokon sem keresik a messzi földről érkezett, halmozottan hátrányos helyzetű, anyanyelvükben, kultúrájukban, már-már fizikai létezésükben is veszélyeztetett pályatársaik társaságát; s ami a legfájóbb: nem is fordítják, nem is nagyon olvassák őket (tisztelet a kevés kivételnek).

Az alábbiakban irodalomtörténeti jelentőségű kötetek, antológiák tükrében szeretnék rövid történeti áttekintést adni (hely hiányában a teljesség igénye nélkül) arról, hogy a magyar írók, költők, irodalmi folyóiratok, könyvkiadók milyen szerepet játszottak/játszanak/játszhatnak a kisebbségi/etnikai csoportbeli/őshonos uráli irodalmak alakulásában az utókor számára követendő példaként.

A történeti áttekintés mellett jövőbe mutató szinkron észrevételeimet sem hallgattam el. Tettem ezt annak reményében, hogy aki türelemmel végigolvas-

sa az adatokat és tényeket, illetve a velük kapcsolatos észrevételeimet, annak egy picit megváltozik az uráli irodalmakkal kapcsolatos véleménye. Aki pedig irodalomkutatásra adja a fejét, az forrásanyagként kezelheti az itt leírtakat.

Műfordítások a kezdetektől a rendszerváltásig

Az uráli népek irodalmát elsősorban népköltészetük által ismerhettük meg. A kutatók által nyelvészeti és/vagy néprajzi és/vagy zenei céllal gyűjtött szövegek túlmutattak önmagukon, maguk a gyűjtők is rájöttek irodalmi hasznosíthatóságukra is. Így ezen irodalmak első ismertetői az adott nyelvben jártas gyűjtők voltak. Barna Ferdinánd, Beke Ödön, Bereczki Gábor, Dugántsy Mária, Gulya János, Halász Ignác, Honti László, Kálmán Béla, Korenchy Éva, Munkácsi Bernát, Pápay József, Rédey Károly, Reguly Antal, Vászolyi Erik, Vikár Béla stb. nélkül aligha készülhettek volna a finn, hanti, komi, lapp, manysi, mari stb. áttünetések. Íme, azok az alapművek, amelyeket illik ismerni, mert messzi időkbe, a nyelvi kódok olyan ősi rétegeibe vezetnek bennünket a fordítók és fordítások segítségével, melyek ismerete nélkül csak botladoznánk a kortárs könyvek között.

Az *Először magyarul (Hat évezred költészetéből)* című kötet Képes Géza műfordításait tartalmazza (Magvető Kiadó, 1971). A négy részből álló könyv igazi világirodalmi csemege. Az ugariti, a burját-mongol eposzrészlettől kezdve a perzsa Abú Száid rubáikjain át az első görög Nobel-díjas Jorgosz Szeferiszig kalandozhatunk, érintve néhány uráli művet is: *Az ég és föld elöntetésének énekét* (mányszi ősmonda), a *Kalmez-hősöket* (udmurt hősi ének), udmurt népdalokat, továbbá a manysi Juvan Sesztalov, a finn Matti Rossi és Pentti Saaritsa írásait.

A *Napfél és Éjjél – Finnugor rokonaink népköltésze* (Magyar Helikon, 1972) című kötetben megjelenő, szebbnél szebb vogul (manysi), osztják (hanti), zürjén (komi), votják (udmurt), mordvin, cseremisiz (mari), lapp, izsór, vepsze, lív, észt, finn népköltéseket (medveénekeket, halász-, vadász- és pásztordalokat, rögtönzött dalokat, szent énekeket, hősi énekeket, népdalokat, varázsénekeket, népballadákat, bűvölő énekeket, siratókat) eredeti szövegekből válogatta és fordította Képes Géza. Ugyancsak ő írt a kötethez értékes utószót, sőt kottákat és képeket is mellékel.

A *Sámándobok, szóljatok – Szibéria őslakosságának költésze* című kötet (válogatta és magyarázó szövegekkel ellátta: Köhalmi Katalin, Európa Kiadó,

1973) sok, alig ismert szibériai nép (pl. teleut, sór, hasz, tuva, jakut, burját, kamnigán, nanaj stb.) mellett az uráli nyelvcsaládhoz tartozó kamasszok, szőlőkupok, nyenyeczek, osztjákok, vogulok kincseiből ad ízelítőt Bede Anna fordításában. Az olvasót segíti a művek elé írt rövidke népismertető, illetve az első és utolsó oldalon látható egyedi megoldású térkép. E kötet napjainkban példa is lehet, amennyiben nem genealógiai, hanem areális alapon mutatja be az egyes népeket és irodalmukat.

A *Medveének – A keleti finnugor népek irodalmának kistükre* című világirodalom-történeti jelentőségű antológiában (szerkesztette: Domokos Péter, Európa Kiadó, 1975) szereplő művek nagy részét is íróink és költőink fordították: Ágh István, Bede Anna, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Devecseri Gábor, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Képes Géza, Kormos István, Kovács István, Makai Imre, Nagy László, Rab Zsuzsa, Simon István, Szabó Lőrinc, Tandori Dezső, Veress Miklós és Weöres Sándor. Rajtuk kívül mások is próbálkoztak műfordítással a kötetben: nyelvészek, irodalomtörténészek, néprajzosok – Schmidt Éva, H. Kiss Judit, Simoncsics Péter, P. Kelemen Angéla, Pusztay János, Domokos Péter, Szíj Enikő, Lázár Oszkár, Rédei Károly, Korenchy Éva, Gombár Endre, D. Máta Mária, Bereczki Gábor, Kardos László, Havas Ervin, Pap Éva, Katona Erzsébet –, vagyis mindazok, akik ismerték nyelvrokonaink nyelvét, életét, irodalmát, kultúráját, és tudtak oroszul. Hogy kik és mit fordítottak eredetiből, továbbá kik és mit a közvetítő (orosz) nyelvből, azt utólag nehezen lehet rekonstruálni. Igaz, a szerkesztő külön közli a fordítók (lásd fent) és a nyersfordítók (Bereczki Gábor, Domokos Péter, Honti László, Kálmán Béla, Korenchy Éva, Rédei Károly, Schmidt Éva, Simoncsics Péter) nevét. Megkérdeztem a kötet szerkesztőjét, hogy emlékszik-e arra, ki melyik nyelvből készített nyersfordítást. A következőket tudtam meg tőle: Bereczki Gábor mariból és mordvinból, Domokos Péter udmurtból, Honti László manysiból és hantiból, Kálmán Béla manysiból, Korenchy Éva és Rédei Károly komiból, Lázár Oszkár (az ő neve nem is szerepel a könyvben a nyersfordítók között) lappból, Pusztay János cseremiszből, nyenyecből és finnből, Schmidt Éva hantiból és manysiból, Simoncsics Péter pedig a szamojéd nyelvekből.

A kötetben az igazi értékes irodalmi művek mellett vannak irodalmi kezdemények, gyengébb próbálkozások is. Ma már több szerzőt és művet kiostálta

az idő, de a hetvenes évek politikai légkörét ismerve talán nem is csodálkozhatunk azon, hogy ezek is bekerültek a kötetbe. A csodálatosnál csodálatosabb sorok – például: „Nap jön a menny hajlatán, // arca nyíló tulipán, // ő legyen az én anyám, // ő legyen az én anyám. // Hold jön a menny hajlatán, // húzza fehér égi szán, // ő legyen az én apám, // ő legyen az én apám.” (A mari népköltés Weöres Sándor fordítása. In: *Medveének*, 1975: 655) – mellett előfordulnak az antológiában aktuálpolitikai mázzal leöntött silányságok is. Íme, erre is egy példa: „Az Auróra tűzjelére // A Téli Palota reng // Bolsevik a harcok hőse – // Porba dőlt a régi rend. // Így történt. A nép kezébe // vette sorsát, életét. // Lenin volt a nép vezére, // véle győzött s győz a nép.” (Ilja Vas: *1917 októbere*. Fordította: Képes Géza. In: *Medveének*, 1975: 386).

A *Hozott isten, holdacska! Finnugor varázsigék, imádságok, siratók* című kötetben (válogatta, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a kötetet szerkesztette: Bereczki Gábor. Európa Kiadó, 1979) csak írók és költők fordítottak: Ágh István, Bella István, Illyés Gyula, Képes Géza, Rab Zsuzsa és Tandori Dezső. A könyv végén, a népenként, tudományos igényességgel készült jegyzetekben pontosan visszakereshető minden lefordított mű származási helye.

A *Leszállt a medve az égből (Vogul népköltészet)* című kötet (gyűjtötte: Reguly Antal, Munkácsi Bernát, Artturi Kannisto és Kálmán Béla; válogatta, a vogul nyersfordításokat készítette, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Kálmán Béla, Európa Kiadó, 1980) csak manysi népköltészeti alkotásokat (teremtésmondákat, hősénekeket, istenidéző igéket és imákat, medveénekeket, medveünnepi színjátékokat, sorsénekeket, sirató énekeket, gyermekverseket, rögtönzéseket) tartalmaz sok-sok író, költő, nyelvész, tudós stb. – Ágh István, Bede Anna, Bella István, Boda István, Dalos György, Hoppál Mihály, Illyés Gyula, Jávor Jenő, Kálmán Béla, Képes Géza, Kiss Tamás, Nagy László, Niklai Ádám, Petri György, Péli Árpád, Pór Judit, Rab Zsuzsa, Schmidt Éva, Simon István, Tandori Dezső, Várkonyi Anikó és Weöres Sándor – fordításában. A kötet külön értéke, hogy a nyersfordító nevét is feltünteti. Ez is példa értékű lehet az utókor számára. A könyv érdekessége, hogy az illusztrációkat (vogul motívumokat) a nemzetközi hírű etnográfus, nyelvész, a hanti és manysi nyelvjárásokat ismerő/beszélő Schmidt Éva készítette.

A *Földisten lánykérőben – Finnugor mitológiai és történeti énekek* (válogatta, a jegyzeteket készítette,

az utószót írta és a kötetet szerkesztette: Bereczki Gábor, Európa Kiadó, 1982) csak Tandori Dezső fordításait tartalmazza. A jegyzetek itt is tudományos pontossággal készültek, így minden mű forrás helye visszakereshető.

Az *Aranylile mondja tavasszal* című kötetben (válogatta, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Keresztes László, Európa Kiadó, 1983) Bede Anna nép- és műköltészeti fordításait csodálhatjuk meg. A külső és belső nevek „harca” itt is megfigyelhető: a kötet borítóján *Lapp költészet* alcím szerepel, az Utószó címe pedig így hangzik: *A számi (lapp) költészet*. E könyv külön értéke, hogy közli az énekesek és gyűjtők nevét, a művek eredeti címét, sőt az énekesek, a gyűjtők és a költők életrajzi adatait, továbbá a versek forrásjegyzékét is. Ezen értékek közül külön kiemelném a művek eredeti címének feltüntetését a későbbi azonosíthatóság érdekében. Azt tapasztaltam, hogy a fordítók által adott címek több esetben eltérnek az eredeti címektől, ami nehezítheti a művek visszakereshetőségét. Arra is volt példa, hogy a magyar költők és írók inkább átköltötték, és nem lefordították a szövegeket. Előfordult, hogy az eredeti cím megadása nélkül, az átköltött szövegek alapján nem tudtam azonosítani egy-egy verset.

A *Finnugor-szamojéd (uráli) regék és mondák I–II.* (válogatta, szerkesztette, az előszót, a portrékat és a jegyzeteket írta: Domokos Péter, Móra Kiadó, 1984) finn, karjalai, inkeri, vepsze, vót, lív, észti, lapp, mordvin, cseremiszi, votják, permjaki, zürjén, vogul, osztják, nyenyec, enyec, nganaszan, szölkup és magyar regéket, mondákat tartalmaz. A műfordítók köre változatlan (írók, költők, tudósok, tanárok, stb.), de a névsor bővült: Bán Aladár, Bede Anna, Bereczki Gábor, Csepregi Márta, Domokos Péter, Dugántsy Mária, H. Laborc Júlia, Képes Géza, P. Kelemen Angéla, H. Kiss Judit, Kovács István, Kubinyi Kata, Pusztay János, Rab Zsuzsa, Rácz István, Simoncsics Péter, Schmidt Éva, Szij Enikő, Szopori Nagy Lajos, Vaszolyi Erik, Vikár Béla és Zempléni Árpád. Az egyes népek irodalmát bemutató fejezetek előtt rövidebb-hosszabb népismertetőket találunk irodalomjegyzékkel. Az itt felsorolt irodalmak az adott nép nyelvvel, életével vagy irodalmával kapcsolatosak. Az egyes népek irodalmát bemutató fejezetek után a források, majd az igen tartalmas jegyzetek szerepelnek. A forrásjegyzékből az kiderül, hogy eredetiből és közvetítő nyelvből is készültek fordítások, de az nem, hogy ki melyikből fordított, ezek arányára inkább csak kö-

vetkeztetni tudunk. Mindenesetre örülnünk kell, hogy az orosz nyelvű források mellett szerepel például Schmidt Éva kéziratos vogul (II. kötet: 79) és osztják gyűjtése (II. kötet: 182), Rédei Károly (1932–2008) *Nord-ostjakische Texte (kazym Dialekt) mit Skizze der Grammatik*-ja (uo.), H. Paasonen *Südostjakische Textsammlungen*-je (uo.), Oscar Loorits (1900–1961) *Valik liivi muistendeid*-je (I. kötet: 158), Otto Donner (1888–1935) *Lieder der Lappen*-je (I. kötet: 251) vagy a *Komi-permjacköj narodnoj usztnöj poetyicseszkoj tvorcseszto* (I. kötet: 431) stb. is. A kötetben található fekete-fehér fotókat nem kisebb személyiségek készítették, mint Kai Donner (1888–1935), Gönyey Sándor (1886–1963), Artturi Kannisto (1874–1943) és Uuno Taavi Sirelius (1872–1929). A könyvből a zürjén apától és nyenyec anyától született Konsztantyin Pankov (1910–1941) festőművész alkotásai láthatók. A *Medvéekkel* együtt e kötet is példa lehet arra, hogy a másodlagos szövegek (fotók, illusztrációk stb.) milyen jelentéspulzusokkal gazdagíthatják az elsődleges szövegek által hordozott jelentéseket, ezzel segítve a művek be- és elfogadását, nagyobb kulturális, művelődéstörténeti kontextusokba helyezését.

Megjelent magyar nyelven egy mordvin eposz is, a *Szijaszar* (összeállította: Vaszilij K. Radajev, fordította: Bede Anna, szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Domokos Péter, Európa Kiadó, 1984). A könyvből kimaradt, de Domokos Pétertől tudom, hogy a nyersfordítást Dugántsy Mária készítette.

A *Népek meséi* sorozatban mind az Európa Kiadó, mind a Móra Ferenc Kiadó számos finnugor mesekönyvet jelentetett meg. Ezek felsorolásától eltekintek, mert az interneten a teljes lista visszakereshető.

Műköltészeti antológiákat alig találni. Egyre rábukkantam; a címe: *Forrás. Mari írók elbeszélései* (szerkesztette: Hangay Sándor, Kossuth Kiadó, 1963). Csak az olvassa el, aki tolerálni tudja a szocialista realizmus „gyöngyszemeit”.

A finnugor köteteken kívül más, vegyes típusú antológiákban is jelentek meg szórványosan az uráli szerzők közül. Például az *Ablak a tavaszi térre. Mai szovjet költők* (szerkesztette: Kormos István, Kozmosz Könyvek, 1975), *A végtelenség szomja. 60 év a szovjet költészetből* (szerkesztette: Rab Zsuzsa, Kozmosz Könyvek, 1977), a *Csillagok órája* (szerkesztette: Misléy Pál, Európa Kiadó, 1980) és a *Mindenkori emberek* (szerkesztette: Sík Csaba, Magvető Kiadó, 1977) című kötetekben. A fordítók közt a korábbiaknál kívül Kiss Dénes neve tűnik fel.

E könyvek kapcsán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az alcímszerű kiegészítések nagymértékben segíthetik az olvasókat a művek térbeli és időbeli elhelyezésében, továbbá a saját ismereteikbe való beillesztésben.

Megemlítendő még Buda Ferenc vállalkozása, a *Varázsének. Műfordítások a török, mordvin, lapp, finn, mari népköltészetből* (Bács-Kiskun Megyei Tanács, Kecskemét, 1973), amely szintén vegyes típusú kötet.

Nyelvrokonaink műköltészetéből – a finnek és észtek kivételével – először irodalmi és kulturális folyóiratokban alkalmasszerűen és szórványosan kaptunk ízelítőt. Például a Nagyvilág 1959/11. száma közölt elsőként Sesztalov-verseket Képes Géza fordításában. Később a különböző folyóiratok tematikus számokat jelentettek meg a finnugor irodalmakból. Ilyenek voltak még: a Kortárs, 1971/6., a Tiszatáj 1972/2. Ez utóbbi az első teljességre törekvő válogatás Domokos Péter előtanulmányával. Hiteles és pontos összeállításnak tekinthető. Minden esetben megnevezi a nyersfordítót és a műfordítót. Rövid életrajzi ismertetőt ad az egyes szerzőkről. A külső népvételt zárójelben követi a belső név.

Ezt követően az alábbi tematikus számok jelentek meg: a Nagyvilág, 1975/4., 9., a Szovjet Irodalom 1975/6., 1976/12., 1978/3., 1980/8., 1980/10., 1982/9., 1982/10., 1984/8., 1987/6., 1990/6., az Alföld 1980/8., Híd, 1984/ 9., az Új Auróra 1983/2. száma. E folyóiratokban újabb fordítók mutatkoztak be: Kereszti Ferenc, Salamon Ágnes, Vándor Anna, Varga Zsuzsanna, Mezey Katalin, Árvay János.

Műfordítások a rendszerváltástól napjainkig

Amikor még kő volt a kő, és virág volt a virág, csak az idő rostált. Kihullajtott minden értéktelent. Az időrosta-lyukakat azonban átszabta a pénz, a politika, a hatalom világollója. Az idő rostája egyre megbízhatatlanabb. Az értékes is kieshet rajta. Pontosabban sok értékes kiesett már a rosta likán. Ez történt Magyarországon a finnugor irodalmakkal is: a rendszerváltás után minden gyanús lett, ami a volt Szovjetunió területéről érkezett hozzánk. Ám azért születtek „nagy dolgok” a rendszerváltás után is.

1. Antológiák

A Megyek élő testvéremhez. Finnugor költők antológiája (szerkesztette és az előszót írta: Koczás Sándor, Magyar Írószövetség, 1993) című háromnyelvű (az illető nép anyanyelve–orosz–magyar) kötet az

Egerben megrendezett III. Finnugor Írókongresszus alkalmából jelent meg. Részben utánközléseket, részben friss fordításokat tartalmaz Ágh István, Bede Anna, Bella István, Gombár Endre, Képes Géza, Rab Zsuzsa és Veress Miklós tollából. A népnevek felsorolása is jelzi a rendszerváltást: a belső nevükön (ahogyan saját magukat hívják) említik őket először, és külső nevük (ahogyan mások hívják őket) csak zárójelben szerepel: manysi (vogul), hanti (osztják), nyenyec (jurák-szamojéd), komi (komi-zürjén), udmurt (votják), mari (cseremis), mordvin (erza és moksa), inkeri, vót, vepsze, liv, lapp (itt még nem szerepel a számi elnevezés), karjalai finn, finn és észt. Újdonság, hogy a kötet végén magyar költők (Ágh István, Bede Anna, Bella István, Buda Ferenc, Csoóri Sándor, Fodor András, Kányádi Sándor, Lakatos István, Máté Imre, Rab Zsuzsa és Tornai József) versei is szerepelnek magyarul és oroszul. A kötet háromnyelvűsége önmagában érték. Sajnos a szerzőkről semmilyen adat nem szerepel; ismeretlen marad a művek származási helye, sőt, az sem derül ki, hogy a fordítók miből dolgoztak: eredetiből, nyersfordításból vagy a közvetítő nyelvből. Ezek okaira részben magyarázatot adnak a szerkesztői megjegyzések. Azt sajnálom, hogy Domokos Péter neve kimaradt, pedig nélküle nem állt volna össze ez a kötet sem.

A Hét határon hallik húros daru hangja. – Morzsák az uráli nyelvcsaládhoz tartozó népek irodalmából és életéről (szerkesztette: Nagy Katalin, Faunus, 1994) című antológia a szerkesztő magánhíteléből, illetve a Faunus Kft. nagylelkű támogatásával látott napvilágot, ami sokat elárul a rendszerváltás utáni könyvkiadói állapotokról. A könyv azoknak készült, akik irodalmi műsorról akarják megünnepelni a rokon népek napját – melyet a Művelődési és Köznevelési Minisztérium Magyar–Finn Vegyes Bizottsága magyar albizottságának kezdeményezésére a Reguly Társaság élesztett újjá 1991-ben –, de környezetükben nem jutnak hozzá a korábban megjelent finnugor antológiákhoz. Újdonság az is, hogy a könyvben nemcsak nép- és műköltészeti szemelvényeket talál az olvasó, hanem az egyes nép és/vagy költő, író és/vagy mű megértését segítő néprajzi, műfaji, mitológiai, irodalomelméleti stb. tanulmányt, illetve tanulmányrészletet is. A kötet nagyrészt utánközléseket tartalmaz néhány új fordítással. A műfordítók között a korábban már felsoroltakon kívül „új” neveket is találunk: Árvay János, Bán Aladár, Enyedi György, Gulya János, Nagy Katalin és Szentmihályi Szabó

Péter. A tanulmány szerzők: Artturi Kannisto, Munkácsi Bernát, Lükő Gábor, Képes Géza; Berze Nagy János, Grigorij Novickij, G. Savrov; Krohn Gyula; V. Litkin; Toivo Lyy, Vaszilij Pulkin, Anatolij Petuhov; Bodor Pál; Sulo Haltsonen; Keresztes László; Németh Imre; Hajdú Péter; Bokor Gabriella; Hubay Miklós; Karin Mark.

A Littera Nova adta ki 1996-ban a *Hú-Péri-Hú Öreg. Vogul és osztják teremtésének, sorsának és medvének* című kötetet, amely Bella István Munkácsi Bernát nyomán készült műfordításait tartalmazza.

A *Dalom, dalom, hej! Regém, regém, haj! Szöveggyűjtemény vers- és prózamondóknak a rokon népek irodalmából* című antológiára (válogatta és szerkesztette: Fehérváry Győző és Nagy Katalin, Magyar Versmondásért Alapítvány, Budapest, 2004) tíz évet vártunk. A kötet alcíme sejteti, hogy ez is célközönségnek készült: elsősorban azoknak, akik szeretnének részt venni a kétévente megrendezésre kerülő *rokon népek költészete fesztiválon* (hagyományos nevén országos vers- és prózamondó versenyen). E könyv az észti, a finn és a többi nyelvrokonunk nép- és műköltészetét reprezentálja líra és epika bontásban. A szövegválasztás fő szempontja a mondhatóság volt. Az antológia ötvennyolc fordító – Ágh István, Bede Anna, Beke Ödön, Bereczki Gábor, Buda Ferenc, Csepregi Márta, Csoóri Sándor, Devecseri Gábor, Domokos Péter, Enyedi György, Fábrián László, Fehérváry Győző, Fodor András, Gombár Endre, Gulya János, Illyés Gyula, Janurik Tamás, Jávorszky Béla, Jékely Zoltán, Kálmán Béla, Kányádi Sándor, Képes Géza, Kiss Antal, H. Kiss Judit, Kormos István, Kosztolányi Dezső, Kovács István, Kőháti Zsolt, H. Laborecz Júlia, Lászlóffy Aladár, Makai Imre, Mizser Lajos, Munkácsi Bernát, Nagy Gábor, Nagy Katalin, Nagy László, Pap Éva, Pápay József, Péli Árpád, Popini Albert, Pusztay János, Rab Zsuzsa, Rácz István, Rózsa Endre, N. Sebestyén Irén, Simon István, Simoncsics Péter, Sirató Ildikó, Szabó Lőrinc, Szij Enikő, Szopori Nagy Lajos, Tamás Ildikó, Tandori Dezső, Tornai József, Vászolyi Erik, Veress Miklós, Weöres Sándor, Zalavári Anikó – munkájából állt össze. A kötet végén a szerzők névsora, a forrásjegyzék és az illusztrációk jegyzéke található.

A *Repülés a mélybe* című antológiában (az előszót Kiss Anna írta; fordította, válogatta és szerkesztette Nagy Katalin, Magyar Versmondásért Alapítvány, 2006) hanti, komi, lapp, manysi, mari, udmurt és vepsze kortárs novellák olvashatók. A kötet a XXI.

században felerősödő, felgyorsuló nyelv-, kultúra- és identitásvesztés fájdalmas tényének, a személyiség szétesésének, fizikai és erkölcsi haldoklásának irodalomba emelt koncentrátuma. A vájt fülű olvasóknak előre jelzi: a társadalmi kataklizmák szétfeszítették a műfaji határokat, át- és felülírták/írják a műfaji struktúrákat, az irodalomról való eddigi gondolkodásunkat, ízlésvilágunkat, sőt, az irodalomkutatáshoz való korábbi viszonyunkat.

2. Folyóiratok

A rendszerváltás után több (finnugor irodalmakat is publikáló) folyóirat megszűnt (pl. Szovjet Irodalom), vagy átalakult a profilja, de sok új is létrejött. Sajnos, az utóbbi időben a folyóirat-szerkesztőségek is háttérbe fordítottak a kisebb uráli irodalmaknak. (Tudomásom szerint a Nagyvilág – mint világirodalmi folyóirat – például több évtizede egyetlen sort sem jelentetett meg e kis népek irodalmából.) Persze kivétel is akad. A Versmondó, a Magyar Napló, a Napút, a Finnugor Világ (a Reguly Társaság Értesítője) gyakrabban, a Parnasszus ritkábban közöl fordításokat, recenziókat, tanulmányokat. Sőt, a Magyar Napló hagyományt teremtett azzal, hogy az írókongresszusok tiszteletére ún. finnugor számot jelentet meg. (Például: 2002/XIV/1., 2002/XIV/8., 2003/XV/4., 2003/XV/6., 2006/XVIII/9., 2008/XX/7., 2010/XXII/8. szám). A Finnugor Világ pedig műfordítói versenyeket is hirdet, beszámol különböző – a finnugor irodalmakhoz kapcsolódó – versenyekről, pályázatokról (pl. rokon népek költészete fesztivál, rajzpályázatok stb.). A „régii” fordítók (Bede Anna, Bereczki Gábor, Buda Ferenc, Csepregi Márta, Kányádi Sándor, Képes Géza, Lászlóffy Aladár, Nagy Katalin, Péli Árpád, Vándor Anna stb.) mellett újak (fiatal egyetemi hallgatók vagy doktoranduszok, kutatók) is bemutatkozhattak/bemutakozhatnak a fenti lapok hasábjain (Dyekiss Virág, Eklér Andrea, Gulyás Nikoletta, Kis Melinda, Rezessy Anna, Sándorfi Veronika, Rusvai Julianna, Tamás Ildikó, Tillinger Gábor, Lelkes Réka, Bolotova Natalia, Niedetzky Gabriella, Horváth Csilla, Vaspál Veronika, Berecz Barbara, Asztalos Erika stb.). Reménységgel tölt el, hogy az újak között két fiatal tehetséges költő is akad Nagy Gábor és Szentmártoni János személyében.

3. Önálló kötetek

A volt Szovjetunió területén élő nyelvrokonaink közül (kivétel a finnek és az észtek) Magyarországon 1998-ig csak Juvan Sesztalov manysi írónak, költő-

nek jelentek meg önálló kötetei: *Kék vándorutak* (fordította és az utószót írta: Gulya János; a verseket fordította: Képes Géza, Európa Kiadó, 1969), *Amikor a nap ringatott* (fordította és a bevezetőt írta: Rab Zsuzsa, Magvető Kiadó, 1975), *Julianus rám talált* (fordította, válogatta, szerkesztette: Bede Anna; utószó: Schmidt Éva, Kozmosz Könyvek, 1985), *Medve-ünnep közeledik* (fordította: Bede Anna. Móra [Budapest] – Kárpáti [Uzsgorod] – Madách [Pozsony] Kiadó, 1986). A rendszerváltás utáni kétnyelvű kötetek sorát is Juvan Sesztalov nyitotta meg a *Torum tudata, a természet tudata – a megmentés útja. Сознание торума, сознание природы путь спасения* (fordította: Bede Anna és Somogyi László, Generals, 1997) című kötetével.

1998 fordulatot hozott: újabb két (hanti) szerző önálló kötete jelent meg magyarul: Maria Vagatova: *A kis tundrai ember* (fordította: Nagy Katalin, jegyzetekkel ellátta: Schmidt Éva, utószó: Nagy Katalin, Larus, 1998) és Jeremej Ajpin: *A hamvadó tűznél* (fordította: Nagy Katalin, utószó: Domokos Péter, Larus, 1998) című könyve. Ezeket követően folyamatosan jelentek és jelennek meg a különböző egy- és kétnyelvű kötetek.

A teljesség igénye nélkül: Csepregi Márta: *Szurguti osztják chrestomathia* (JATE Finnugor Tanszék, Szeged, 1998); Vaszilij Radajev: *Ének Tyustya fejedelméről. Mordvin epikus költemény* (Balassi Kiadó, 1999); Andrej Tarhanov: *Pogány gyalogút* (fordította: Bede Anna, előszó: Nagy Katalin, Ethnica, Debrecen, 2000); Tatjana Moldanova (hanti): *A malangi Anna Középső Világ-beli élete. A civilizáció érintései. Két hanti kisregény* (előszó: Csepregi Márta, fordította, szerkesztette, a jegyzeteket készítette: Nagy Katalin, Magyar Versmondásért Alapítvány, 2000); *Mentem eprészni erdőre, áfonyázni rengetegbe / Läksin poulahan metsälle, muulle maalle mustikalle – karjalai, inkeri és finn balladák* (a többnyelvű kötetet válogatta és szerkesztette: Pusztay János, Kádár György, Jaakko Kellosalo, Eija Kukkurainen és Tumo Leisö, fordította: Sente Imre, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2000); Pet Persut: *Hangyalagzi* (a magyar–hegyi cseremisiz kétnyelvű kötetet fordította és szerkesztette: Pusztay János, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2001); Jeremej Ajpin: *Szűzanya a véres havon* (fordította: Nagy Katalin, utószó: Domokos Péter, Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2003); Gerd Kuzebaj (udmurt): *Lépcsők fokok* (a kötetet összeállította és a bevezetést írta:

Domokos Péter, utószó: Kányádi Sándor, fordítók: Bede Anna, Bella István, Buda Ferenc, Domokos Péter, Dyekiss Virág, Gerd Kuzebaj, Hidas Antal, Katona Erzsébet, Kányádi Sándor, Képes Géza, Kiss Antal, Kovács István, Kozmács István, Lászlóffy Aladár, Makai Imre, Molnár Szilvia, Nagy László, Oláh János, Rab Zsuzsa, Simon István, Uvarov, Anatolij, Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, 2004); Vjacseszlav Ar-Szergi: *Lepkelelkek* (fordította és az előszót írta: Kozmács István, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2005); Asalcsi Oki: *Miért hallgat az udmurt nő? / Малы шыш улэ удмурт нылкышно?* (a magyar–udmurt kétnyelvű kötet összeállította, az előszót írta: Domokos Péter; Asalcsi Oki udmurt nyelvű verseit Galina Lesznyikova és Aljona Rogyionova közreműködésével magyarra ültette: Dyekiss Virág, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2004); Jurij Vella (nyenyec): *Fehér kiáltások* (válogatta, szerkesztette, az előszót írta és fordította: Pusztay János, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2004); *Berkenyekoszorú/Пизелонь каумаз. Válogatás a legújabb mordvin lírából* (válogatta és az életrajzi jegyzeteket készítette: Valentyina Misanyina; a magyar–mordvin [erza és moksa] kétnyelvű kötetet fordította: Fábrián László és Pusztay János, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2006); *Ahogy tudok, dalolgotok/ Kui ma muoštub, nei ma lōlab. Lív dalok és közmondások* (válogatta és fordította: Pusztay János, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2006); Jeremej Ajpin: *A hantik, avagy a Hajnalcsillag* (a hanti regényt fordította, szerkesztette, a jegyzeteket készítette: Nagy Katalin, Magyar Versmondásért Alapítvány, 2008); Svetlana Ginyiszlamova: *Vízcsépp / Bumcam* (a kétnyelvű kötetet Nagy Katalin fordította, nyersfordítások: Bíró Bernadett, Gaborják Ádám, Horváth Csilla, Sipőcz Katalin, Szilágyi Edit, Susanna Virtanen, jegyzetek: Nagy Katalin és Sipőcz Katalin, szójegyzék: Bíró Bernadett és Sipőcz Katalin, szerkesztette: Sipőcz Katalin, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2008); *Nadii Mus: Meztélláb* (a négy nyelvű [mordvin, német, francia és magyar] kötet magyar fordításait Pusztay János készítette; a CD-mellékleten a költő hangján hallhatók a versek; LiteratUral, Minoritates mundi, Badacsonytomaj, 2009); *Búzavirágok közt alszom el / Пөлözничка пöвстын.* (a magyar–komi kétnyelvű kötetet válogatta, szerkesztette és fordította: Tillinger Gábor, Minoritates mundi – Literatura, Szombathely, 2010); Albertina Ivanovna: *Szonáta szólóhegedűre*

(a mari–német–francia–magyar négy nyelvű kötetet Puszta János szerkesztette, magyarra Fábrián László fordította, LiteratUral, Minoritas mundi, Badacsonytomaj, 2010); *Öregasszony a Holdon. Lappföldi mesék* (fordította: Tillinger Gábor, Cédus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2010); Nikolai Abramov: *Kétszer harminchárom/Kahtišti koumekümne koume* (az előszót írta: Iancu Laura, a nyersfordítást készítette: Natalia Bolotova, az utószót írta és fordította: Nagy Katalin, Méry Ratio Kiadó és a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete – Pytheas Kiadó és Nyomda, 2010); Guljajeva, Ljudmila – Sztarceva, Ljubov: *Jön a tavasz esve-keve / Усяло-локто тулыс (A szív földrajza című előszót írta: Turczi István, A lélek tér-idő körei című utószót írta és a magyar–komi-permják kétnyelvű kötetet fordította: Nagy Katalin, nyersfordító, komi-permják szakértő: Larisza Ponomarjova, Méry Ratio Kiadó – Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete – Pytheas Kiadó és Nyomda, Budapest, 2011); *Dorvizsi. Ének az udmurt hősookról* (szerkesztette: Halák Emese, fordította: Dyekiss Virág és Rodionova Jelena, Budapest, L'Harmattan, 2012); Sztvetlana Grigorjeva: *Lajel, avagy ahol nem alszanak a Targiltisek* (az előszót írta: László Noémi, fordította: Nagy Katalin, Napkút Kiadó, Budapest, 2013); Nyina Obrezkova: *Hársfa* (fordította: Tillinger Gábor. NH-Collegium Fenno-Ugricum, LiteratUral. Badacsonytördemic, 2015); Jeremej Ajpin: *Az első földet kerestükben.* (fordította: Nagy Katalin, utószó: Nanovszky György, 2015).*

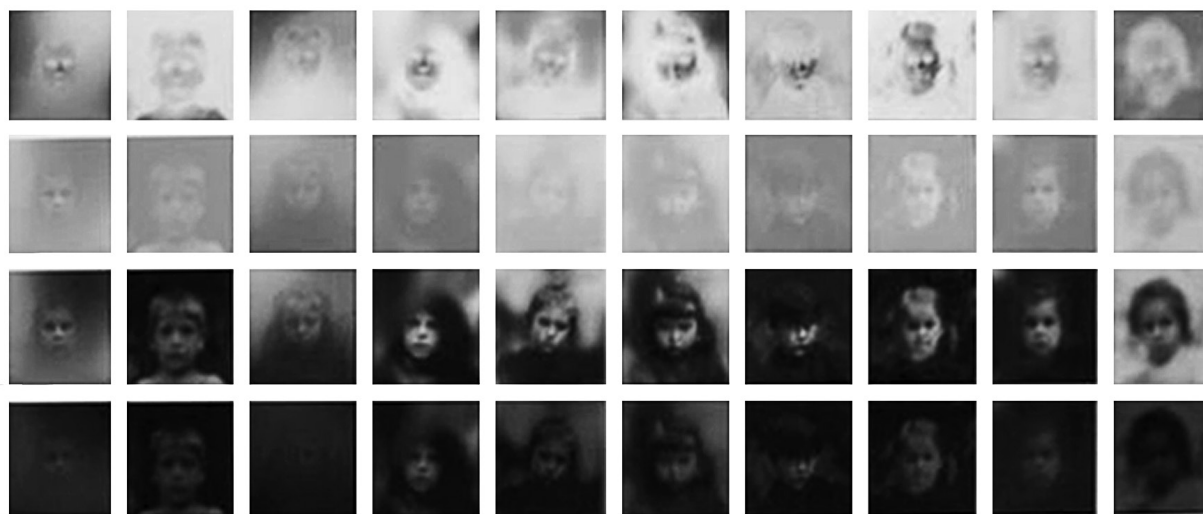
*

A fentiek alapján megállapítható, hogy korábban főként írók és költők fordították az uráli irodalmakat.

Tőlük azonban nem lehetett/nem lehet elvárni e kis népek nyelvének ismeretét, ezért legtöbbjük nyersfordításból dolgozott/dolgozik – ha mód adódott/adódik – a nyersfordítóval és/vagy a szerzővel szorosan együttműködve. Napjainkban a szerzők jelentős része kétnyelvű, és különböző okok miatt inkább oroszul ír, így a fordítónak gyakorta „csak” oroszul kell tudnia ahhoz, hogy eredetiből fordítson. Örvedetes, hogy nálunk az utóbbi időben megnőtt az ezeket a kis nyelveket ismerők, így az eredeti nyelvből való fordítások száma is. Igaz, ők egyetemi hallgatók, doktoranduszok, vagyis nem írók és költők. Megvetés, elutasítás helyett azonban segítségre lenne szükségük a profik részéről, hiszen missziót töltenek be: nélkülük nem hallana, nem tudna ezekről a népekről, nyelvekről, irodalmakról a világ. Ők tehát eredetiből fordítanak. Ennek az az ára, hogy a fordítások egy része megmarad a nyersfordítás szintjén, kevésszer kerekedik belőlük igazi műfordítás.

*

A tények és adatok önmagukért beszélnek. Örvedetesnek tartanám, ha a fent leírtak ismeretében a magyar írók és költők újból hallatnák a hangjukat, ha kicsit jobb szívvel viseltetnének az uráli irodalmak iránt, és műfordításaikkal, építő kritikáikkal, nagylelkű odafordulásaikkal segítenék e fiatal, kialakulófélben lévő, anyaország nélküli, hátrányos és veszélyeztetett helyzetű irodalmak erősödését. Hogy azoknak is ragyogjon a Nap arca, azoknak is csillogjon a Hold arca, akiket az idő – a pénz-politika-hatalom világollójával összevissza lyuggatott – rostáján kihullajtottak. Hogy egy igazságosabb időrostán fennmaradjanak. Örökre.

Hegedűs 2 László: 40NEGYVEN

Finnugor költők versei

Hantik (osztjások)

MIKUL SULGIN

Anyanyelvem

*Mintha rének futnának
A mohos tajgában,
Mintha halak úsznának
A jeges vízárban...*

*Hatalmas, mint a tajga,
Mély, mint az Ob-óriás,
Megérzed a hóvihart,
Tudod, hol süpped a lép.*

*Ó, édes anyanyelvem!
Mily kedves vagy nekem!
Általad ismertem meg
A világmindenséget.*

*Barátomnak, mátkámnak,
Jóra fogékonyak
Csilingelsz, mint a patak,
Fülünknek zene vagy.*

*Harmónia zeng benned,
Nem élhetek nélküled.
Vadászkésnél élesebb,
Tűznél fényesebb vagy.*

*De ha ellenség támad,
Jóra nem számíthat:
Villámaiddal lecsapsz,
Mennydörgőn riogatsz.*

*Ezt a nagy-nagy nyelvet
Hallja az Urál-öreg.
Ó, édes anyanyelvem!
Te vagy az énekem!*

PROKOPIJ SZALTIKOV

Szánkarakván

*Lángol, lobog
Az északi fény,
Megcsikordultak
Éjjel a szánok...
Mint egy széles út,
Kigyózik a karaván
Az Isten küldte
Hóviharban.
Monoton hangja
A tájra feszül,
Mint fehér por,
A szívre nehezül...
Tűz sem ég távol,
Sehol egy lélek,*

*Csak a hold világol
Az égi csendben.
Lassan, hosszan vonul
A szánkarakván...
Rénpásztor éneke
Hallik a csendben...
A sejtelmes ének
Elérte a szívet,
A csodás énekre
Ráfelelt a lélek.
A rénszarvasok is
Felkapták szarvukat,
És egy ütemre
Futottak békésen...*

*Havas pusztaságban
Született az ének,
Hóförgetegekben
Szárnyalt fel az ének;
A föld lakóiról,
A zord távolban,
Éji sötétségben
Élő emberekről
Szól az az ének...
Az új életről,
Amit megismertek,
Amihez szívüikkel-
Lelkükkel kötődtek.
Futottak a rének...*

Nagy Katalin fordításai

Inkeri-finnek

VIKTOR VALJAKKA

A halász csónakja

*Elhozta újra az idő a telet,
és ostoba szokása szerint a fagy
teljesen befedte dérrrel
a parton a fürdőházakat.*

*Lehányom a havat róla,
beszélek hozzá ezt meg azt:
– Itt gubbasztasz hát, és várod
– akárcsak én – a tavaszt.*

*Ott, a fal mellett a parton
a hó alatt a felfordított ladik.
Odamegyek, örül a szívem,
hű társával ha találkozik.*

*Egyszer majd eljön a nyár is,
tudja dolgát az idő, halad.
Kátránnyal kenem be törzsedet,
és megfoltozom lyukas oldalad.*

*Tavasz jöttén a tóról elmegy a jég,
bő zsákmánnyal telik a gyalom,
a tóról visszatérve újra lesz
törpemaréna sok-sok asztalon.*

ARMAS HIIRI

Majd' minden szó feledésbe

*Majd' minden szó feledésbe merült.
Csak néhányat őrzött meg
emlékezetem:
anya apa
kenyér
nap
föld.
Mint a rügyek
várják idejüket.
Hirtelen
– tavasszal a levelek –
egymás után
feslettek ki
anyanyelvem szavai
örökös susogásra
ébresztve
szülőfalum háborús lángoktól üszkös
felejthetetlen fáit.*

Pusztay János fordításai

Komik (zürjének)

ALEKSZANDRA MISARINA

***

*Én berkenyeként állnék
Az ablakod alatt.
Virágoznék tavasszal,
Hogy felvidítsalak.*

*Én Holdként bukkannék fel,
Hogy világítsak éjjel.
Ha ifjú szíved fájna,
Szenvednék is véled.*

*Én Nap lennék, és téged
Alva találnálak.
Meleg, gyöngéd fényemmel
Megsimogatnálak.*

*Én déli szélként szállnék,
És megkeresnélek.
Játsznék hajaddal, s lágyan
Meg is ölelnélek.*

*Csalogányként dalolnék,
Hogy te vidám legyél.
Csakhogy te, drága férfi,
Nem vagy biz az enyém.*

NYINA OBREZKOVA

***

*Egyszer majd hazatérsz
felnőttként...
Belépvén a házba, jól vigyázz! –
nálunk alacsony a szemöldökfa...
A küszöb előtt hajtsd le a fejed...*

Tillinger Gábor fordításai

Komi-permjákok

VASZILIJ KLIMOV

Ki mondja meg?

*Ó, hogyha tudnék verseimmel
valamit tenni érted, komi nép,
kérdés nélkül mondhatnám akkor,
nem volt hiába költőd élete.
De ki mondja meg, mit ad a május,
és mennyi örömet ad a hóvirág?*

Fábián László fordítása

Manysik (vogulok)

ANDREJ TARHANOV

***

*Az ősz levonja csónakvitorlám.
Húrokat penget a levegő.
Szél, fíjd felém a fenyők illatát
A távol ködlő vadon felől.*

*Az erdőben maradtak a mesék,
A bálványok, a méla szarvas.
A víg nyirkéreg álarcon többé
Nem kacag az ünneplő vendéghad.*

*Bánatában megöszült a bálvány:
Sehol egy lélek a láthatáron.
Mások biztatására hallgatván
Megtagadtatok, kik imádtatok.*

*Vitorlám megviselte a válás.
Engem is megpecsételt a bűn...
Szél, fíjd felém a fenyők illatát
A távol ködlő vadon felől.*

JUVAN SESZTALOV

A vadon gondolatai

*Forog a Föld – forgok én is.
Kering a Nap – keringek én is.
Búvármadárként szállok az égben.
Tokhalként úszom víz mélyében.
Lent a földön kóborolok.
Mese után szimatolok.
Égre emelem tekintetem,
Numi Tórumot kérdezem:
Valóban létezel, vagy sem?
Hosszú lesz az utam, igen?
Az alsó világra gondolok,
Szívembe mintha kést szúrnátok.
Csúsós utamon állok,
Komor éneket hallok.
Daloló szívem ösztönzöm,
Messzi földre elküldöm.*

*Menjen örömmel szívem,
Mesés örömet kövessen.
Sírni kezd – hadd sírjon,
Dalba fog – daloljon,
Ha kering – keringjen,
Ha forog – forogjon.
Csak az ember
Ösvényére leljen!
Felhangolom a szívemet.
Újból az égre tekintek.
Kikeleti hattyú hangján
Dalol az éjjeli tűzvarázs.*

*Szívem új mesével telve
Csábítgat egyre messzebbre.*

Nagy Katalin fordításai

Marik (cseremiszek)

ANATOLIJ TYIMIRKAJEV

A XXI. századról töprengve

Éjszaka tücsök hegedül,
 lángol az ég magasban,
 eltévedt tehén egyedül,
 elmarad bögése lassan...
 Hattyú-menyasszony szépíti magát
 hold-ezüstös tükrén a víznek,
 várja a szál-tölgy vitéz daliát,
 aki átvészelt megannyi csatát.
 Falusi viskók, felhőkarcoló
 képernyőire nem ront a Gonosz,
 csak a váratlan megjött marslakók
 vidám pofája játssza el a Rosszt.
 Az új századnak más a gondja,
 komputerén és az interneten

más nótákat kerítve sorra,
 újabb vágyak jönnek rengetegen,
 el sem férnek a hosszú Tejúton...
 Javítson ki engem, ha vétek,
 kacagva rajtam, okos unokám...
 Tudom, fölnő és ide éppen
 álmok híján, a földközépen:
 éjszaka tücsök hegedül,
 merő tűz az ég a magasban,
 ez a tűz valaki lelkében ül,
 és ebből lett az ember lassan...
 Vendégül lát itt csupán a világ
 mariként minket századokon át.

ALBERTINA IVANOVA

Esedezve köszönök el

Lehet, átgazoltam véletlenül virágoskerteden.
 Lehet, túlságosan durvának ítélt családod.
 Ne vedd lelkedre,
 ne átkozz hátam mögött!
 Ha jövök megint, hívj be magadhoz,
 kedves nővérkém.
 Lehet, véletlen letörtem zelnice-gyepűdet,
 lehet, csapást hagyva mentem hozzád.
 Ne vedd fejemet,
 ne ítélj el hátam mögött.
 Ha jövök megint, ne légy elutasító, idegen,
 drága szomszédom.
 Lehet, nem védtem meg tisztességedet a világ előtt,
 lehet, olykor egyedül éreztem magam veled,
 ne tekintsd sértésnek,
 ne taszíts el,
 én népem!

Fábián László fordításai

Moksa-mordvinok

MAKSZIM BEBAN

Fényes csillagom beleveszett az éjszakába

*Esik. Esik. Esik. Ázik az ég, egyre ázik.
Sír az unalmas ősz, pityereg éjen át.
Jelzőlámpa ázik, talpig vízben áll.
A váltó és a bódé, velük együtt az ősz
csak sír, s a lyukas ég ömleszt bánat-özönt.
Eső-szítán látszik át a város csupán;
arcok kitakarva. És síró ablakok.
Szemem nedves, könnycsepp egymás után.*

*Nálad minden száraz. Éjszaka utazol.
Esik. Téged útra csábít a szemafor.
Sír az unalmas ősz, pityereg égen át...
Elmentél. Én szidom a tolvaj éjszakát.*

*Csillagocska vibrál az utolsó kocsin,
a boldogság helyett maradt nekem a kín.*

Fábián László fordítása

Nyenyecék

PROKOPIJ JAVTISZIJ

***

*A tavasz első napja
a Nappal ajándékozott meg.*

*A tavasz második napja
a tundrával ajándékozott meg.*

*A tavasz harmadik napja
a madarakkal ajándékozott meg.*

*A negyedik nap pedig
a vadakkal ajándékozott meg.*

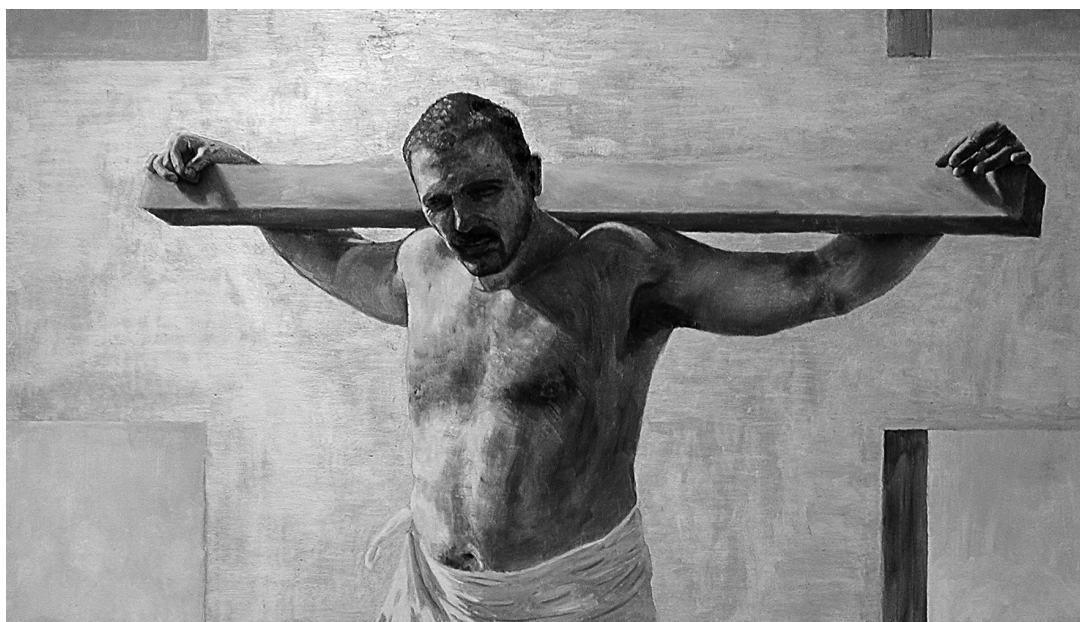
*A tavasz ötödik napja
az úttal ajándékozott meg.*

*Hogy a hatodik nap
veled ajándékozzon meg.*

*Így kettőnk számára
újrateremtett a világ.*

Nagy Katalin fordítása

JURIJ VELLA

*Átmeneti város**Olajrubelek
tobzódó aranyfüstje.**Egyre távolabbra
szorított házak.**Dob vigyorog
a hanti arca előtt,**Nyenyec mosolyog
szempillája mögül:**Holt helyen
Holt város**kérkedik
holt jövőjével.**Átmeneti emberek
átmeneti bárókban**átmeneti sört
habzsolnak mohón.**Átmeneti évszázad
a nyakukon,**üti az órák
átmeneti perceit.**A kis jávorszarvasborjú
felhőilen csupán,**amely a zuzmót rágcsálja
anyja lába alól.**Szemében mélyen**ül a múlt –
sok ezer év,**a jövő –
sok ezer év.**Patájával szarvát vakarva
vizez gondtalanul**a rozsdásodó
olajvezetékre.***Pusztay János fordítása***Tóth György László: Szín-játék I.*

Udmurtok

ALLA KUZNYECOVA

***

Kanca vagyok:

*rám rakták terheik;
bírom-e vagy sem –
mondták: te vidd!*

Vezérürü vagyok,

*bárányok köröttem,
bégetnek,
játszanak,*

vígan döfkölődnek.

De tehen is vagyok:

*borjak enni kérnek,
még tejet is adok,
istállóban élek.*

*Légy vagyok – pók hálójába fogva,
nem szabadulok, maradok a foglya.*

*Netán magam is pókká válva lassan
a hálómbe veszek, kötve, mozdulatlan.*

*Vagyok kígyó, galamb,
a virág, a béka.*

Ha megtetszem, a szépségem a téma.

*Eldobott nő vagyok,
hiszed-e vagy sem?*

Nemes vadak türelme tart fenn.

FLOR VASZILJEV

***

*Így akar szeretni a nő,
nem úgy, mint a férfi, nem.*

*Titokban akar szeretni
ifjú legényt,
vagy férfit
(ha fiatalabbat nem talál).*

*Így akar szeretni a nő,
figyelve gőgösen,
szemmel tartva a férfi minden lépését,
miként közelít hozzád szorongva.*

*Lám, átkarol, mintha félne,
lehelete forró.*

Első csókja bátortalan.

*De a nő így akar szeretni,
Többnyire oldalról lesi a férfit,
időnként*

lesüti szempilláját.

*Így akar szeretni a nő,
emlékezve az ifjúságra,
tartva az öregség közeledtétől.*

De a nő így akar szeretni.

Fábián László fordításai

Vepszék

NYINA ZAJCEVA

Tényleg?

*Vepszék! Fivérem, nővérem!
Tényleg nincs jövő a számunkra?
Tényleg nem virrad már ránk új Nap?
Pedig oly messze jár a tegnap!*

*Tényleg nincs szükség a nyelvünkre?
Tényleg nem tart már minket egybe?
Tényleg nincs fájdalom a szívünkben?
Az én lelkembe belenyilallt...*

*Tényleg eldobjuk a nyelvünket,
Nem találjuk együtt a megoldást,
Megmenteni hogyan tudnánk
Az élet sűrűjében bolyongván?*

*Vepszék! Fivérem, nővérem!
Tartsunk össze, fogjunk össze,
Szítsuk fel a parazsat,
Nyelvünk haldokló zsarátnokát.*

*Hogy az élet visszatérjen belé.
Értsük meg végre, hogy nagy a tét:
Vepsze nyelv nélkül nincs vepsze nép...
Kapaszkodjunk hát mind belé!*

NYIKOLAJ ABRAMOV

Rekviem a Szerelemről

*A vesztőhelyen
lefejezték
a Szerelmet is –
szaglik a levegő,
a zöld fű vérben tocsog.
Földbe temették...
Mi lesz énvelem ezután?
Égerfa nő majd
a kereszt nélküli síron.*

*Akasztófára
kötötték
a Szerelmet is,
összecsődült a nép,
de a kórus néma maradt.
Erős volt a kenderszál,
elszakadni nem tudott,
a kötél őrzi
még a Szerelem melegét.*

*Itt,
a halál helyén,
a Szerelmet
agyonlőtték,
sok a golyónyom
a véres fal szívében.
Egy örült gyűjtőget
valamit, szája habzik...*

*Majd eső mossa
a vért, a zöld
fű kinő újra...*

Nagy Katalin fordításai

**Társas [kor]társ-
talanságban?** Bozók Ferenc:
Holt költők társtalansága,
Antológia Kiadó, 2015.

Úgy tűnik, mintha a kortárs költők könnyebben szeretnének egymás költészetéhez közvetlenül kapcsolódni. A mai poétikai dialógus, a diskurzus inkább szinkron, mintsem diakrón jellegű. Ez természetes, ettől élő a líra, az irodalom. Aki azonban nagyobbra nyitja az időbeli távolság képzeletbeli ívét, már magányosabb lírai vidékre kerül. A már lenyugodott, horizont alatti égbolt csillagait keresi. Azokat a költőket, akiket már csak este, csillagokként láthatunk, de nappal már nem kereshetnénk fel. Kortársai – holt társai. Az ilyen szerző évszázados irodalmi beszédmóddal, többfajta, egymásba kapcsolt tradícióval vállal párbeszédet. A nehezebb és nemesebb út *tartalmi* keresése ez. Bozók Ferenc idén megjelent verseskötete ezt az utat jelölte ki, vállalva az előre megjósolható (kor)társ-talanságot. A *Holt költők társtalanságát*, ahogyan a cím is ezt az attitűdöt sugallja. A szerző ezúttal is tudatosan választott, mert a kortárs költőket is jól ismeri, amint azt a két éve megjelent irodalmi „beszélgetőkönyve” bizonyítja (*Kortársalgó. Beszélgetések 21. századi magyar költőkkel*, Hét Krajcár Kiadó, Budapest, 2013).

Utalnunk kell – ahogy a kötet címe is ezt teszi – a *Holt költők társasága* című, Peter Weir által rendezett filmre (1989), de ha a kötetben közölt versek „kül-alakját” szemléljük, belátjuk, hogy ennél többről van szó Bozók Ferenc költészetében. A verseinek finom szövésű ruhájáról, ünnepibb szövetéről, amelybe a mondanivalóját mívesen felöltözteti (*Szonett a szonetthez*). Ezzel Szepes Erika az 1945 utáni, kortárs költészettel foglalkozó kisenciklopédiájában (*Magyar költő-magyar vers*, Tevan Kiadó, Kecskemét, 1990) megfogalmazott, általános kérdéshez érkezünk meg. Mennyire van egyedül egy-egy szerző a szabadvers, a beszédvers által uralt poétikai beszédmódban a kötött versformáival? A látszattal ellentétben nem kirívóan. Szepes Erikát idézve: „a mai magyar költészet a világirodalom csaknem minden jelentős versformáját felhasználja, s az európai formák mindegyikét alkalmazza”. Bozók Ferenc költői eszköztára igazán jó példa erre, különösen a hagyományos poétikát követő és kedvelő, irodalombarát olvasó számára.

A kötet verseinek elsődleges formai szervezőelve az alfabétikus sorrend – a versek látszólag lexikonszerűen besorolt költemények. Nem formalizmus ez a megoldás, az antik görög nyelvben a betűk maguk is kiemelt jelentőségűek. A görögök nemcsak a kiejtett hangot, hanem a számokat és zenei hangjegyeket is betűkkel jelölték meg, amelyekből különböző zenei hangsorok, skálák születtek, attól függően, hogy melyik betűvel jelölt hangtól indultak. Nem formalizmus már csak azért sem Bozók Ferenc részéről, mert maga is szívesen alkalmazta – például a *Kortársalgó* című interjúkötetében ezt a könnyebb kezelhetőséggel indokolta.

Bozók Ferenc nem csupán önmagát röptető lírikus, mondanivalója magába foglalja a mélyebb merítést is. Magyar-történelem szakos piarista paptanár, többkötetes költő és esszéíró. Klasszikus műveltsége átsüt a sorokon, kötetbeli kiindulópontja pedig a görög költészet. Elődeihez tisztelettel és alázattal közelít. A lírai hagyománytól eltérve, mintegy bocsánatot kérve, idézi meg Anakreón bordalait. Az anakreóni hetes sorok ezúttal a hideg sör mámorát dicsérik (*Anakreóni bordal a sörről*). Az inkább latinosa megapozottságú klasszicizmus magyar hagyományaihoz kapcsolódva, figyelemre méltó Bozók dallamos műzsaidézője (*Dallamos Múzsák*). Virtuóz verstani válsztása – két egymáshoz kapcsolt, rímes anakreóni sorból álló verssorai – érezhető és élvezhető zeneiséget kölcsönöznek költeményének.

A szerző ugyanakkor nemcsak egyetemes, hanem magyar formanyelvű költő is: ragaszkodik az ütemhangsúlyos, magyar verselési hagyományhoz. Így idézi fel a középkori latin, rímes egyházi himnusz-költészet verselését a *Magyarok Symphoniája* című versében. A költő „Holt társai” közül visszanyúlt Balassi Bálintig. Balassi-strófában írja és Balassi Bálint hangján, barátjaként köszönti egyik mesterét, Tarbay Edét (*Balassi-dallam Tarbay Edéhez*). Visszanyúlt Csokonaiig, akinek mézédés stílusát egy rövid, fiktív Kölcsey-episztolába oltja (*Kölcsey elkallódott episztolája Csokonaihoz*).

Bozók saját költői tájképét legszívesebben „Weöres ecsettel” festi (*Weöres táj, Weöres ecsettel*). Ez a vers, a kötet záró verseként, egyáltalán nem a címben sugallt Juhász Gyula-sonett egyszerű allúziója. Bozók itt a bravúros – az időmértékes és az ütemhangsúlyos

elvet egyaránt kielégítő – szimultán ritmusban idézi fel játékos hangú költői mesterét. Mint egy állandóan vissza-visszatérő ostinato dallamot, halljuk Weöres *A tündér* című versének ritmikáját, amely Bozók más versében is feltűnik. Így a „Bóbita”-sorok ütemes daktilusai – mint egy lecsupaszított, geometriai szerkesztésű ellenpont – jelenítik meg a hazai avantgarde atyjának szellemét (*Kassák feje*), vagy lüktetik a forró balatoni kánikula lebegő látképét (*Balaton*) vagy Lucifer kárörvendő égi karának kacaját (*Lucifer*). A *Magyar Etűdök* 46. versét („Paripám csodaszép pejko”) idézi fel *Camera Obscura* versében („Pillám takaró blende”). A három verslábból álló sorok annyiban térnek el weöresi „mintájuktól”, amennyiben az első versláb nem feldobogó anapestussal, hanem lassú spondeusszal indít, megvalósítva egy 2//3//2 szimmetrikus szerkezetű ütemekből álló, szimultán verselést is. Ugyanez a metrikai megoldás – még kibővítve egy adóniszi kólonnal – visszatér a *Bodobács* című költeményben. A *Camera Obscura* sorait máshol annyiban módosítja, hogy – négy rövid szótagból álló – procelezmaticusokat illetve a két spondeus közé (*Mama*). Az *Ikarosz dedunokája* soraiban pedig a procelezmaticusokat egy spondeus követi.

Bozók költészetében ez a virtuóz, rímes és szimultán verselés nem öncélú, eszközei jól visszaadják a különböző hangulatokat, legtöbbször az őszi melankóliát. Az *Ez a szeptember* kezdetű költeményében a két pirrichius után mollosszusok lassítják a sorokat, megidézve a vontatottságot. Verlaine *Őszi chanson*-jának Bozók-féle „átirata” pedig anapestust követő spondeusokban szól (*Verlaine*). Míg a spondeusokat követő procelezmaticusokkal a friss tavasz életerejét sugallja a *Májusi rokokó* megoldása. Az *Odi et amo* Catullust idéző felkiáltása két daktilust követő, lassító mollosszussal hangzik fel, szinkronban a női-férfi ellentétpárok dialektikus, keleti filozófiát idéző, örökérvényű megállapításaival. A kötet címadó versében a szépen pergő daktilusok „csonka” (első két versláb nélküli) rímes „hexametereket” vagy inkább daktilikus dimetereket alkotnak. E monoton ritmus által a társtalanság kiüresedett, egyetemes magánnyá fokozódik, korunk allegóriájává (*Holt költők társta-*

lansága), amikor a csillagos égbolt magánya jurta-ként borul ránk (*Planetárium*). Világunknak fentről egyetemesnek tűnő töredezettségét ugyanakkor a bizánci mozaikszerűséghez hasonlítja, amely részeiben is az egészt sugallja (*Bizánc*). A versek otthona – közelről – a lüktető, a forgalmas Budapest. A terek, a metrómegállók, a pályaudvarok és a Duna a hozzá szóló költő elődökkel sanzonokban térnek vissza.

Bozók papköltő, ám nem tolakodó hittérítő vagy bölcselkedve ítélkező szerzetes: a sorai között csendben üzen, hív, keres. A kötetbe felvett versek mélyebb rétegeiben ott húzódik a biztos isteni kézfogás, amely átvezet bennünket a szomorúságainkon (*A bánat folyosója*). A lélek lényegének keresése, a liturgikus útkeresés (*Domoszói advent*) Isten kegyelem-tenyere felé, amely halálunk közelében sem hagy el, amikor a szív megáll (*Létvers*).

A kötetben a hagyományos versformák közül legtöbb a petrarcai szonett. Éppen ma, amikor a szonett korokon átívelő, igazi értékét – ujjgyakorlatként kezelve – elkoptatták. Bozók szonettjeiben a holt társak közül leginkább a Juhász Gyula, Babits Mihály által folytatott hagyományhoz kapcsolódik. A *Szonett a téli depresszióról* című versében a tájban valóságosan elhelyezve idézi fel a babitsi „hideg szonettek” magányos artisztikumát, érzékletesen társítja az általa megfogalmazott „magányomat magamra gombolom” filozófiai életérzéssel. De lehet szó ihletre váró állandó készenlétről (*Szonett az ihletről*) vagy az elmúlásról: a szonett hű „holt társ” a versírásban. Bozók az ars poeticáját is szonettben fogalmazza meg (*Szonett a szabadersről*).

Itt – zárásként – visszautalunk a recenzióink elején felvetett kérdéseinkre. Bozók szerint a kötöttség és a szabadság alkotói dialektikájában a költő ne ragaszkodjon mereven a formakultúrához, ha az nem segíti az alkotását: „az ihletet kötötten engedem be... Kerüld a metrikát, ha gúzsba kötne.” De ha meghalljuk a versben a dallamot, már nem leszünk egyedül. Bozók Ferenc kiváló kötete által az évezredek, évszázadok költői hangját is (meg)hallgathatjuk. Holt társaink társtalansága kortárssá válhat.

Diószegi Szabó Pál

Látogasson el a Magyar Napló webáruházába, ahol kedvezményes áron vásárolhatja meg kiadványainkat:

Vers • Próza • Dráma • A Magyar Irodalom Zsebkönyvtára • Nyitott Műhely albumsorozat • Mesekönyvek
Németh László irodalomtörténete • Ismeretterjesztő könyvek • Műfordítások • Művészeti albumok
Szociográfia • Irodalomtörténet, tanulmány, esszé • Antológiák ► www.magyarnaplo.hu

Szubjektív indíttatás, „jó objektivitás” Bába Iván: *Rendszerváltoztatás Magyarországon*, Veritas–Magyar Napló, Budapest, 2015.

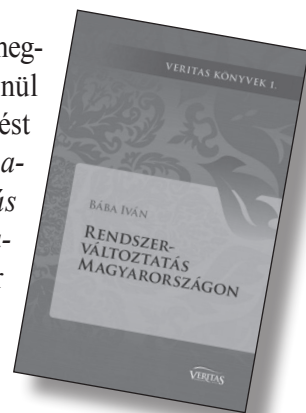
Bába Iván *Rendszerváltoztatás Magyarországon* című újonnan megjelent, kétszáz oldalnyi terjedelmű nagyesszéjének már a címe is figyelemreméltó – mindekelőtt azért, mert nagyfokú írói tudatosságra vall. Ez a címadás, majd a rá vonatkozó reflexió a kötet előszavában, illetve az utóbbira való visszautalás a zárófejezetben pontosan kijelölik a szerző történetértelmezői pozícióját. Nem véletlen ugyanis, hogy Bába Iván – az 1980-as évek második felében és az 1990-es évek elején lejátszódó politika-, társadalom- és gazdaságtörténeti folyamat(ok) legismertebb összegző elnevezései közül – nem a „rendszer váltás” és nem is a „rendszer változás”, hanem a „rendszer változtatás” fogalmát preferálja e művében. Mindez szorosan összefügg azzal, hogy Bába – bár nem romance-szerű kollektív üdvtörténetet ír – az általa bemutatott processzust különlegesnek, történelmi jelentőségűnek, mi több: eredendően pozitív értéktartalmat hordozó eseménysornak tartja, és ezzel a megközelítéssel aligha egyeztethető össze a semleges, sőt: kissé pejoratív jelentésárnyalatú, emelkedettnek a legkevesebbé sem nevezhető „rendszer váltás” terminus használata. (Ezzel kapcsolatban – mindjárt az Előszó elején – egy személyes emlékét is felidézi, feltehetően abból a korszakából, amikor az MDF–FKGP–KDNP-kormány államtitkára volt: „»Lovat váltunk, gatyát váltunk, de a politikai rendszert megváltoztatjuk« – mondogatta volt Antall József, amikor közülünk valaki *rendszer váltást* mondott *rendszer változtatás* helyett.”)

De ez csak a fogalmi probléma egyik aspektusa. A másik az, hogy Bába a „rendszer változás” szót sem találja alkalmasnak a 25-30 évvel ezelőtti történelmi események leírására. Méghozzá azért nem, mert világnézeti alapállása a klasszikus, szabadelvű polgáré: idegenkedik a pesszimista színezetű, determinista történetértelmezéstől, vagyis hisz abban, hogy a sokak által végzetszerűnek beállított történelem időről időre a szabadság, a felelősségvállalás terénuma is lehet. Hogy ez konkrétan mit jelent, azt

aligha lehetne nála pontosabban megfogalmazni, ezért most feltétlenül idéznem kell implicit önértelmezést is magában foglaló szavait: „*A magyarországi rendszerváltoztatás szuverén magyar lépések sorozata volt.* Ezeket a lépéseket a kor magyar politikusai tették meg, saját akaratukból, többnyire külső kényszer nélkül. Ha számba vesszük az 1985–1994 közötti időszak néhány fontos pillanatát, láthatjuk, hogy egy-egy politikus vagy párt megnyilatkozása vagy lépése hogyan változtatta meg az események addigi menetét, nyitott meg új lehetőségeket és zárt el másokat.” – Nyilván nem független ettől a – vitatható – szemléleti alapállástól, hogy Bába Iván viszonylag keveset foglalkozik a külpolitikai, világgazdasági meghatározottságokkal a rendszerváltoztatás hátterének felvázolása során. (Ami különösen annak fényében tűnik szokatlannak, hogy például az MDF–SZDSZ viszony mélyebb feltárásának érdekében a népi-urbánus ellentét különböző megnyilvánulási formáit száz évre visszamenően, kimerítő részletességgel tárgyalja).

A „rendszer változtatás” cselekvő értelmű fogalmát konzekvensen alkalmazó – ily módon az egyéni felelősség problémáját következetesen történeti kontextusba helyező – Bába azonban nemcsak a történetfilozófiai fatalizmustól határolja el magát. Emellett – bár ezt nem mondja ki explicit módon – nyilvánvalóan nem rokonszenves számára az az elemzői gyakorlat sem, amely emberek és emberi értékek mellőzésével egyoldalúan csak elvont struktúrákat, személytelen erőket vizsgál a történelem, a politika terénumában. Ő mindent sajátosan humán perspektívából szemlél; ennek megfelelően a legabsztraktabb társadalmi összefüggéseket is „lefordítja” a perszonalitás, pontosabban: az interperszonalitás szintjére. Még intézmény- és jogtörténeti fejtegetéseit is emberi drámává hangszereli át. Következésképpen dramatiszálja, illetve cselekményesíti a félmúlt világát.

Az általa elmondott, drámai mozzanatokkal teli történetnek sok szereplője van. (Epizodistaként maga az író is feltűnik saját elbeszélésében – ha az Előszót nem számítjuk, mindösszesen három szöveghelyen, de nem mint „én”, hanem mint egy külső személy, bizonyos „Bába Iván”: előbb a Magyar Figyelő című samizdat kiadvány szerkesztőjeként, majd a Duna Kör 1986-os kiáltványának egyik aláírójaként, végül

a Szabad Kezdeményezések Hálózatának egy olyan tagjaként, aki nem támogatja a heterogén mozgalom párttá való átalakítását.) Ám a több szálon futó cselekménynek csupán két igazi hőse van: az egyik Pozsgay Imre, a másik Antall József. Bába kimondva-kimondatlanul mindkettőjüket államférfúi kvalitásokkal rendelkező embernek tartja – szemben a politikai osztály többi tagjával, a szürke reformerekkel, az ügyes hatalomtechnikusokkal és a politizáló értelmiségiekkel. Ám azt is egyértelművé teszi, hogy sem Pozsgaynak, sem Antallnak nem volt lehetősége harmonikus módon kibontakoztatnia képességeit. És ezen a (két) ponton – deklarált alapintenciójának ellentmondva – elsősorban a külső körülményeket (Pozsgay esetében a kerekasztal-tárgyalások zavarba ejtő végkifejletét, illetve az 1989. novemberi népszavazást, Antall vonatkozásában az átmenet rendkívüli nehézségeit, valamint a kormányfő súlyos betegségét és korai halálát) teszi felelőssé azért, hogy a két politikus csak korlátozott mértékben válhatott államférfivá. Emellett kifejezetten tragikus fejleménynek állítja be azt, hogy kettőjük – elvontabban: az általuk képviselt népi baloldali, illetve nemzeti konzervatív csoport – gyümölcsözőnek ígérkező, rendszerváltoztató szövetsége 1989 végén látványosan megsemmisült.

Bába Antall és – még inkább – Pozsgay iránt megnyilvánuló pozitív elfogultsága természetesen együtt jár azzal, hogy a korszak más fontos szereplői – így például Csoóri Sándor, Horn Gyula, Kis János vagy Németh Miklós – háttérbe szorulnak ebben a történetben. Sőt: van köztük olyan is, aki némiképp negatív színben tűnik fel e történeti elbeszélés lapjain. (Csak egyetlen, de annál jellemzőbb példát idéznék. Az MSZP-ben 1990-ben lezajlott őrsváltást a következőképpen interpretálja a szerző: „Nyers Rezső egy évig volt az MSZP elnöke, majd Horn Gyula megbuktatta. Horn viszont nem szociáldemokrata pártot alakított, hanem létrehozta az »MSZMP nómenklatura« pártját, amelynek legfőbb célja saját néhai pozí-

ciójának visszaszerzése volt.”) Ám – tegyük hozzá – Bába még a tőle távol álló, számára többé-kevésbé ellenszenves közszereplőket sem démonizálja. Bár az kétségtelen, hogy könyvének hanyatlástörténeti színezetű lezáró fejezeteiben jelentős részben őket – konkretizálom: az opportunizmus terén nehezen felülmúlható reformkommunistákat és a velük szövetkező, voluntarizmusra hajló neoliberaisokat – hibáztatja amiatt, hogy az 1989–90-ben kikristályosodó, „jól startoló” új rendszer hosszabb távon nem vagy csak részlegesen váltotta be a hozzá fűzött – kétségtelenül túlzó – reményeket.

Mindez – Tacitust parafrázálva – azt jelenti, hogy Bába Iván történetírása nem részrehajlás nélküli, ám mentes mindenfajta idomtalan haragtól vagy gyűlölettől. Nem kell vele feltétlenül egyetérteni, de mértéktartását azoknak is el kell ismerniük, akik az övétől eltérő történeti-politikai narratíva hívei. Nagy szó ez egy olyan szerző esetében, aki nem az elfogulatlanság absztrakt eszménye iránt elfogult, vagyis aki – a tőle kölcsönzött szavakkal élve – „saját véleményét egyértelműen kifejti mind a [fő]szövegben, mind az összefoglaló fejezetrészekben”.

Bába tehát nem rejti el értékpreferenciáit, ám „véleménykifejtése” a legkevésbé sem toladó; nem feleltethető meg a szélsőséges, önkorlátozásra ritkán (vagy egyáltalán nem) hajló szubjektivitásnak. Már csak azért sem, mert történeti elbeszélése mögött alapos (jelenkor)történeti kutatómunka áll. Vagyis politikai szenvedélyektől megérintett „patetikus énjét” képes alávetni fegyelmezett reflexiót igénylő „kutató énjének”. Törekvéseinek lényege: autonóm módon, egyben körültekintően megformálni a megkerülhetetlen, ám önmagában alaktalan történeti empiriát. Valami olyasmit képvisel tehát, amit – a történetelmélettel is foglalkozó francia filozófus, Paul Ricoeur nyomán – a szubjektív indítással maradéktalanul összeegyeztethető „jó objektivitásnak” nevezhetünk.

Mórocz Gábor

Iratkozzon fel a Magyar Napló levelezőlistájára!

Küldje el nevét és e-mail címét az info@magyarnaplo.hu

e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk

Hírlevél rovatában:

www.magyarnaplo.hu

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. A Magyar Nemzet publicistája, a Nagyítás főszerkesztője volt. József Attila-díjas (2015). Legutóbbi kötetei: *Tizes évek* (2015), *Angyaldekkameron* (2015).

Csontos Márta (1951 Győr) tanár, költő, író, a Szegedi Írók Társaságának tagja. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem PhD-hallgatója. Legutóbbi kötetei: *A meggyújtott olajág* (versek, 2010), *Szerzők, műzsák, szenvedélyek* (esszé, 2011), *Egografia 3* (aforizmák, 2012), *A Sehol szélen* (2014).

Diószegi Szabó Pál (1974, Hódmezővásárhely) jogász, történelem szakos bölcész és tanár, költő, műfordító. PhD-fokozatát történelemtudományból (medievisztika, bizantinológia) szerezte 2014-ben. Az SZTE BTK volt oktatója, jelenleg az NMI kulturális közfoglalkoztatottja. A Magyar Írószövetség Csongrád megyei Írócsoportjának titkára. Legutóbbi kötete: *Pár-atlan Én-ek* (versek 2011–2014) (2014).

Fábian László (1940) író, műfordító, filmdramaturg, főiskolai, egyetemi oktató. Sokat fordított főként orosz, német, finn, lengyel nyelvből. Hollandiában Mikes Kelemen-díjat, a finn államtól Kalevala-díjat kapott. Legutóbbi kötete: *Tiszteld fiad, hogy hosszú életű légy a földön. Apasági kereszt* (2015).

Farkas Gábor (1977, Miskolc) költő, tanár, kritikus, szerkesztő. 2002-ben végzett a Debreceni Egyetem magyar szakán. 2001 óta jelennek meg versei, tanulmányai folyóiratokban, antológiákban. Legutóbbi kötetei: *Vallását kereső hit* (2012), *Táncol a tüllel a nyár* (gyermekversek, 2012).

Ferdinandy György (1935, Budapest) író. 1964-től a Puerto Ricó-i Egyetem tanára. 1976-tól 1985-ig a Szabad Európa Rádió külső munkatársa. József Attila- (2000) és MAOE Életmű-díjas (2006). 2011-ben kitüntették a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjével. Legutóbbi kötete: *Álomtalanítás* (novellák, 2015).

Iancu Laura (1978, Magyarfalú) József Attila-, Bella István- és Jankó János-díjas költő, író, néprajzkutató. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Néprajztudományi Intézetének munkatársa, a *Moldvai Magyarország* szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Míg kabátot cserél Isten* (versek, 2014).

Jahoda Sándor (1976, Budapest) költő. 2004-től publikál különböző lapokban. Legutóbbi kötete: *Panirózott szárnyak* (kisregény, 2015).

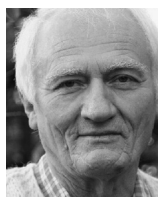
Kulcsár Ferenc (1949, Szentes-Bodrogköz) kétszeres Madách-, Forbáth Imre- és Katedra-díjas, Balassi Bálint-emlékkardos költő. A felvidéki magyar irodalom szervezője, rangos alkotója. Az Új Ifjúság, a Madách Könyvkiadó, az Irodalmi Szemle szerkesztője, a Lilium Aurum Kiadó vezetője és a Katedra szerkesztője volt. Legutóbbi kötete: *Kerek világ közepében* (gyerekversek, 2014).

Nagy Katalin (1951, Tata) főiskolai tanár, műfordító, az oroszországi finnugor irodalmak kutatója és fordítója. Elsősorban az obi-ugor népek (mansik, hantik) irodalmával foglalkozik, ő fordította le a nemzetközileg is egyre ismertebbé váló hanti író, Jeremej Ajpin több regényét is.

Mórocz Gábor (1981, Hódmezővásárhely) doktórandsz hallgató, bölcész-tanár. 2012 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe: a magyar esszé és esszéesztikus széppróza története a XIX. század második felében és a XX. század elején.

Oláh János (1942, Nagyberki) költő, író. A Kilencek költőcsoport tagja. 1994-től a Magyar Napló folyóirat főszerkesztője. Greve- (1992), József Attila- (1994), Március 15-e (2007), Bethlen Gábor- (2009), Márai Sándor- (2012), Partiumi Írótábor (2012) és Magyarország Babérkoszorúja-díjas (2014). Legutóbbi kötetei: *Száműzött történetek* (novellafüzér, 2011), *Közel* (regény, 2014), *Belső tükör* (összegegyített versek, 2014), *Az örült* (regény, 2015).

Prágai Tamás (1968–2015. 08. 07.) József Attila-díjas költő, író, irodalomtörténész. 2005-ben a Tokaji Írótábor díjában részesült. A Polisz, a Szépirodalmi Figyelő, a Kortárs, a Napút, legutóbb pedig a Képirás szerkesztője volt. Legutóbbi kötete: *Veller – vagyis Arnold Sobriewicz gentleman újabb törekvései tamburán, trapézon és Trabanton* (regény, 2014).

Pusztay János (1948) a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Karának professzora, a Nyugat-magyarországi Egyetem (Szombathely) professor emeritusa. Finnugor nyelvész, de rendszeresen adja ki és fordítja finnugor népek irodalmát is. Legutóbbi kötete: „*Önmagad útját járd!*” – *Pusztay Jánossal beszélget Fűzfa Balázs* (2015).

Sárközy Péter (1945, Budapest) Az ELTE magyar–olasz szakán végzett 1968-ban. 1979-óta a római La Sapienza Tudományegyetem egyetemi tanára, a római magyar tanszék vezetője. Márton Áron- és Faludi Ferenc-díjas, illetve a Magyar Köztársaság Tisztikeresztje kitüntetettje. A Rivista di Studi Ungheresi olaszországi magyar filológiai folyóirat alapító főszerkesztője. Legutóbbi magyar nyelven írt kötete: *Róma mindannyiunk közös hazája. Magyar emlékek Rómában – magyarok emlékei Rómáról* (2010).

Szentmártoni János (1975, Budapest) költő, író, a Magyar Írószövetség elnöke. 1989 és 1996 között a Stádium Fiatal Írók Körének alapító tagja, 2000 és 2010 között a Magyar Napló szerkesztője. 2006 és 2009 között a Könyves Szövetség elnöke és az Új Átlók Művészeti Társaság titkára. Gérecz Attila- (1995), Édes Anyanyelvünk- (2004) és József Attila-díjas (2007). Legutóbbi kötete: *Miféle földet* (válogatott és új versek, 2014).

Szirtes Gábor (1946, Somogy) szerkesztő, kritikus, irodalom- és művelődéstörténész. 1991 – a Pannónia Könyvek sorozatszerkesztője, a Pro Pannónia (Kiadói Alapítvány) titkára, 1996 – ügyvezető igazgatója, 2013 – jogi képviselője; a Magyar Írószövetség tagja, Baranyai Csoportjának elnöke. Legutóbbi kötete: „*Dráma hőségnek jöttek a világra*”. *Rajnai László pályarajza* (2015).

Tillinger Gábor (1975) nyelvész, műfordító. Az Uppsalai Egyetem oktatója. Nyelvészként elsősorban finnugor és újlatin nyelvekkel foglalkozik, műfordításokat pedig főleg svéd, komi, számi és francia nyelvből készít. Legújabb komi fordítása: Nyina Obrezkova: *Hársfa* (2015).

Túrjei Zoltán (1976, Balatonlelle) költő, tanár. Az ELTE-n szerzett filozófiatanári diplomát. 2003 óta publikál verseket, recenziókat irodalmi folyóiratokban és antológiákban. A Fiatal Írók Szövetségének tagja, Accordia-nívódíjas. Budapesten nevelőtanár, valamint filozófiát tanít. Legutóbbi kötete: *Térkép helyett* (versek, 2014).

Vitéz Ferenc (1965, Kisvárdá) író, költő, irodalmár, a vizuális kommunikáció kutatója. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Kommunikáció és Társadalomtudományi Intézetének vezetője; a Néző•Pont című (2006) szerzői folyóirat írója, szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Lábjegyzetek* (versek, 2013).

finnugor költők: ► **Abramov, Nyikolaj** (1961) vepsze költő. Jelenleg a Karjalai Köztársaság Nemzeti könyvtárában dolgozik. *Harminchárom* című könyve (1994) az első vepsze nyelvű verseskötet. Verseit számos nyelvre, köztük magyarra is fordították. Ő maga is jelentős műfordítói tevékenységet folytat. ► **Beban, Makszim** (1813–1986) moksa-mordvin költő. Részt vett a Nagy Honvédő Háborúban, fronton írt versei *Tűzek a völgyben* címmel jelentek meg (1946). Meseiróként is ismert. Prózai munkássága is jelentős. Számos orosz klasszikus műveit fordította moksa nyelvre. A Mordvin Köztársaság érdemes írója (1983). ► **Hiiri, Armas** (1935) inkeri-finn költő. 1990–2005-ig a Ka-

réliai Írószövetség elnöke volt. Több kötete jelent meg finn nyelven is. Ezekben visszatérő motívum az elhagyott haza, a honvágy. Jelentős műfordítói tevékenységet is folytat. ► **Ivanova, Albertina** (1954) mari költőnő, a Mari Köztársaság érdemes művésze. Alkotómunkáját irodalom-szervezői, kiadói és műfordítói tevékenység egészíti ki. Verseit több nyelvre is fordították, észtül és magyarul önálló kötete is megjelent: *Szonáta szólóhegedűre* (2010). ► **Javtisiz, Prokopij** (1932–2005) nyenyec író, tanító, képzőművész. A leningrádi Herzen-intézetben több szakon is diplomázott, majd hazatért szülőföldjére, ahol tanárként dolgozott. Verseit több nyelvre is lefordították, elsősorban észtre, de magyarra is. ► **Klimov, Vaszilij** (1927) komi-permják költő, próza- és drámaíró. Szépirodalmi munkáin kívül kiadott egy kétkötetes népköltészeti gyűjteményt is. Műveit oroszra és néhány finnugor nyelvre is lefordították. ► **Kuznyecova, Alla** (1940–2003) autodidakta udmurt költőnő. A bűnös, végzetes nő alakját képviseli az udmurt irodalomban. Tematikája változatos: természet, szociális problémák, szerelem, életfilozófia. A szerelmi tematika uralja 1995-ben megjelent verseit (*Intim*). Több verse szinte népdallá vált. ► **Misarina, Alekszandra** (1946–2013) komi költőnő. Néhány évig a komi nyelvű irodalmi folyóirat (Vojviv kodzuv) szerkesztője volt, dolgozott napilapoknál, a rádióban és a sziktivkári tanítóképzőben. 1977-től folyamatosan láttak napvilágot verseskötetei. ► **Obrezkova, Nyina** (1965) komi írónő, költőnő. Verseket mellett rendszeresen közöl prózát, ír színdarabokat is. Egyik színműve (*Az örökség*) 2015-ben jelenik meg magyarul a 13. finnugor írókongresszus tiszteletére kiadott kötetek egyikeben. Verseit több nyelvre, köztük magyarra is fordították. Ő maga is jeles műfordító. ► **Sesztalov, Juvan** (1937–2011) manysi (vogul) költő; az oroszországi finnugor irodalmak nemzetközileg is legismertebb alakja, a manysi nyelvű irodalom megteremtője. Több kötete megjelent magyar fordításban is. Az ő kezdeményezésére hozták létre Hanti-Manszijszkban a Torum maa szabadtéri néprajzi múzeumot. ► **Sulgin, Mikul** (1940–2007) hanti költő. Elsősorban politikai, közéleti témájú versek költője. Magyarul az Ezredvég néhány számában (1993/9, 1996/8) jelentek meg versei, illetve a *Megyek élő testvéremhez* című antológiában. ► **Szaltikov, Prokopij** (1934–1994) hanti (osztják) költő. Kedvelte a kis formákat, de írt nagyobb terjedelmű elbeszélő költeményeket is. Verseiből árad a szűkebb haza szeretete, a népéhez és kultúrájához való ragaszkodás. ► **Tarhanov, Andrej** (1936) manysi (vogul) költő, de oroszul írt. Költészetének mintegy összefoglalása a Jekatyerinburgban kiadott *A pogány hitvallása* című kötet. Magyarul az Ezredvég 1993/9. és 1996/8. számában, illetve a *Megyek élő testvéremhez* című antológiában közölték verseit. Az Irodalmi Szemle 2009-ben közölte vele interjút. ► **Tyimirkajev, Anatolij** (1952) mari költő. A Mari Köztársaság irodalmi folyóiratának, az Oncsikónak főszerkesztője. A Mari Köztársaság népi költője, a Mari Köztársaság érdemes kultúrmunkása kitüntetések tulajdonosa. Puskin *Anyeginjének* fordításáért megkapta a Mari Köztársaság Állami díját. ► **Valjakka, Viktor** (1916 – meghalt az 1980-as évek végén) inkeri-finn költő, tanár, újságíró; az inkeri finn lírát bemutató *Majd' minden szó feledésbe merült / Unohuivat miltei kaikki sanat* című kötetben jelentek meg versei magyarul (2002). ► **Vasziljev, Flor** (1934–1978) udmurt költő. Az oroszországi ún. „halkszavú líra” irányzathoz csatlakozott, verseiben a természeti képeken keresztül foglalkozik társadalmi kérdésekkel. Az 1970-es évek elején etnikai, népköltészeti témák izgatták. ► **Vella, Jurij** (1948–2013) nyenyec költő. Oroszul és anyanyelvén ír. Műveit 19 nyelvre fordították, köztük magyarra. Nemzetközi visszhangot is kiváltó környezetvédő tevékenységet folytatott az olajtársaságokkal szemben. Fontosabb kötetei: *Fehér kiáltások, Hattyúvadászat, Triptichonok, Beszéljess velem*. ► **Zajceva, Nyina** (1946) vepsze költőnő, nyelvész, a filológiai tudományok doktora. Részt vett a vepsze irodalmi nyelv kidolgozásában, vepsze nyelvű tankönyvek és szótárak összeállításában. 2003-ban vepszére fordította a *Kalevalát*. Legutóbbi kötete: *Vauktan unen süles – Az álmatlanság ölelésében* (2008).